

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

TRABZON YAYLALARINDA BULUNAN ŞEHİTLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Samet KALYONCU

MAYIS – 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

TRABZON YAYLALARINDA BULUNAN ŞEHİTLİKLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Samet KALYONCU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

MAYIS - 2018

TRABZON

ONAY

Samet KALYONCU tarafından hazırlanan “*Trabzon Yaylalarında Bulunan Şehitlikler*” adlı bu çalışma 19.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği / oyçokluğu* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı’nda yüksek lisans tezi* olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Ünvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Samet KALYONCU

22.05.2018

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı şüphesiz Dünya konjonktürünü derinden etkileyen olaylara sahne olmuştur. Bununla birlikte Büyük Savaş, Osmanlı Devleti için galibiyetlerin yanında mağlubiyetleri de beraberinde getirmiştir. Çalışmamızda Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki Kafkas Cephesi'nde meydana gelen Osmanlı-Rus mücadelesiyle birlikte Rus ordularının Doğu Karadeniz'de, Trabzon'a doğru işgale başlamasıyla Trabzon yaylalarında meydana gelen çarpışmalar sonucunda şehit olan kahraman askerlerimizin mezarları araştırıldı. Trabzon yaylalarındaki şehit mezarlarının yanı sıra onlar adına yaptırılmış şehitliklerin de araştırılmasıyla konu ile bir bütünlük sağlanarak açık bir şekilde anlaşılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında yazılı eserlerin birçoğunda Birinci Dünya Savaşı'nda Lazistan Cephesi'nde vuku bulan savaşlardan bahsedilmiş ancak Trabzon'da bulunan şehitlerden veya şehitliklerden bahsedilmediği görülmüştür. Ancak Büyük Savaş döneminde yazılmış olan, günümüzde arşiv belgesi olarak kullanılan yazılar ve o döneme tanıklık eden komutanların kaleme aldıkları hatıralar çalışmamızdaki en önemli kaynakları oluşturmuştur.

Tez çalışmamın seçiminde bana yol gösteren ve gelecekteki araştırmalarımın devamı için yardımcı olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ'e en içten dileklerle teşekkür ederim. Trabzon yaylalarındaki araştırma süresince ulaşım ve bilgi konularında yardımcı olan hocam Sayın Prof. Dr. Orhan DURGUN'a, maddi ve manevi olarak yanımda olan Erman KALYONCU, Gökçan ŞAHİN, Mecit KOZ ve Ali BAHADIR'a minnettarım. Yaylalardaki şehitlikler hakkında bilgilerini esirgemeyen Mustafa KALYONCU'ya teşekkür ederim. Belirli kitapların temininde ve tez yazım süresince yardımcı olan Tarih Bölümü araştırma görevlileri ve hocalarına ayrıca teşekkür ederim.

Mayıs, 2018

Samet KALYONCU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KROKİLER LİSTESİ	X
RESİMLER LİSTESİ.....	XI
HARİTALAR LİSTESİ.....	XII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIII
GİRİŞ.....	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ	8-23
1.1. Rusya Limanlarının Bombardımanı	11
1.2. Kafkas Cephesi ve III. Ordu	13

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRABZON'UN VE DOĞU İLÇELERİNİN İŞGALİ	24-70
2.1. Of'un İşgali ve Büyük Direniş	31
2.2. Sultan Murat Yaylası'nın İşgali ve Sultan Murat Yaylası Şehitliği	35
2.3. Maçka'nın İşgali ve Çataltepe Şehitliği	44
2.3.1. Maçka- Kazıklıhan Civarında Bulunan Meçhul Şehit Mezarları	49
2.4. Araklı'nın İşgali ve İstiklal Tepesi Şehitliği	51
2.4.1. Araklı-Yeşilyurt Şehitliği	54
2.5. Sürmene'nin İşgali ve Harmantepe Şehitliği.....	56
2.5.1. Sürmene-Harmantepe Şehitliği Çevresindeki Meçhul Şehit Mezarları	65
2.5.2. Sürmene-Büyük Yayla Mevkiinde Bulunan Meçhul Şehit Mezarları.....	66

2.5.3. Sürmene-Ağaçbaşı Yaylasında Bulunan Meçhul Şehit Mezarları	66
2.5.4. Sürmene-Vizera (Seslihanlar) Yaylasındaki Meçhul Şehit Mezarları	67
2.5.5. Sürmene-Büyük Duatepe Şehitliği.....	68
2.6. Yomra'nın İşgali ve Seslikaya Şehitliği.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TRABZON'UN BATI İLÇELERİNİN İŞGALİ	71-87
3.1. Akçaabat'ın İşgali	73
3.2. Akçaabat Çevresindeki Bölgelerin İşgali	75
3.2.1. Kızılağaç Obası ve Çevresindeki Şehit Mezarları.....	77
3.2.2. Kadırğa Yaylası'nda Bulunan Şehit Mezarları.....	80
3.3. Trabzon'un Kurtuluşu	81
SONUÇ VE ÖNERİLER	88
YARARLANILAN KAYNAKLAR	91
EKLER.....	102
ÖZGEÇMİŞ.....	123

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusu ile Ruslar arasında ağır çarpışmalar yaşanmıştı. Rus ordularının Lazistan Cephesi'ne doğru başladığı işgaller sonucunda Trabzon'un yüksek kesimlerinde muharebeler meydana gelmişti. Bu tezimizde yaşanan muharebelerdeki Türk şehitlerin mezarları ve Türk askerleri adına yaptırılmış olan şehitlikleri araştıracağız. Ayrıca Trabzon yaylalarındaki savaşların nasıl meydana geldiğini, hangi hatlar üzerinde çarpışmaların yoğunlaştığını ve bu çarpışmalarda vatan toprağını savunurken şehit düşen Türk askerlerinin mezarlarının tespiti amaçlanmıştır.

Tez süresince daha çok alan araştırması yapılmış olup Trabzon yaylalarındaki meçhul şehit mezarları ve şehitlikler yakından incelenmiştir. Arşiv kaynakları ve ana kaynaklar ile birlikte kıyaslama yapılarak teze aktarılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz topraklarında özellikle Trabzon'da, Rus işgali sırasında yaşanan çarpışmalarda Türk askerleri adına yapılan şehitliklerin tespiti sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Rusya, Trabzon, Şehitlik.

ABSTRACT

Heavy clashes occurred between the Ottoman and the Russian Armies in the Caucasus Front of the First World War. Battles erupted in the high areas of Trabzon after the Russian troops launched their invasions towards the Lazistan Front. In this thesis, the graves and memorials of martyrs who sacrificed their lives were investigated. In addition, it was aimed to find out how the battles in the highlands of Trabzon occurred, on which lines the conflicts intensified and the location of cemeteries of soldiers who sacrificed their lives while defending their homeland.

Through this thesis, mainly field research was carried out, and the graves of unknown soldiers and martyrs' memorials in the highlands of Trabzon were closely examined. Archival resources and main sources were also made use of for this thesis. Martyrs memorials constructed for the martyrs who sacrificed their lives in the Eastern Black Sea especially in Trabzon during the Russian invasion of World War I were identified in this thesis.

Keywords: World War I, Ottoman Empire, Russia, Trabzon, Memorials of Martyrs

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	III. Ordu'nun Kuvveti	16
2	1916 Yılı Başında Rus Kafkas Ordusu	18
3	Mayıs 1916 Lazistan Cephesi'nin Durumu ve Kuvvetleri	20
4	III. Ordu'nun 2 ve 3 ncü Mıntıkalarındaki Kuvveti	21
5	Of Civarındaki Kokula Tepesi'nde Şehit Olan Askerlerimiz	34
6	Sultan Murat Han Tepesi ve Çevresinde Şehit Olan Askerlerimiz	42
7	Sultan Murat Han Tepesi ve Çevresinde Şehit Olan Askerlerimiz	43
8	Çataltepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	49
9	Harmantepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	58
10	Harmantepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	58
11	Harmantepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	59
12	Harmantepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	60
13	Harmantepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	61
14	Harmantepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	62
15	Harmantepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	63
16	Ağaçbaşı Yaylası Harmankokulu Tepe'de Şehit Olan Askerlerimiz	66
17	Karadağ-Soğuksu Yaylası'nda Şehit Olan Askerlerimiz	76
18	Şalpazarı'nda Yaşayanlardan Şehit Olanlar ve Şehit Oldukları Yerler.....	77
19	Trabzon'da Harp Mıntıkası İlan Edilen Bölgeler ve Tarihleri	83
20	Trabzon ve İlçelerinin Bombardıman Tarihleri.....	83
21	Trabzon ve İlçelerinin İşgal ve Kurtuluş Tarihleri	84

KROKİLER LİSTESİ

Kroki Nr.	Kroki Adı	Sayfa Nr.
1	Lazistan Müfrezesinin Mart 1916 Harekâtı	17
2	1916 Yılı Kafkas Cephesindeki Durum	22
3	3 ncü Mintika Komutanlığı Sorumluluk Bölgesi	30
4	Lazistan Cephesi 18 Nisan-14 Mayıs 1916.....	36
5	1916 Haziran Sonu Kafkas Cephesindeki Genel Durum	38
6	III. Ordu'nun 17 Temmuz 1916 Tarihindeki Durumu	73
7	III. Ordu'nun Şubat 1918 Durumu	82

RESİMLER LİSTESİ

Resim Nr.	Resim Adı	Sayfa Nr.
1	Çaykara Sultan Murat Yaylası Şehitliği.....	41
2	Çaykara Sultan Murat Yaylası Şehitlik Anıtı.....	43
3	Sultan Murat Yaylası Şehitliği.....	44
4	Çataltepe Şehitliği.....	48
5	Çataltepe Şehitliği.....	48
6	Kazıklıhan Civarındaki Meçhul Şehit Mezarı.....	50
7	Kazıklıhan Civarındaki Meçhul Şehit Mezarı.....	50
8	Kazıklıhan Civarındaki Meçhul Şehit Mezarı.....	51
9	Araklı Yeşilyurt Şehitlik Anıtı.....	55
10	Araklı Yeşilyurt Şehitliği.....	56
11	Harmantepe Şehitliği.....	64
12	Harmantepe Şehitlik Anıtı.....	64
13	Harmantepe Şehitliği.....	65
14	Sürmene Harmantepe Mevkiinde İki Adet Meçhul Şehit Mezarı.....	65
15	Büyük Yayla'daki 3 Adet Şehit Mezarı.....	66
16	Sürmene Büyük Yayladaki Diğer Şehit Mezarı.....	67
17	Sürmene Vizera Yaylasındaki Şehit Mezarı.....	67
18	Seslikaya Tepesi'nde Bulunan Şehitlik.....	69
19	Seslikaya Tepesi'nde Bulunan Şehitlik.....	70
20	Kızılağaç Obası Çevresindeki Şehit Mezarı.....	77
21	Ruka Yaylası Ordulu Şehit Mustafa Çavuş'un Mezarı.....	78
22	Karakaya Obası Meçhul Şehit Mezarı.....	78
23	Meçhul Şehit Mezarının Çevresi.....	79
24	Kızılağaç Obası Çevresinde Bulunan Şehit Mezarları.....	79
25	Kadırga Yaylasındaki Meçhul Mezar.....	80
26	Kadırga Yaylasındaki Meçhul Mezar.....	81

HARİTALAR LİSTESİ

Harita Nr.	Harita Adı	Sayfa Nr.
1	Rus Birliklerine Karşı Tasarlanmış Plan	27
2	Akçaabat'ın İşgali	75

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
BDH	: Birinci Dünya Harbi
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
D.	: dosya
dr.	: doktor
düz.	: düzenleyen
ed.	: editör
F.	: fihrist
haz.	: hazırlayan
K.	: klasör
s.	: sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclis
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
vd.	: ve diğerleri
yay.	: yayınlayan
Yy	: yüzyıl

GİRİŞ

Dünyanın hiçbir ordusunda yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rast gelinmemiştir. Her zaferin mayası sendedir. Her zaferin en büyük payı senindir. Kanaatinle, imanla, itaatle, hiçbir korkunun yıldıramadığı demir gibi kalbinle düşmanı nihayet alt eden büyük gayretin için gönül borcumu ve teşekkürümü söylemeyi kendime en aziz bir borç bilirim. Mustafa Kemal ATATÜRK¹

1914 yılı Kasım ayında başlayan Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ve sonrasındaki süreçleri derinden etkileyen olaylara sahne olmuştur. Sadece Osmanlı Devleti değil, aynı zamanda dünya konjonktürünü de etkileyen ve yeni stratejilerin ortaya çıkmasına neden olan büyük bir savaştır. Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletlerine karşı savaş ilanını yayınlamaz Türk halkının tepkisi savaşın seyri açısından çok önemli bir konumu teşkil etmişti. 1914 yılında gerçekleştirilen genel seferberlik ile büyük bir hareketlilik başlamıştı. Yeni teşkilatlandırılan ordunun yanında, daha önce savaşlarda hizmet etmiş olan yaşlı kesim de geri çağrılmaya başlanmıştı. Ülkenin her tarafında insanlar askeri merkezlere akın ederek savaşa katılmak, vatan toprağını savunmak için toplanmışlardı. Balkan Savaşı'nda mağlup taraf olmamız insanları olumsuz düşünceye sevk etmemişti. İnsanların bu şekilde askeri merkezlere akın etmesi Osmanlı Devleti açısından ümit verici bir olay olmuştu.²

20. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde meydana gelen ve etkisi günümüze kadar süren hatta devam eden Birinci Dünya Savaşı, o dönemde Osmanlı Devleti toprakları üzerinde birçok başarılı olaylara tanıklık ettiği gibi bunların yanında trajedik örnek oluşturabilecek olaylara da neden olmuştu. Bu olayların bazıları Kafkas Cephesi'nde meydana gelmişti. 1914 yılında savaş başladığında Erzurum civarında Rus ordularına karşı alınan başarılar, Türk komuta kademesinin güvenini artırmış ve daha büyük hareket planlarına yönelmelerine neden olmuştu. 1914 yılı Aralık ayında yapılan Sarıkamış Harekatı buna bir örnekti. Ancak ordunun kış şartlarına uygun olarak hazırlanamadığından ve muharebe esnasında yaşanan iletişim kopuklukları nedeniyle bu bölgede Türkler için savaşın kaderini derinden etkileyecek olan hüznü bir olay yaşanmıştı. Sarıkamış hattında birçok Türk askeri kış şartlarına hazır olmayan teçhizatları nedeniyle donarak şehit düşmüşlerdi.

Sarıkamış olayı sonrasında Kafkas Cephesi'nde en önemli konumu teşkil eden III. Ordu, daha savaşın başlangıcında büyük bir kayıp vermişti. Burada yaşanan bu hüznü bir olay sonrası Rus birlikleri,

¹ **Şehitlerimiz**, T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Cilt 1, Ankara, 1998.

² İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt 1, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 95.

Doğu Karadeniz bölgesinde stratejik konumu sebebiyle bir kilit noktası olan Trabzon'u işgal hedefiyle sahilten ve yüksek kesimlerden işgale başlayarak asıl hedefleri olan Boğazları ele geçirme ve sıcak denizlere inme politikalarını gerçekleştirmeye başlamışlardı. Doğu Karadeniz bölgesi için ise ileride acı ile hatırlanacak bir dizi olayların yaşanmasına da sebep olacaktı. Sahil hattında Batum'dan başlayan Rus işgali Nisan 1914'te Trabzon'a doğru yaklaşmıştı. Bu sırada Trabzon'un çevresindeki Rus karakollarına baskınlar düzenlenmiş³ ancak milis kuvvetlerin de büyük direnişlerine rağmen şehir işgal olmaktan kurtulamamıştır. İşgal ile birlikte başlayan muhacirlik ise hâla hafızalarda diri tutulan olaylar arasında yer almıştı. Trabzon maddi ve manevi olarak bir yıkıntı halinde görünmekteydi.⁴ Trabzon'un işgali bir anlamda Kafkas Cephesi'nin de kilidinin açılması demektir. Aynı zamanda Kafkas Cephesi'nde alınan mağlubiyetler de Trabzon'un işgaline zemin hazırlamaktaydı. Çünkü Trabzon, Kafkas Cephesi'nin en önemli lojistik destek merkezlerinden birisiydi. İkisinin de kaderi birbirine bağlıydı.

Savaşlarda düşman, karşı tarafın durumu bilmez derler. Ruslar, Türk birliklerini kendi durumlarıyla kıyas yaparak var olandan fazla sayıda görmekteydi. Türk birlikleri de aynı şeyi Rus birlikleri için düşünmekteydi.⁵ Sahil hattında işgaller devam ederken Rus birlikleri bir yandan da yüksek kesimlerden işgale devam etmekteydi. Bayburt-Gümüşhane-Trabzon hattının yükseklerindeki yaylalar, yaşanan muharebelere şahitlik etmekteydi. Yaylalarda mevzilenen Türk orduları, bir taraftan Ruslara karşı başarılı mücadeleler verirken diğer taraftan da adlarını tepelerde yaşatacak olan birçok kahraman askerini de şehit verecekti. Ruslarla yaşanan bu ağır çarpışmalardan sonra savaş hatlarında şehit olan Türk askerleri buldukları yerlere defnedilmişti. Bu nedenle Trabzon yaylalarının her adımında savaşın izlerini bulmak mümkündür. Kahraman Türk askerleri canlarını vatanları uğruna feda etmekten kaçınmamış ve kahramanca şehit olmuştur.

Günümüzde Çaykara'da Sultan Murat Hanları, Sürmene'de Harmantepe, Araklı'da Şehitler Tepesi ve Yeşilyurt Köyü, Yomra'da Seslikaya, Maçka'da Çataltepe ve Akçaabat'ın da birçok yaylasında olmak üzere Şehitliklerimiz bulunmaktadır ve çoğunluğu meçhul mezarlardan oluşmaktadır. Bazı şehit mezarları yöre halkının rüyalarında meydana çıkarak bulunmuş, bazıları ise savaş hatlarının takip edilmesi sonucunda bulunmuştu. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Trabzon'da ve çevresinde birçok şehit mezarı bulunmaktadır.

Biz, bu çalışmamızda Birinci Dünya Savaşı sırasında Trabzon yaylalarında şehit düşen Türk askerlerinin mezarlarını araştırmayı ve askerler için yapılmış şehitlikleri tespit etmeyi amaçlamaktayız.

³ **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I**, Haz. Kemal Gurulkan-Yusuf İhsan Genç vd., T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 99.

⁴ Ahmet Refik Altınay, **Kafkas Yollarında**, Haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1961, s. 8.

⁵ Salahaddin Güngör, **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1937, s. 192.

Tez süresince Trabzon'un birçok yaylasına giderek hem şehitliklerin tespiti yapılmış hem de birçok meçhul mezar bulunmuştur. Bazıları yayla halkının rivayetlerine göre şehit mezarı olarak belirtilmekte olup dağınık halde farklı farklı bölgelerde yer almaktadır. Savaş sonrasında tekrar yayla hayatına geri dönen Trabzon halkı, bölgede gezinirken buldukları şehitleri kendi çabalarıyla mezarlara koymuşlar ve etrafına da Türk bayrakları asarak onlara karşı görevlerini yapmışlardı.

Trabzon'un sahil kesiminde Rus donanmasının bombardımanından dolayı işgal hızlı gerçekleşirken bu bölgedeki halkın bir kısmı göç etmiş, bir kısmı da orduya katılmak suretiyle yüksek kesimlerde Rus birlikleri ile mücadeleye devam etmiştir. Trabzon'un yüksek kesimlerinde şehit mezarları olmasının en önemli nedeni de savaş hatlarının dağlık kesimlerden geçmesiydi. Bu bölgelerde meydana gelen muharebelere baktığımızda çoğunluğu bölgelerin en yüksek noktalarında meydana gelmiştir. Çalışma, Trabzon yaylalarında bulunan şehitlikleri ön plana çıkararak bu şehitliklerde bulunan şehitlerin isimlerini, doğum yerlerini ve tarihlerini belirtmektedir. Şehitliklerde bulunan şehit sayısı, hangi illerden askerlerin çoğunlukta olduğu ve askerlerin hangi yaş aralıklarında olduğunu belirtmesi açısından önemlidir.

Trabzon yaylalarında şehit mezarlarını araştırırken yaşadığımız en büyük zorluklardan biri kış aylarında yüksek kesimlerde karların geç erimesi nedeniyle ulaşım sıkıntısıydı. Diğer zorluk ise bazı yayla halkının davranışlarıdır. Gittiğimiz çeşitli yaylalarda halkın bildiği halde şehit mezarlarının yerlerini göstermemelerine veya şehit mezarları hakkında bilgi vermek istemediklerine şahit olduk. Bunların da nedenleri arasında, savaşın bitiminden günümüze kadar birçok defnecinin şehit mezarlarının yakınlarında kazı yapmaları ve mezarları dağıtıp bulunamaz hale getirmeleri en büyük etkeni oluşturmaktaydı. Bazı şehit mezarları neredeyse yok olmuş, mevzileri dağıtılmış ve yerleri tespit edilemez hale gelmiştir. Belirli çevreler bu nedenlerden dolayı araştırma yapmak isteyenlere karşı olumsuz tavırlar sergilemekteydi.

Şehitliklerimizin bakımının yapılması hususu da önemli bir konuyu teşkil etmektedir. Özellikle yüksek kesimlerde hava şartlarından dolayı bazı mezarların bozulduğu, yıkıldığı ve yok olmaya doğru gittiği görülmektedir. Bazı şehit mezarlarına ise ulaşım sıkıntısı nedeniyle ulaşılamamaktadır. Bir diğer sorun ise insanlarımızın define bulma ümidiyle gittiği mezarları bulunamaz hale getirmeleridir. Bu duruma engel olabilmek adına şehitliklerin korunmasına yönelik yöntemler aranmalıdır.

Genelkurmay Başkanlığı, Trabzon yaylalarında savaşın yoğun yaşandığı hatlar üzerinde çalışmalar başlatarak birçok şehitliği ortaya çıkartmış ve şehit mezarlarının da kimlere ait olduğunu yayınladığı eserlerde belirtmiştir. Aynı şekilde Anıtlar Müdürlüğü tarafından yapılan araştırmalarla birlikte bazı şehitlikler yeniden düzenlenerek daha sağlam şekilde yapılmıştır. Bazı şehit mezarları

sadece yerli halkın katkılarıyla birlikte inşa edilmişti. Bazı şehitliklerde ise henüz anıt olmaması ve yerel gazetelerde haber yapılmasına rağmen şehitliklere gereken önemin verilmemesi de önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Tez çalışmamızda Trabzon yaylalarındaki meçhul şehit mezarlarının ve şehitliklerin tarihini araştırarak Türk askerlerinin hangi çarpışmalarda nasıl şehit olduklarını; hangi hatlarda hangi kolordu, alay, tabur ve bölükten askerlerin olduğunu; çarpışmaların Trabzon yaylalarında en çok hangi bölgede yoğunlaştığını; Rus birliklerinin işgal sırasında ne gibi davranış sergilediklerini araştırmaya çalışacağız. Bu amaç doğrultusunda çalışmamızda birinci ve ikinci el kaynaklardan yararlanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde yaşamış olan kişilerin hatıraları, savaş sonrasındaki gazete ve dergiler, ATASE Genelkurmay Başkanlığı Arşivi belgeleri ve Genelkurmay Başkanlığının yayınlamış olduğu kitaplar başvurulan kaynaklar arasındadır.

Çalışmamızda Genelkurmay Başkanlığının “Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı” adlı eseri ile Genelkurmay ATASE Birinci Dünya Harbi Arşiv belgeleri ana kaynak olarak kullanılmıştır. Genel itibarıyla eserde Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi’nde meydana gelen olaylar gün gün anlatılmaya çalışılmış ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Trabzon’un sahil ve dağlık kesimlerinde yaşanan işgal ile yapılan mücadeleler açık bir şekilde ortaya koyulmuştur. Eserde yer alan krokiler ise yaşanan mücadelelerin hangi bölgelerde ve hatlarda yaşandıklarını belirtmektedir. Arşiv belgelerinde ise cephelerde yaşanan çarpışmalar ve ordunun mevcut durumu belirtilmektedir.

O dönemde komutanlık yapmış kişilerin yaşadıklarını yazdıkları hatıralardan da yararlanılmıştır. Ancak hatıraların, bizlerin o döneme şahit olmadığımızdan dolayı dikkatle incelenmesi gereklidir. Taraflı mı yoksa tarafsız mı yazılmış olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Bu sebeple yazılmış olan diğer hatıralarla da kıyaslama yapılmalıdır. Birinci Dünya Savaşı’na şahitlik etmiş ve daha sonra yaşadıklarını kitaba dönüştüren Fevzi Çakmak, “Büyük Harp’te Şark Cephesi Harekatı” adlı eserinde genel savaş hakkında bilgiler verirken Trabzon’un Rus işgaline uğramasıyla birlikte Trabzon yaylalarında meydana gelen ağır çarpışmalar hakkında orijinal bilgiler vermektedir. Bu hatıratı, Genelkurmay’ın kitaplarıyla kıyasladığımızda aynı bilgilerin varlığını gördüğümüzü belirtmeliyiz. Fevzi Çakmak’ın Büyük Savaş’ta Kafkas Cephesi’nde bulunmasından dolayı eser, ana kaynak görevi görmektedir.

Tez çalışmamızda yararlandığımız önemli makaleler ise şunlardır: Hikmet Öksüz, “ Yüz Yıllık Bir Düello: Birinci Dünya Savaşı”; F. Rezzan Ünalp, “Birinci Dünya Savaşı: 1916, Trabzon’un Ruslar Tarafından İşgali”; Veysel Usta, “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon’un Durumu”;

Hikmet Öksüz ve Veysel Usta, “ I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması” ve Necati Ökse’nin “Birinci Dünya Harbi’nde 3’ üncü Türk Ordusu’nun Harekatı”.

Trabzon’da bulunan şehitlikler ile ilgili yazılmış kaynaklara baktığımızda ise; “Türk Ordusu” adlı eserde Trabzon ilinde Harmantepe Şehitliği ile Sultan Murat Şehitliği geçmektedir.⁶ Bu eserde sadece iki şehitlikten bahsedilmesi muhtemelen diğer şehitliklerin resmi şehitlik statüsüne girme tarihleri ile ilgilidir. Bazı şehitlikler 2000’li yıllarda resmi olarak kayıtlara geçmiştir. Eser ise 1999 yılında basılmıştır.

Savunma Bakanlığının kendi sitesinde yer alan şehitliklerimize baktığımızda Maçka Çataltepe Şehitliği, Sürmene Harmantepe Şehitliği, Çaykara Sultan Murat Şehitliği, Araklı Yeşilyurt Şehitliği ve Yomra Seslikaya Şehitliği yer almaktadır. Maçka Çataltepe Şehitliği, Savunma Bakanlığının resmi sitesine göre; 22/23 Haziran 1916 tarihinde şehit olan 70 askerin bulunduğu şehitliktir. 2008 yılında restore edilmiş ve Maçka-100. Yıl Köyü Çataltepe Mevkiinde yer almaktadır.⁷

Sürmene Harmantepe Şehitliği hakkında ise; 29 Haziran 1916 tarihinde Harmantepe Kabanbaşı hattında 36 saat süren çarpışmalarda ordumuza bağlı 60. Alay topçu atışı ve süngü hücumu ile Rus birliklerini Avulot’a kadar püskürtmüş ve bu çatışmalarda Türk birliklerinden 7 zabıt ve 150 nefer şehit olmuştur. Burada her yıl 29 Haziran günü anma törenleri düzenlenmektedir. Sürmene Harmantepe Yaylasında bulunmaktadır.⁸

Çaykara Sultan Murat Şehitliği; 1916 yılı Nisan ayının ilk günlerinde şehit olan 71 askerin mezarı bulunmaktadır. 1966 yılında Sultan Murat Şehitleri Koruma Derneği tarafından düzenlenmiş ve 2011 yılında Milli Savunma Bakanlığı tarafından tekrar düzenlenmiştir. Çaykara’nın Sultan Murat Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.⁹

Araklı Yeşilyurt Şehitliği; Yeşilyurt (Horyan) Köyü yakınlarında şehit düşen 87 askerimizin mezarları bulunmaktadır.¹⁰

⁶ **Türk Ordusu**, s. 470.

⁷ Milli Savunma Bakanlığı, “Yurt İçinde Bulunan Şehitliklerimiz”, 30.04.2018, www.msb.gov.tr/Sehitlikler/YurtIciSehitlikleri.

⁸ Milli Savunma Bakanlığı, “Yurt İçinde Bulunan Şehitliklerimiz”, 30.04.2018, www.msb.gov.tr/Sehitlikler/YurtIciSehitlikleri.

⁹ Milli Savunma Bakanlığı, “Yurt İçinde Bulunan Şehitliklerimiz”, 30.04.2018, www.msb.gov.tr/Sehitlikler/YurtIciSehitlikleri.

¹⁰ Milli Savunma Bakanlığı, “Yurt İçinde Bulunan Şehitliklerimiz”, 30.04.2018, www.msb.gov.tr/Sehitlikler/YurtIciSehitlikleri.

Milli Savunma Bakanlığı resmi sitesinde yer alan şehitliklerimizde Yomra Seslikaya Şehitliğine ait bilgilere baktığımızda 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi şehitleri bilgisi dikkatimizi çekmiştir. Ancak Osmanlı Tarihi ile ilgili kaynaklara baktığımızda 93 Harbi'nde Rus orduları Trabzon yaylalarına kadar gelmemiştir. Bu nedenle verilen bilgilerin 1916 Osmanlı-Rus savaşına ait olacağı düşüncesindeyiz. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı'nın sitesindeki mevcut açıklamada da herhangi bir dipnot bulunmamaktadır.

Songül Alşan'ın, "Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı" adlı eserinde Trabzon yaylarında bulunan şehitliklere baktığımızda; Alacadağ-Evliya Tepesi Şehitliği, Çarşıbaşı Kadıköy Duatepe Şehitliği, Sivritepe Şehitliği, Harmantepe Şehitliği, Seyrantepe Şehitliği, Mincana Boğazı Şehitliği, Sultan Murat Yaylası Şehitliği, Uruka Yaylası Şehitliği, Şahmelik Yaylası Şehitliği, Kızılağaç Yaylası-Topdüzü Mevkii Şehitliği, Omal Şehitliği, Boğalı Şehitliği, Çataltepe Şehitliği ve Horyan (Yeşilyurt) Şehitliği hakkında bilgiler mevcuttur. Bazı meçhul şehit mezarlarının bulunduğu yayla mezarları ise yayla halkının ifadelerine göre değişiklik göstermektedir.

Mustafa Yazıcı-Şevket Çelik'in "Trabzon Şehitleri, Şehitlikleri ve Gazileri" adlı eserindeki Trabzon yaylarında bulunan şehitliklere baktığımızda; Sultan Murat Şehitliği, Çataltepe Şehitliği, Harmantepe Şehitliği, Kokula Tepesi Şehitleri, Araklı Yeşilyurt Şehitliği, Yomra Seslikaya Şehitliği, Yomra Üçpınar Yaylası Alava Tepesi, Maçka Furunoba Yaylası İstihkam Tepesi, Sırhanlı-Gümişki-Kazıklı-Kurtdere-Sarıtaş Yaylaları, Yomra Oymaltepe Sifter Şehitliği (6 şehit), Sürmene Seyrantepe Şehitliği, Akçaabat'ta Balıklı-Livera Obaları, Tütüna-Kitana Tepesi, Eşek Meydanı, Madur Dağı Bölgesinde Arpaözü-Tapanoz-Turnalı Yaylaları, Hanırmak Yaylası olmak üzere bilgiler mevcuttur.

Yomra Sifter Şehitliğinde 6 şehit mezarı bulunmakta ve Ermeni, Rum çetelerinin pusuya düşürdüğü kişilerin mezarları bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Sürmene Seyrantepe Şehitliği'nin ise İl Turizm Müdürlüğü tarafından 1999 yılında yaptırılıp içerisinde 50 şehidin bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Trabzon yaylalarının çoğu 1916 yılında savaş hattı olduğundan çoğu bölgede şehit mezarlarına rastlamak mümkündür.

Genelkurmay Başkanlığının eserleri ve ATASE arşiv belgeleri kaynaklığında hazırlanan bu çalışmada arşiv belgeleri incelenmiş ve bazı belgelerin ordunun mevcut kaynakları ve asker sayısından, bazılarının ise Trabzon yaylalarındaki hatlarda meydana gelen çarpışmalardan bahsettiği görülmüştür. Bu belgeler incelenirken Genelkurmay Başkanlığı'nın eserleri de göz önünde bulundurulmuştur. Yayla halkının hafızalarındaki bilgilerden de yararlanılmıştır. Ancak çeşitli yaylalardaki şehit mezarlarından rivayet olarak bahsedilmektedir.

Tez çalışmamız giriş ve sonuç bölümleri haricinde üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun kısa bir takdimi yapıp kaynaklarla birlikte belirtilerek bazı değerlendirmelerde bulunulmuş ve aynı zamanda çalışmanın hangi sorulara çözüm bulacağı da belirtilmiştir.

Birinci bölümde Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaşa nasıl girdiğini ve hangi hazırlıkları yaptığını ana kaynaklara başvurarak anlatmaya çalıştık. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmeden önceki durumu, Avrupalı devletlerle yapmış olduğu belirli görüşmeler aktarılmıştır. Savaş süresi boyunca Kafkas Cephesi'nde en büyük etkiye sahip olan III. Ordu'nun kuruluşu ve konuşlandığı bölgeler haritalardan yararlanarak belirtilmiştir.

İkinci bölümde Trabzon'un Ruslar tarafından işgali anlatılırken Trabzon'un Doğu bölgesinde bulunan yaylalarında meydana gelen çarpışmaların arşiv belgeleri ve krokilerle birlikte derinlemesine anlatılması sağlanmıştır. Bu yaylalarda canlarını vatanı için feda eden kahraman askerlerimizin bulunduğu mezarlar ve sonrasında onların adına yaptırılan şehitlikler hakkında bilgi verilmiştir. Şüphesiz bu şehitlikleri ziyaret ederek hem onlara karşı görevimizi yaparken hem de şehitliklerin çevresinde bulunan mevzileri de yakından inceledik.

Üçüncü bölümde Trabzon'un Batı bölgelerinin Rus işgaline uğraması sonucunda yaylalardaki çarpışmalar anlatılmıştır. Bu bölümde yayla halklarından alınan bilgiler ile bazı kaynakların kıyaslaması yapılmıştır. Ayrıca Trabzon'un kurtuluşu ana kaynaklara başvurularak anlatılmaya çalışılmış ve 1945-1950 arasında yayınlanan gazetelerden de yararlanarak farklı açılardan kurtuluşa bakmak amaçlanmıştır. Özellikle Halk ve Yeni Yol gazetelerinde Trabzon'un kurtuluşunun 1945-1950 yılları arasında nasıl kutlandığı ve halkın bu kutlamalarda hangi etkinliklerde bulunduğunu belirtmeye çalıştık.

Sonuç bölümünde, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Karadeniz'de Trabzon yaylalarında meydana gelmiş çarpışmaların sonucunda şehit düşen askerlerimizin mezarları ve onlar adına yaptırılmış şehitliklerimiz elde edilen bir takım bilgiler ile açıklanarak genel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca giriş bölümünde belirtilen tezin amacına yönelik sorulara da kısa bir şekilde açıklık getirilmiştir.

Tez çalışmamızın ekler bölümünde ATASE Arşiv belgelerinin kopyaları, ATASE'den alınmış haritalar, çalışmayı daha anlamlı hale getirmek için Genelkurmay'ın eserlerinden alınan krokiler, 1916 Rus işgali resimleri sergilenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI DEVLETİ

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı olan Franz Ferdinand, 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna ziyareti esnasında bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip tarafından öldürüldü.¹¹ Öldürülen veliaht Ferdinand, Slavlar için tehlikeli olabilecek derecede kuvvetli ve önemli bir kişilikti.¹² Yaşanan bu olay sonrasında Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş ilan etmiş ve yavaş yavaş bloklar belirmeye başlamıştı.¹³ Çünkü meydana gelen bu olay Almanya'nın Avusturya-Macaristan'ı, Rusya'nın da Sırbistan'ı desteklemesine neden olmuştu.¹⁴ Ayrıca, Veliahdın öldürülmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın görünür nedenini de oluşturmaktaydı ve halen devam etmekte olan büyük bir düellonun da başlangıcı sayılmaktaydı.¹⁵

Osmanlı Devleti, savaş başlamadan önce kendisini güçlü tarafın yanında tutmak amacıyla büyük devletlere ittifak teklifleri yapmıştır. Aslında Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından yeni çıkan Osmanlı Devleti, büyük derecede toprak kaybına uğraması ve ordunun mevcut durumundan dolayı siyasi yalnızlığını gidermek ve diplomatik eş aramak amacıyla teklifler yapmaya başlayacaktı.¹⁶ İlk ittifak teklifini İngiltere'ye yapan Osmanlı Devleti, Maliye Nazırı Cavit Bey'i 1911 Ekim ayında İngiltere Bahriye Nazırı Winston Churchill ile görüşmeye yollamıştı. Ancak Churchill, Dışişleri Bakanı Grey ile konuştuğundan sonra ittifak teklifini reddetti.¹⁷ İkinci ittifak teklifi Bulgaristan'dan geldi ancak Almanya, Türk-Bulgar ittifakını kabul etmeyince bu teklif de geçersiz oldu. Üçüncü olarak Fransa'ya teklif yapıldı. Bahriye Nazırı ile Türk-Fransız Dostluk Cemiyeti Başkanı Cemal Paşa, 1914 yılında Fransız donanması manevralarına davet edilince Cemal Paşa bu fırsattan yararlanmak amacıyla Fransız Dışişleri Bakanlığına ittifak teklifinde bulundu. Ancak Fransa'nın cevabı çok net idi.

¹¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 354.

¹² Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 93.

¹³ Aslında Dünya coğrafyasının ve toplumlarının neredeyse tamamını etkisi altına alan ve Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli nedenlerinden birisi sömürgecilik hareketleriydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Balcıoğlu, "Osmanlı Barışı'ndan Avrupa Sömürgeciliği'ne", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Edi. Durmuş Yalçın vd., Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s. 27.

¹⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 132.

¹⁵ Hikmet Öksüz, "Yüz Yıllık Bir Düello: Birinci Dünya Savaşı", **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2016, s. 11.

¹⁶ Uçarol, a.g.e., s. 555.

¹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 140.

Rusya bu ittifakı kabul etmediği takdirde Osmanlı-Fransa ittifakı da gerçekleşmeyecekti.¹⁸ Aslında bu cevap bir ret anlamına geliyordu. İngiltere ve Fransa'nın ret cevabı Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yönelmesine neden oldu.¹⁹ Ancak Rusya'nın Boğazlara hâkim olma isteği, Alman askerlerinin Anadolu'da bulunması ve Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki en büyük amaçlarından biri olan Karadeniz yolunu ele geçirme isteği²⁰ sebepleriyle Rusya da ittifak teklifini reddetmişti.²¹ Rusya'nın, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Balkanlardaki milletler ile oynadığı oyun sonunda başarıya ulaşamayınca farklı bir plan olarak Türk toprakları üzerinde bulunan Ermenileri kullanarak bu amacını gerçekleştirme yoluna başvurmuştu.²²

Osmanlı Devleti'nin savaş öncesi bu ittifak tekliflerinin reddedilmesinin en büyük nedenlerinden biri de savaş sonunda büyük devletler tarafından paylaşılmayı bekleyen büyük ve önemli bir toprak parçası olarak görülmesiydi.²³ Bu nedenle Osmanlı Devleti diplomatik eş arama çarelerini Almanya tarafına doğru çekmeye başlayacaktı. Almanya ise kendisine ittifak teklifi yapılmasını, savaş içerisinde kendi seyri açısından büyük önem arz edecek olan Osmanlı topraklarını kullanma amacına ulaşmak için büyük bir heyecanla beklemekteydi. Almanya, Osmanlı Devleti'ni kendi yanında savaşa sokmayı başarıp askeri gücü haricinde onun dini nüfuzunu kullanarak çok sayıda müttefik kazanmayı planlamaktaydı.²⁴ Osmanlı Devleti'nde Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa²⁵, Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Meclis Başkanı Halil Bey Almanya ile ittifak yapmayı isteyenler

¹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 141.

¹⁹ Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasına Rusya tarafı büyük önem vermekteydi. Müttefikler, Osmanlı'nın savaş süresince tarafsız kalması için birtakım girişimlerde de bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin en önemli sorunlarından biri olan kapitülasyonlar için herhangi bir adım atılmaması tarafsızlık konusunu sıkıntıya sokmuştu. Bunun dışında Ege Adalarının Osmanlı'ya geri verilmesi ve Mısır meselesinin çözümüne de yanaşma olmayınca tarafsızlık konusu kapanmaya doğru gitmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2012.

²⁰ Marina Malevinskaya, "I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu Hakkında Rus Filosu Ajanslarının Raporları (1909-1914)", **Osmanlı**, Cilt 2, Edi. Güler Erin, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 567.

²¹ Eraslan, "a.g.m.", s. 75.

²² Edgar Granville, **Çarlık Rusyasının Türkiye'deki Oyunları**, Çev. Orhan Arıman, Yarı Yayınları, Ankara, 1967, s. 57.

²³ Eraslan, "a.g.m.", s. 75.

²⁴ Eraslan, "a.g.m.", s. 77.

²⁵ Enver Paşa (1881-1922). İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden, Osmanlı Harbiye Nazırı'dır. Asıl adı İsmail Enver'dir. Ailesi Manastırlı olup babası önceleri Nafia Nezareti Fen memurluğu yapan ve daha sonra Surre Emmini olan, sivil paşalık rütbesine yükselen Ahmed Bey idi. Annesi Ayşe Hanım idi. Küçük yaşta gösterdiği aşırı istek nedeniyle üç yaşından itibaren İttihat Mektebine kaydedildi. Ardından Fatih Mekteb-i İbtidaisi'ne girdi. Daha sonra aynı yerde askeri rüştiye ve askeri idadi tahsilini tamamlayarak Mekteb-i Harbiye-i Şahane'ye girdi. Sınıf ikincisi olarak okuldan mezun olduktan sonra 1903 yılı Ocak ayında Erkan-ı Harp Yüzbaşı rütbesiyle Manastır'daki 13. Seyyar Topçu Alayı'na tayin edildi. 13 Eylül 1906 tarihinde Fevkalade olarak binbaşılığa yükseltildi. Bulgar çetelerine karşı yürüttüğü faaliyet, onun üzerinde milliyetçilik fikirlerinin etkili olmasında rol oynadı. Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne on ikinci üye olarak katıldı. Manastır'a dönüşünde cemiyetin buradaki teşkilatını kurma faaliyetlerinde bulundu. Bu faaliyetleri, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile merkezi Paris'te olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin birleşmesi ve ilk örgütün Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Dahili Merkez-i Umumisi adını almasının ardından daha yoğun olarak sürdürdü. Dağa çıkan subaylar arasında en kıdemlisi olduğundan ve Kolağası Niyazi Bey ile beraber önemli faaliyetler gerçekleştirdiğinden bir anda 'Kahraman-ı Hürriyet' haline geldi. 5 Mart 1909'da Berlin Askeri Ataşesi olarak görevlendirildi ve burada tam bir Alman hayranı oldu. 31 Mart Vak'asında geçici olarak yurda döndü. 11 Mayıs 1911'de de tam olarak İstanbul'a döndü. İtalyanlara karşı Tobruk'ta mücadele etti. 1912 yılı sonlarında Balkan Savaşlarına katılmak için İstanbul'a geldi. 1 Ocak 1913'te 10. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisliğine tayin edildi. Enver Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri 23 Ocak 1913'te Babiali Baskını'nı gerçekleştirdi. 3 Ocak 1914'te Mirliva ve aynı tarihte Harbiye Nazırı oldu. 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak anlaşması yaparak Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin katılmasına neden oldu. M. Şükrü Hanioğlu, "Enver Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 262.

arasındaydı. Bu sırada Üçlü İttifak'a katılma teklifi de ilk olarak Avusturya'dan gelince 22 Temmuz'da Osmanlı Devleti, Almanya'ya teklifte bulunmuş ve II. Wilhelm'in isteğiyle görüşme yapılmıştı.²⁶ 27 Temmuz 1914'te başlayan ittifak görüşmeleri sonucunda 2 Ağustos 1914 tarihinde Türk-Alman ittifakı oluşturulmuştu.²⁷ Yapılan ittifaka göre; Avusturya ile Sırbistan arasında bir anlaşmazlık çıkarsa tarafsız olunacak; Rusya'nın savaş tedbirleri ile Avusturya ve Rusya savaşa başlarsa Almanya da Avusturya'ya yardıma giderse Osmanlı Devleti savaşa katılacaktı; Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir tehdit gelirse Almanya silah kullanarak müttefikini savunacaktı. Alman-Türk ittifakı 1918 yılına kadar devam edecekti.²⁸

Almanya, Rusya'nın Sırbistan tarafında hareket etmesi nedeniyle 1 Ağustos 1914 tarihinde Rusya'ya savaş ilan etmiş ve hemen ardından 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilanı etmişti.²⁹ Osmanlı Devleti yönetiminde bulunan İttihat ve Terakki Partisi de 8 Eylül 1914 tarihinde tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırma kararı almış ve 9 Eylül günü bunu uygulamaya koyunca sömürgeci devletler bu karara itiraz etmişlerdi.³⁰ Çünkü büyük devletler kapitülasyonlar aracılığıyla diğer devletleri kısıtlayarak kendilerine engel oluşturabilecek bütün hareketleri ortadan kaldırma amacındaydılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti³¹, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında kaybedilen yerleri ve Elviye-i Selase'yi (Batum-Kars-Ardahan) geri almak, Girit ile Kıbrıs'ı da kendisine bağlamak amacıyla savaşa girmeyi uygun görmüştü.³² Bazı Alman diplomatlarının ve subaylarının yaptıkları baskılar ve anlatılan savaş sonu planları, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmaya yetmişti.³³ Almanlar, Osmanlı Devleti'ne savaşın erken biteceğini ve savaş sonucunda istediği payı elde edebileceğini garanti etmekteydi.³⁴ Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak yapma fikrine karşı hemen savaşa girmeyerek kendisi için olumlu olabilecek şartları kollamaya başladı fakat İngiltere'nin 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin sipariş ettiği gemilere (Reşadiye ve Sultan Osman) el koymasıyla durum değişti.³⁵

²⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 142.

²⁷ Bu sıralarda Berlin'de askeri ataşemiliter olarak görev yapan Hasan Cemil Çambel, Almanya'nın savaş ilan etmesinden sonra birçok Alman askeri tarafına bilgi öğrenmek için başvuruda bulunmuş ancak hepsi geri çevirmişti. Hasan Cemil Bey'in öğrendiği sır ise; Almanya'nın savaş ilanı yaptığı gün, İstanbul'da Türkiye ile Almanya arasında bir ittifak antlaşması yapılmış olmasıydı. İnönü, a.g.e., s. 95.

²⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 142.

²⁹ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s. 165.

³⁰ Eraslan, "a.g.m.", s. 78.

³¹ Birinci Dünya Savaşı'na giriş bir bakıma İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Enver Paşa liderliğindeki taraftarlarının isteğiyle gerçekleşmişti. Alınan bu karar belirli çevreler tarafından tartışmalar çıkarsada Cemiyet'in ülkenin her tarafında etkin konumda olmasından dolayı 1914-1918 yılları arasındaki genel savaş siyasetine de hâkim olmuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.

³² Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cilt 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 3518.

³³ M. Metin Hülagü, "I. Dünya Savaşı Sırasında Pan-İslamist Faaliyetler", **Osmanlı**, Cilt 2, Edi. Güler Erin, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 557.

³⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt 3, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 199.

³⁵ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi**, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 207.

Yaşanan bu gelişmeler sonrasında 3 Kasım'da Rusya³⁶, 5 Kasım 1914'de Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Osmanlı Devleti; İngiltere, Rusya ve Fransa'nın düşmanca tavırları ile kıyı bölgeleri ve sınırlarımıza saldırılarda bulduklarından 11 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti savaş ilan etmişti.³⁷ Padişah V. Mehmet Reşad ise 14 Kasım günü "Cihad-ı Ekber" ilan etmişti.³⁸ Bu hareketin amaçlarından biri de Rusya ile İngiltere sömürgesi altında bulunan Müslümanları ayağa kaldırarak İtilaf devletlerine karşı savaşa davet etmektir. Ancak bu hareketten herhangi bir sonuç alınamamış³⁹ ve Osmanlı Halifesi'nin cihat ilanı başarısız olmuştu. Müslümanların savaş öncesindeki bu hareketi Panislamist düşüncenin yıkılmasına yol açmıştı. Artık büyük devletlerin sözleri bu fikir akımının önüne geçmeye başlamıştı.

Avrupa devletlerinin birbirileri üzerindeki çıkar çatışmaları nedeniyle ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin de yer almasıyla birlikte savaş daha geniş alanlara yayılmıştı.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi bir anlamda Doğu Avrupa'dan başlayan Galiçya ve Kafkaslara uzanan, Çanakkale'den Basra'ya kadar genişleyen bir savaş demektir.⁴¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı toprakları üzerinde Kafkas (Doğu) Cephesi, Kanal Cephesi, Irak Cephesi, Hicaz-Yemen Cephesi, Suriye-Filistin Cephesi ve Çanakkale Cephesi bulunurken; Galiçya, Romanya ve Makedonya Cephesi de Avrupa'da müttefiklere yardım amacıyla savaşılan cephelereydi.⁴² Geniş alanlara yayılan savaş ve İtilaf devletlerinin Çanakkale Cephesi'ndeki başarısızlığı savaş süresinin uzaması anlamına gelmekteydi.

1.1. Rusya Limanlarının Bombardmanı

Almanya, Rusya'ya karşı savaş ilan ettikten sonra 2 Ağustos 1914 tarihinde, İstanbul'da Osmanlı Devleti ile gizli bir ittifak antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti ilk başlarda savaşta tarafsız bir durumda kalmak istemekteydi. Ancak 10 Ağustos günü Akdeniz'de İngiliz donanmasının takip

³⁶ Rus Çarı II. Nikola, Türklerin savaşa girmesinin ardından 'Türklerin savaşa girmeleri Rusya'ya Karadeniz kıyılarında tarihi görevlerini yapmak için zaten kararlaşmış bulunan yolu açacaktır.' açıklamasını yapmıştı. F. Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Savaşı: 1916, Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 25, Edi. Rezzan Ünalp-Fatma İlhan, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015, s. 41; Buna ek olarak da Rus Dışişleri Bakanı Sazanov: "Her Rus, Boğazların efendisi olmayı diliyordu ve dileyecek." şeklinde açıklama yapmıştı. Mahir Aydın, "Rusya'nın Çanakkale İntikamı 'Karadeniz Bombardmanı'", **Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler**, Cilt 1, Yay. Halit Çal-Feridun Emecen-Bahaeddin Yeşilyıldız-Necati Demir, Edi. Gazanfer İltar, Önder Matbaacılık, Ankara, 2009, s. 576.

³⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, Cilt 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s. 104.

³⁸ Eraslan, "a.g.m.", s. 81; Mehmet Özel, **Cepheleden Kurtuluş Savaşı'na İmparatorluktan Cumhuriyet'e**, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1992, s. 46.

³⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 147.

⁴⁰ Cezmi Eraslan, "Bir Devrin Çöküşü: Osmanlı Devleti'nin Sonu", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Edi. Durmuş Yalçın vd., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, sayfa 73.

⁴¹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s. 562

⁴² İbrahim Yılmazçelik, "Çöküş", **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, Edi. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 602.

ettiği Goben⁴³ ve Breslau⁴⁴ adlı Alman gemileri Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Osmanlı Devleti'ne sığındı. Bu gemilerin Osmanlı sularında bulunması ise tarafsızlık kurallarına uymadığından Osmanlı Devleti bu gemileri satın alma yoluyla isimlerini değiştirerek Yavuz ve Midilli'ye dönüştürdü. Mürettebat ise tamamen Türk kıyafetleri giydirilerek başlarına fes takılmak suretiyle Türkleştirildi ve gemide bulunan Almanların gizlenmesi sağlandı.⁴⁵ Bu gemiler 27 Ekim 1914 tarihinde Alman Amiral Suşon (Souchon) kumandasında Karadeniz'e açılıp Rus gemilerini batırdı ve Sivastopol, Odesa, Kofu⁴⁶ ile Novorosisk Limanlarını bombardıman etti. Bunun sonucunda Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.⁴⁷ Bombardımanın amacı ise Amiral Suşon'a göre Rus savaş gemilerinin hali hazırda Doğu Karadeniz kıyılarında bulunanlara eklenmesini engellemek⁴⁸ ve deniz üstünlüğünü ele geçirmektir.⁴⁹

Osmanlı Devleti Başkomutanlık Vekaleti ise yaşanan bu bombardıman olayını, eğitim maksadıyla Karadeniz'e açılan filolarımıza Ruslar tarafından taarruz edildiği yönünde kamuoyuna duyurmuştu.⁵⁰ 30 Ekim 1914'te, Rus donanmasının Karadeniz'de bulunan donanmamıza hücum ettiği ve bundan dolayı izinli olan askerlerin derhal görevlerine çağırılmasını, her an taarruza hazır hale getirilmelerinin gerektiği hususunda kolordudan emir gelmişti.⁵¹

Rus gemilerinin çoğunun büyük hasar gördüğü ve bundan dolayı Rusların, Karadeniz sahilindeki donanmamıza hücum edeceği haberi duyulmuştu.⁵² Rusya bu bombardımanın ardından tüm planlarını Doğu Karadeniz limanlarına doğru yapmaya başlamıştı.⁵³ Rus Amiral Eberhard, 15 Kasım 1914'te donanmalarıyla birlikte Karadeniz'e açılarak Trabzon'a doğru yöneldi ve bombardıman

⁴³ Blum und Fusse tezgahlarında inşa edilerek 1911 yılında denize indirilmişti. Tuğamiral Souchon'un kumandasındaki Akdeniz'de bulunmaktaydı. 29 Temmuz 1914 tarihinde Birendizi'ye gelerek Breslav ile birleşmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Çakır, **Elli Yıl Önce: Şark Cephesi ve Anadolu**, Çınar Matbaası, İstanbul, 1967.

⁴⁴ Breslau (Midilli) adlı gemi, Karadeniz'de kruvazör savaşı yapmaktaydı. Kruvazör: Deniz yollarını gözetlemek, deniz hava filolarına kılavuzluk etmek amacıyla topla silahlandırılmış hızlı savaş gemisi. **Türkçe Sözlük**, Haz. Şükrü Haluk Akalın vd., Türk Dil Kurumu, Ankara, 2010, s. 1514. Lazistan tarafında Trabzon'a asker ve mühimmat taşımak amacıyla da kullanılmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emrullah Nutku, **Eski Arkadaşlar Alman-Türk Silah Arkadaşlığından Hatıralar**, Yay. Halis Özkan-Edip Topuzoğlu, Çev. Saim Besbelli, Deniz Basımevi, İstanbul, 1974; Breslau, Trapezunt ile Anadolu'nun Karadeniz limanlarına yapılan askeri sevkiyatın güvenliğini sağlamaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Th. Kraw ve Karl Dönitz, **Goeben ve Breslau'nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri**, Çev. Mustafa Haydar Cümbüş, Öncü Basımevi, Ankara, 2013; Bu gemilerle Rus limanlarına doğru gidip bir saldırıya karar verilmişti. Emil Ludwig, **Yavuz ve Midilli'nin Yolculuğu**, Çev. Arif Gelen, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 66.

⁴⁵ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 80.

⁴⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, Cilt 2, Birinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 100.

⁴⁷ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 197; Cemil Kutlu, "I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 43, Erzurum, 2010, s. 319.

⁴⁸ Cemal Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 222.

⁴⁹ Cemal Akbay, "Birinci Dünya Harbi'nde Türkiye'yi Harbe Sürükleyen Karadeniz Olayı", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 25, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1988, s. 40.

⁵⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 100.

⁵¹ Arif Baytın, **Sessiz Ölüm Sarıkamış Günlüğü**, Haz. İsmail Dervişoğlu, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 24.

⁵² Arif Baytın, **İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 29 Tümen ve 3 Alay Sancağı**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1946, s. 15.

⁵³ Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, s. 240.

emrini verdi.⁵⁴ Aslında Rusya'nın bu hareketi, Odesa ve Sivastopol⁵⁵'un topa tutulmasının intikamı niteliğindedir.⁵⁶ The Times Gazetesi'ne göre de Ruslar, kendi limanlarının bombardımanının intikamı için Karadeniz limanlarına saldırmıştı.⁵⁷ Rusya'nın yaşanan bu Karadeniz olayı sonrasında Doğu Karadeniz bölgesinde yarattığı ağır tahribatlar ise alınmak istenen intikamın sonuçlarını açıkça ortaya koymaktaydı.

1.2. Kafkas Cephesi ve III. Ordu

Kafkas Cephesi, Karadeniz'den başlayarak Doğu'da İran'ın iç kesimlerine kadar uzanan ve Türkler ile Ruslar arasındaki mücadelenin ağır olarak yaşandığı cepheydi.⁵⁸ 1 Kasım 1914 tarihinde Rus birliklerinin Kars'a yaptıkları taarruz ile Kafkas Cephesinde savaşlar başlamıştı. 6-9 Kasım 1914 tarihinde ise Ruslarla Köprüköy Savaşı yapılmış ve bu savaşta Türk birlikleri galip gelerek Rusların geri çekilmesini sağlamıştı. Ancak Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın zor kış şartlarında Sarıkamış'ta Ruslara karşı yaptığı taarruz ile III. Ordu'ya mensup binlerce asker şehit olmuştu.⁵⁹

Kafkas Cephesi'nde üstün başarılar gösteren Fevzi Çakmak⁶⁰, bu bölgenin işgalden kurtuluşu için sürekli ordu kumandanlıklarıyla irtibat halindeydi. Bu cephenin en önemli harekâtlarını yapan III.

⁵⁴ Mehmet Akif Bal, "Trabzon'un Rus Donanmasınca Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916)", **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2016, s. 58.

⁵⁵ Amiral Suşon atış eğitimi için 26 Ekim 1914'te, ertesi gün eğitim amacıyla Karadeniz'e çıkacağını bildirmişti. "Talim için Karadeniz'e çıkabilirsiniz." karşılığını aldıktan sonra 27 Ekim Salı günü öğleden sonra Yavuz muharebe kruvazörü ile Midilli ve Hamidiye kruvazörleri Karadeniz'e çıktı. 29 Ekim 1914 tarihinde ise sabah saatlerinde Yavuz kruvazörü Sivastopol'u bombardımana başlamıştı. Daha sonra ise bir Rus mayın gemisine 19 mermi atıldı. Rus uçağının bu alana gelmesi ardından Yavuz kruvazörü buradan ayrıldı ve 30 Ekim günü Haydarpaşa'ya geldi. Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, s. 227, 239.

⁵⁶ Cemal Paşa, **Hatıralar İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı Anıları**, Düz. Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 177; Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 183; Mehmet Bilgin ve Ömer Yıldırım, **Sürmene**, Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, Sürmene, 1990, s. 362.

⁵⁷ Enis Şahin, "İngiliz The Times Gazetesi'ne Göre Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali (1916)", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 7, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınevi, Trabzon, 2009, s. 121.

⁵⁸ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 51.

⁵⁹ Özel, a.g.e., s. 62; Yazar eserinde şehit sayısını 60 bin olarak belirtmiştir. Ancak diğer kaynaklarda farklı sayılar da mevcuttur.

⁶⁰ Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak, 1876 yılında İstanbul Cihangir'de doğdu. Babası Ali Sırrı Bey, annesi Hesna Hanımdır. Annesinin babası Trabzon asıllı Varna'ya yerleşmiş bir ailenin oğlu olan Tophane Müftüsü Bekir Efendi, büyükbabası aslen Balıkesir'in Çakmak Köyü'nden ve 18. Yy sonlarında Limni'de doğmuş olan Derviş Hüseyin Kaptan'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. F. Rezzan Ünalp, "Mustafa Fevzi Çakmak'ın Özgeçmişi", **Ölümünün 60'ıncı Yıl Dönümünde Fevzi Çakmak Paneli (10 Nisan 2010)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010; Fevzi Çakmak 1914 yılında tuğgeneral ve 1917 yılında da korgeneralliğe yükseldi. Birinci Dünya Savaşı sonunda Genelkurmay Başkanı, 1920'de de Harbiye Nazırı oldu. Ergün Aybars, "Mareşal Fevzi Çakmak", **Ölümünün 60'ıncı Yıl Dönümünde Fevzi Çakmak Paneli (10 Nisan 2010)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, s. 5; 19 Nisan 1916 tarihinde Doğu Cephesi 3. Mıntıka Komutanı olarak atandı ve Çoruh-Kaledere-Tercan muharebelerinde Ruslara karşı savaştı. **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Cilt 1, Haz. Hülya Toker-Nurcan Aslan, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 131; Ordu Komutanı Vehip Paşa, Fevzi Çakmak'ı Çoruh ve Lazistan Cephesi Komutanı olarak görevlendirdi. Nusret Baycan, "Mareşal Fevzi Çakmak", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 22, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987, s. 111; Kafkas Cephesinden gelen Rus saldırılarına karşı koyarak Rus ordusunun Basra ve İskenderun körfezlerine inmelerine engel olmuştur. Ayfer Özçelik, "Fevzi Çakmak", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 190; Atatürk'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci mareşal rütbesine yükselmiş kişiligidir.

Ordu⁶¹, Birinci Dünya Savaşı süresince, 1914-1918 yılları arasında, Kafkas Cephesi'nde birçok savaşa katılmış ve Sarıkamış Harekatı'nın başarısız olmasından sonra 1916 yılında Erzincan'ın batısı ve çevresi hattına kadar çekilmişti. Ordu karargâhı da Suşehri'ne taşınmıştı.⁶² Bu süreçte Rus ordusuyla zorlu savaflara girişmiş ve sürekli olarak savaşa hazır şekilde mevzilenmişti.⁶³ III. Ordu, Rusların Kafkas Cephesi'ndeki hareketlerini belirleyen en büyük etkenlerden biri olmuştu.⁶⁴

Erzurum tarafında II. Ordu'ya İzzet Paşa⁶⁵ tayin edilirken Alman Guze⁶⁶ de kurmay başkanlığına getirilmişti.⁶⁷ Enver Paşa'nın Kafkas Cephesi'ndeki en büyük amaçlarından biri, Kafkasya'nın tümünü ele geçirerek Orta Asya'da bulunan Türklerle birleşip Hindistan'a kadar gitmekti.⁶⁸ Enver Paşa'nın bu Pantürkizm düşüncesi ve Sarıkamış Harekatı planı⁶⁹, III. Ordu Komutanı olan Hasan İzzet Paşa ile 9. ve 10. Kolordu komutanlarının istifa etmesine neden olmuştu.⁷⁰

Veli Yılmaz, "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Kişiliği", **Ölümünün 60'ıncı Yıl Dönümünde Fevzi Çakmak Paneli (10 Nisan 2010)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, s. 28.

⁶¹ III. Ordu Komutanlığı: 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan yenileşme faaliyetleri altında 6 Eylül 1843 tarihinde diğer ordularla beraber karargâhı Manastır'da olmak üzere 'Rumeli Ordusu' adıyla oluşturulmuş ve 1911 yılında karargâhının Erzincan'a nakledilmesine kadar II. Ordu ile birlikte Rumeli'de yurt topraklarını savunma görevini üstlenmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Türk Ordusu**, Haz. Mehmet Özel, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.

⁶² **Türk Ordusu**, s. 124.

⁶³ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Türk Kahramanları**, Cilt 1, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1943, s. 12.

⁶⁴ Cemal Akbay, "Birinci Dünya Harbi'nde Türk Cephelerindeki Harekatın Sevk ve İdaresinde Yapılan Bazı Olumsuz Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme", **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt 13, Sayı 24, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 29.

⁶⁵ Ahmed İzzet Paşa (1864-1937). Manastır'a bağlı Görüce sancağının Naslic kasabasında doğdu. Babası Arnavutluk'un tanınmış ailelerinden birine mensup olan Naslic Ayanı Tümr Bey'in oğlu eski mutasarrıflardan Haydar Bey'dir. Ahmed İzzet 1881 yılında Kuleli Askerî Lisesi'ni, 1884 yılında Harp Okulu'nu 1887'de de Erkan-ı Harbiye'yi bitirdi. Daha sonra Kurmay Yüzbaşı olarak orduya katıldı. 1889'da Kolağası oldu. 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Dömeke ve Çatalca Muharebelerinin planlarının hazırlanmasına yardım etti. II. Abdülhamit'in iltifatına mazhar olamadı hatta jurnal edildi. Şam'a gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İstanbul'a çağrıldı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye başkanlığına 1908 yılında tayin edildi. Mahmud Şevket Paşa ve Goltz Paşa ile görüş ayrılığı yaşaması sonrasında 1911 yılında Şam'a gönderildi. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne sadık kalmasından dolayı Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye başkanlığı yanında Meclis-i Ayan üyeliğine getirildi. Birinci Dünya Savaşı'nda II. Ordu ve Umum Kafkas Orduları Grup Kumandanlığı'na getirildi ve burada Rus ordularıyla savaştı. Rusların savaştan çekilmesi ile Talat Paşa ile Brest-Litovsk ve Bükreş konferanslarına askeri delege olarak katıldı. Metin Ayışığı, "Ahmed İzzet Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 563.

⁶⁶ Alman subayıdır. 23 Nisan 1914 tarihinde yarbaylığa terfi etmiş ve aynı tarihte Osmanlı ordusuna katılarak III. Ordu Kurmay Başkanlığına atanmıştır. 22 Aralık 1914 tarihinde III. Ordu Kurmay Başkan Yardımcılığına getirilmiştir. Ancak Hafız Hakkı Paşa, Guze'yi görevden azlederek yerine Kara Vasıf'ı getirmiştir. 26 Aralık 1915 tarihinde sağlık durumundan dolayı sekiz hafta süreyle Almanya'ya gitmiş, 7 Şubat 1916 tarihinde geri dönmüştür. 19 Temmuz 1917 tarihinde Kafkas Ordusu Grubu Kurmay Başkanlığına atanmıştır. 11 Ağustos 1917'de staj için Almanya'ya gitmiştir. 1 Ocak 1918'de Kafkas Ordu Grubunun dağıtılması üzerine Genel Karargâh emrine tayin edilmiştir. 1 Kasım 1918'de Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. 15 Aralık 1914 tarihinde Gümüş Liyakat Muharebe Madalyası, 2 Ocak 1915'te Üçüncü Rütbeden Osmanî Nişanı, 10 Ocak 1915'te Altın Liyakat Muharebe Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Guze, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, Çev. Hakkı Akoğuş, Haz. Alev Keskin, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007; İlter, a.g.e., s. 2; Hafız Hakkı Paşa, 1879 yılında Manastır'da doğmuştur. Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde Başkomutanlık Vekaleti Karargâhı Kurmay 2. Başkanı ve 3. Kolordu Komutanlığı, daha sonra 10. Kolordu Komutanlığı ve 3. Ordu Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. 13 Şubat 1915 tarihinde tifüsten vefat etmiş ve Erzurum Karskapı Şehitliğine defnedilmiştir. İlter, a.g.e., s. 7.

⁶⁷ Apak, a.g.e., s. 93.

⁶⁸ Yılmazçelik, "a.g.m.", s. 602; Eraslan, "a.g.m.", s. 82.

⁶⁹ Liman Von Sanders'in de desteklediği bu planda 90 bin askeri taarruza yönelten Enver Paşa, kış şartlarına uygun olmaması ve Rusların hazırlıklı olmasından dolayı 60 bin asker soğuktan donarak şehit olmuştu. Ancak bu olumsuzluklara rağmen Sarıkamış 29 Aralık günü kuşatılmıştı. 2 Ocak 1915 tarihinde ise Enver Paşa cepheyi terk etmişti. Eraslan, "a.g.m.", s. 82.

⁷⁰ Eraslan, "a.g.m.", s. 82.

Kafkas Cephesinde Ruslar, harekâtı 18 Ekim 1914 tarihinde gerçekleştirmeyi planlanmış ve Rus Kafkas Ordusu Başkomutanlığı'na aslen Kafkasyalı olan ve o tarihlerde Kafkas Genel Valisi olan General Graf Varonsof Daşkof tayin edilmişti. Yardımcısı ise eski Kurmay Başkanı ve Harp Akademisi Öğretmenlerinden General Mişlayefski idi. Kafkas Ordusu Kurmay Başkanlığı'nda ise General Yüdeniç bulunmaktaydı.⁷¹

Kafkas Cephesinde savaş başladıktan sonra Rus birlikleri, Türk kuvvetlerinin zayıf olduğu yerlere taarruzlar yaparak başarılı olmuştu. Erzurum'a doğru yaklaşan Ruslar, bu bölgeyi de tehdit etmeye başladığı zaman III. Ordu'da bazı bölgelerde başarılı taarruzlar yapmaya başlamıştı. Rus birliklerinin Köprüköy Savaşı'ndan sonra askeri faaliyetlerini artırmaları ve Türk birliklerinin Çoruh Vadisinde aldığı başarılar Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı Rus ordularını dağıtabileceği yönünde düşüncelere sevk etmişti.⁷² Bu düşünceyle birlikte Osmanlı Harbiye Nezareti, planladıkları Sarıkamış Harekatını ortaya çıkarmaya hazırlanmıştı. Osmanlı ordusunda görev yapan Liman Von Sanders dışındaki Alman subayları ve Alman Büyükelçisi Wangenheim, bu harekâtın kendilerince yararlı olacağına inanmaktaydı.⁷³ Rusların geçmişten bu yana diri tuttuğu Boğazları ele geçirme ve Akdeniz'e inme politikası karşısında Türklerin de Turancılık fikri bu cephedeki savaşların önemini artmıştı. En önemlisi de Enver Paşa'nın Kafkasya'nın tamamını elinde tutarak Orta Asya Türkleri ile birleşme ve Hindistan'a geçmek hayaliydi.⁷⁴

Hafız Hakkı Paşa, kış aylarında yapılacak taarruza karşı gelmekte ve bahar ayına kadar beklenilip daha sonra Doğu Cephesinde taarruza geçilmesinden yanaydı. Ancak Enver Paşa, Rusların bu süre içerisinde cepheye kuvvet getirmesi ihtimaliyle daha çabuk hareket edilmesi gerektiğini savunmuştu.⁷⁵ Enver Paşa savaş sırasında ordu kumandanına el çektirdikten sonra harekatın lideri konuma gelmişti. Hafız Hakkı Paşa, Enver Paşa'nın tasarladığı plana uymayarak Abdülkerim Bey komutasında bulunan 32. Tümeni Kop yönüne doğru gönderdi ve daha sonra kendisi de 30 ve 31. Tümenlerle birlikte Ardahan istikametine doğru taarruza devam etti. Burada ağır kış şartları ve mesafenin açılmasından dolayı haberleşme tamamen kesildi.⁷⁶ Harekatın Aralık ayında zor kış şartları altında yapılmış olması, teçhizatın eksik, cephane ulaşım hizmetlerinin de işlemezliliği başarısızlığı getirmiştir. Bu harekat savaşın hemen başlarında III. Ordu'ya büyük bir darbe vurmuştur.⁷⁷

⁷¹ General Nikolski, **Sarıkamış Harekâtı**, Çev. Emekli Kaymakam Nazmi, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1990, s. 3.

⁷² Songül Alşan, **Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı**, Serander Yayınları, Trabzon 2017, s. 22; Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı ve Türkiye", **Türkler**, Cilt 13, Edi. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 347.

⁷³ Tuncay Ögün, "Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", **Türkler**, Cilt 13, Edi. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 399.

⁷⁴ Alşan, a.g.e., s. 23.

⁷⁵ Nevzat Köseoğlu, **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 269.

⁷⁶ Ögün, "a.g.m.", s. 402.

⁷⁷ İnönü, a.g.e., s. 102; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 421.

Trabzon, III. Ordu açısından oldukça önemli bir stratejik konuma sahipti ki İstanbul ile Erzurum arasında bulunan en kısa yol üzerinde bulunmaktaydı.⁷⁸ Trabzon üzerinden cephan nakliyesi ve askeri destekleme⁷⁹ planları da yapılmaktaydı.⁸⁰ Ayrıca kolorduların Trabzon'dan deniz yoluyla da Kafkaslara geçmelerine imkân tanımaktaydı.⁸¹ Trabzon'un stratejik noktalarına mevzilenen Türk birlikleri, Rus askerlerine karşı mücadele vermek amacıyla hazırda bulunmaktaydı. Trabzon, Kafkas Cephesi'nin kaderini belirleyen bir konumdaydı. Çünkü lojistik merkezinin Trabzon olması ve Doğu ile demiryolu bağlantısının bulunmaması, bu bölgeye askeri sevkiyatın zamanında yetişmemesi anlamına gelmekteydi.⁸² Trabzon tarafında Zigana ile Soğanlı Dağlarının ve Bayburt'un Doğu tarafından başlayarak yaklaşık olarak 150 km'lik alan 4 tümen tarafından mevzilenmişti.⁸³

Tablo 1: III. Ordu'nun Kuvveti

Birlik	P. Taburu	Sv. Alayı	Top	Muharip Miktarı
Lâzistan Müfrezesi	7 1/2	—		5.015
Milo Müfrezesi	6 1/2	—		3.270
10 ncü Kolordu	30	—		11.456
11 nci Kolordu	32	—		11.745
9 ncü Kolordu	28	—		11.725
Murat Şimal Mıntıkası (3 ncü İhtiyat Sv. Tümeni ni 106 ncü Piyade Alayı)	5	6		3.451
Murat Cenup mıntıkası : (2 N. Sv. Tümeni, 107 nci Piyade Alayı, 1 Hudut Tb. Van Jandarma Tb.)	4	4		2.677
Van Gölü Cenup Müf- rezesi	5 1/4	—		1110
	118	10	180	50.539

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 4

Kafkas Cephesi'nde Rus orduları karşısında III. Ordu'nun etkisiz hale gelmesi, 9. Kolordu'nun komuta kademesine bağlı birçok askerin bu mücadelelerde şehit olmasına neden oldu.⁸⁴ Rusların bu hareketleri karşısında III. Ordu savunma yapma kararı almıştı. III. Ordu, 3 kolordu, 14 piyade ve 1

⁷⁸ Veysel Usta, "Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon'un Durumu", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 17, Edi. Mesut Çapa, Serander Yayınları, Trabzon, 2014, s. 136.

⁷⁹ Necati Ökse, "Birinci Dünya Harbinde 3 üncü Türk Ordusu'nun Harekâtı", **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s. 23.

⁸⁰ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı 26, 633 No. 11 Vesika, E.U. Basımevi, Ankara, 1958, s. 1.

⁸¹ Hüseyin Işık, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Cephesindeki İlk Muharebeler ve Sarıkamış Harekâtı", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 308.

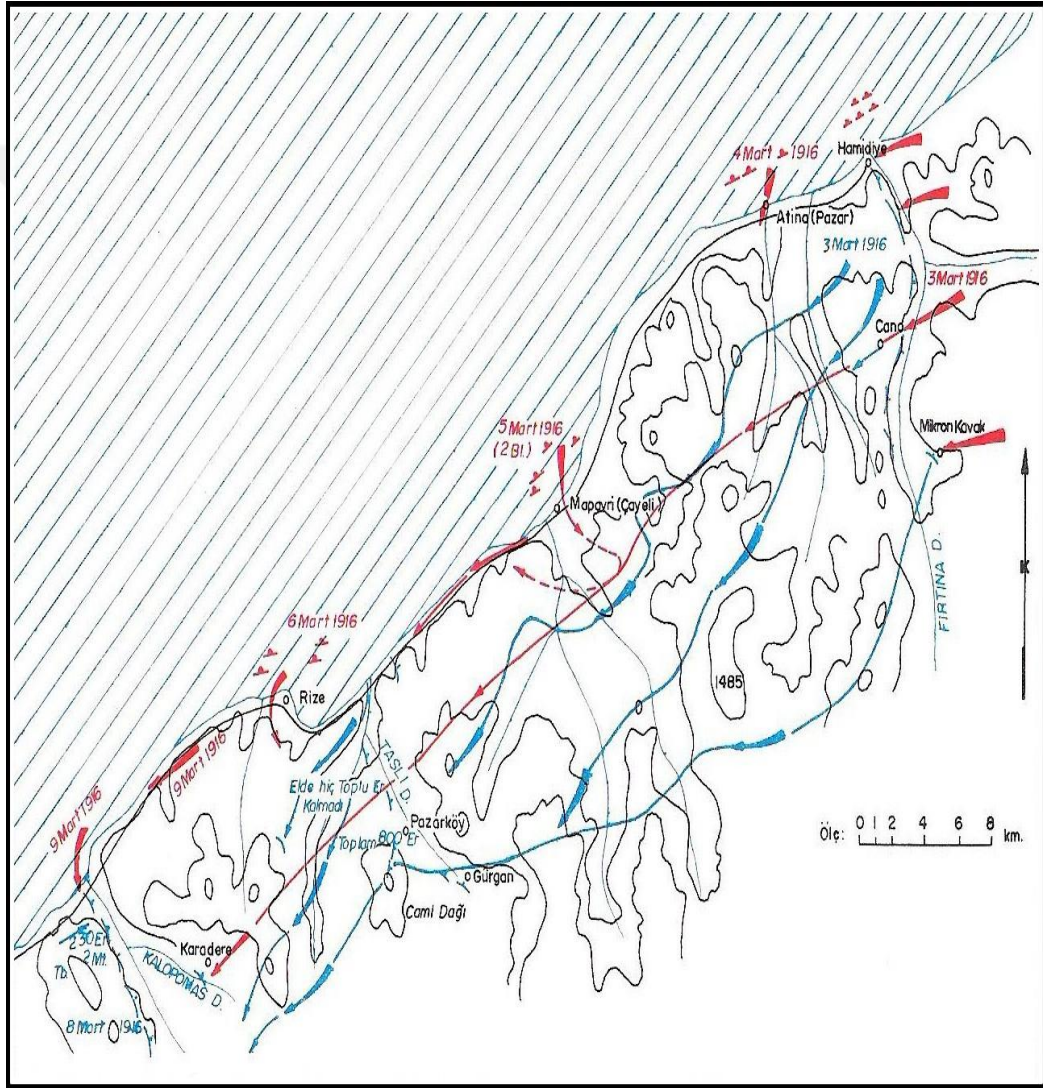
⁸² Hikmet Öksüz, "23.02.2018 Tarihli Trabzon'un İşgalden Kurtuluşu'nun 100. Yılı Konferansı Konuşması".

⁸³ Salih Polatkan, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1981, s. 12, 13.

⁸⁴ Hüsamettin Tuğaç, **Bir Neslin Dramı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1975, s. 229.

süvari tümeninden oluşan grubunu daha sonraki Rus saldırıları karşısında 6 tümen, 2 kolordu ile 1 süvari tugayına dönüştürmek zorunda kalmıştı.⁸⁵ Rus orduları, Çanakkale zaferinin ardından burada bulunan Türk birliklerinin Kafkas Cephesi'ne gönderileceği haberini alınca zaman kaybetmeden Şubat ayında harekete geçerek Erzurum'dan başlayıp Bayburt, Erzincan, Trabzon, Van ve Muş'u işgal etmeye başladılar.⁸⁶ Osmanlı hükümeti ise bu sırada Çanakkale'de bulunan II. Ordu'yu Kafkas Cephesi'ne kaydırmaya başlamıştı.⁸⁷

Kroki 1: Lazistan Müfrezesinin Mart 1916 Harekâtı

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 27

⁸⁵ Akbay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, s. 33.

⁸⁶ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 16, Sayı 27, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara, 1994, s. 139.

⁸⁷ Özel, a.g.e., s. 62.

Üçüncü Ordu karşısında bulunan Rus ordusunda; 5. Kafkas, 2. Türkistan, 1. Kafkas Kolordusunun 39. Fırkası ile 3. Plaston Grubu ve bir Ermeni Taburu vardı. Toplam 87 Tabur 332 makineli tüfek, 22 sahra, 108 cebel, 16 obüs toplamda 146 toptan ibaretti.⁸⁸ Ayrıca Rus birliklerinin sayısı hakkında III. Ordu Kumandanlığından da bilgi istenmekteydi.⁸⁹ Bu sayılara cevap olarak yollanan telgrafta ise Rus birliklerinin Kop, Çoruh, Hart ve Lazistan Cephelerinde bulunan birlikleri hakkında malumat verilmişti. Buna göre; Kop Cephesi karşısında 19, 20, 21, 22. Kuban Plaston Taburları ve 23. Türkistan Alayı vardı. Çoruh Cephesi karşısında 13, 14, 15, 16, 17. Türkistan Alayları ile 13, 14, 18. Plaston Taburları vardı. Hart Cephesi karşısında 19. Türkistan Alayı; 292, 584, 585. Drojin Taburları; 8, 10, 16, 17. Plaston Taburları vardı. Lazistan Cephesi karşısında ise 1. Plaston Livasının 6 Taburu ile 2. Fırka Livasının 4 Taburu ve 91. Drojin Taburu ile numarası henüz anlaşılamayan birkaç tane Drojin Taburları vardı.⁹⁰ Aralık 1914'te Rus Sarıkamış Grubu birlikleri; Karaorgan-Sinamir-Ardos-Azapköy-Zars-Yüzviran hattındaki mevziileri işgal etmeye başlamıştı. Grubun kuvveti ise 50,000 süngü ve kılıçtan oluşmaktaydı. Sağ tarafta Türkistan Kolordusunun 5 Alayı, merkezde 39. Piyade Tümeni bulunmaktaydı. Sol tarafta da 1. ve 2. Plaston Tugayları bulunmaktaydı.⁹¹ 1915 yılından itibaren giriştikleri taarruzlarda ağır işgallere devam ederek Türk birlikleri çok sayıda kayıp vermişti.⁹² 1917 yılının Ekim ayına gelindiğinde ise Trabzon'un batısından doğusuna kadar olan toprakları işgal etmişti.⁹³

Tablo 2: 1916 Yılı Başında Rus Kafkas Ordusu

Birlik	Piyade Tb.	Süvari Bl.	Top (Seyyar)
Sahil Müfrezesi	16	3	24
2 ncü Türkistan Kolordusu	43	21	66
1 ncü Kafkas Kolordusu	35	26	86
4 ncü Kafkas Kolordusu	22	43	42
Van Gölü Cenup Müfrezesi	4	6	6
Ordu İhtiyatı	28	22	84
Toplam :	148	121	308
Azerbaycan - Van Müfrezesi'nin Azerbaycan'daki Kuvveti	18	47	26
İran Seferi Kolordusu	10	63	36
Kars Kalesi	—	3	16
Batum Müstahkem Mevkii	4	—	—
Genel Toplam :	180	234	386

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 8

⁸⁸ ATASE, BDH, K. 136, D. 407, F. 1.

⁸⁹ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 36.

⁹⁰ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 36.

⁹¹ General Nikolski, a.g.e., s. 7.

⁹² Mülazım Mehmet Sinan, **Harp Hatıralarım Çanakkale-İrak-Kafkas Cephesi**, Haz. Hasan Babacan-Servet Avşar-Muharrem Bayar, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 27.

⁹³ Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 11.

Lazistan ve Havalisindeki birliklerin çoğunluğu Gürcülerden oluşmaktaydı. Bölgeye bir Gürcü komutanın atanması hem bu bölgeyi yakından tanıyan biri olması hem de birliklerin üzerinde daha kolay hakimiyet kuracağından dolayı buraya aslen Gürcü olan III. Ordu Menzil Müfettişi Mirliva Avni Paşa atanmıştı. 5 Nisan 1915 tarihinde Trabzon'da göreve başlamıştı. III. Ordu Komutanlığı Karargahı'nda Kurmay Yarbay olarak da Vasıf Bey Lazistan ve Havalisi Komutanlığı Kurmay Başkanlığına atanmıştı.⁹⁴

1916 yılında III. Ordu'nun Lazistan ve Havalisi Komutanlığı'nın Lazistan Müfrezesi şu şekilde oluşturulmuştu: 8. Piyade Alayı 3. Taburu, Trabzon 3. Seyyar Jandarma ve Hopa Hudut Taburu ile Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri, 3 taburlu bir alay, bağımsız bir tabur ile 1 bölük, 8 top ve 6 makineli tüfek, 1 süvari takımı ve sahil birlikleri ile Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı, Ordu Menzil Müfettişliği idi.⁹⁵ III. Ordu⁹⁶'nun Lazistan⁹⁷ birlikleri Kükürt Tepe ile Karadeniz arasında Arhavi deresi batı sırtlarında konuşlanmıştı.⁹⁸

III. Ordu'nun Hınıs-Mamahatun-Bayburt hattında 53,496 insan, 13,894 hayvan; Erzurum müstahkem mevkiinde 5,730 insan, 988 hayvan ve hasta ile yaralılarla birlikte toplam 92,133 insan, 23,533 hayvan bulunmaktaydı. Tortum hattı ve doğusunda ise 70,000 insan, 18,000 hayvan bulunmaktaydı. Hınıs-Mamahatun-Bayburt hattında kırk günlük erzak 4 milyon kilo; on yedi günlük erzak 2 milyon kiloydu.⁹⁹

15 Temmuz 1916'da Çoruh Cephesinde 9. Piyade Tümeni, Rus birliklerinin şiddetli hücumu karşısında tutunamadı ve 9. Piyade Tümeni Komutanı Albay Sabri Bey şehit oldu. Ruslar, Bayburt'a doğru yanaştı ve Bayburt'a girdikten sonra burayı ateşe vererek işgal etti.¹⁰⁰ Çoruh Cephesi¹⁰¹'nin bu

⁹⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, Cilt 2, Birinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 615.

⁹⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, Cilt 2, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 2.

⁹⁶ 1917 yılında Rus İhtilali'nin patlak vermesiyle Rus birlikleri topraklarımızdan çekilmiş ve III. Ordu, Doğu Anadolu'da kaybettiğimiz toprakları geri almak için 1 nci ve 2 nci Kafkas Kolorduları ile birlikte ileri harekate geçmişti. Miralay Kazım Karabekir komutasındaki 1 nci Kafkas Kolordusu ile 13 Şubat 1918 tarihinde Erzincan, 12 Mart 1918 tarihinde de Erzurum geri alınmıştı. **Türk Ordusu**, s. 124.

⁹⁷ Lazistan Cephesi: Çoruh Cephesi'nin sol tarafından Karadeniz'e kadar olan cephedir. Lazistan ve Havalisi Komutanı Kurmay Yarbay Hacı Hamdi Bey'dir. Lazistan birlikleri 28. Piyade Alayı 10. Piyade Tümeni'nin dört taburu, Trabzon-Gümüşhane yolunun doğu tarafında, Keşiş Köyü (Yağmurdere)-Anzanyahanları-Kolathanları hattındaki birlikler, Trabzon-Gümüşhane yolu üzerinde, ileri kısımları ve Hordokop sırtlarında, büyük kısmı ile Turnagöl Yaylası-Fransa Köyü hattında bulunmaktadır. 34. Piyade Tümeni Seslikaya Dağı'nın güney tarafında ve Karakabon Dağı hattındaydı. Zigana Grubu, Trabzon-Gümüşhane yolunun iki tarafında; Kotale, Hordokop-Kiremitlihan hattında; 18. Piyade Tümeni, Kusera-Yerlice-Karaabdal-Yaylalar hattında; Sahil Grubu ise Karadağ ile Hızırreis Tepesi ile İskefiye Deresi'nin batı tarafında idi. Lazistan kuvveti toplam 14,169 muharip asker, 27 makineli tüfek, 24 toptan oluşmaktaydı. Cephe komutanı II. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey, Sahil Grubu Komutanı Yarbay Hacı Hamdi Bey idi. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 180, 269.

⁹⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 3.

⁹⁹ ATASE, BDH, K. 142, D. 33, F. 1.

¹⁰⁰ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 69.

şekilde seyretmesiyle Bayburt-Gümüşhane yolu üzerinde bulunan Balahor'daki 3. Mıntıka Komutanı Fevzi Paşa, birliklerin Arpalı-Zülfü Dağı-Pendamil hattına çekilmesini emretti.¹⁰² Fevzi Paşa'nın bu emrine karşı Ordu Komutanı Vehip Paşa¹⁰³ ikna olmadı.¹⁰⁴ Rus orduları ise daha sonra Trabzon sınırına doğru yaklaşarak işgal alanlarını genişletmeye devam etti. Bu amaç doğrultusunda sahilten ve iç kesimlerden olmak üzere Trabzon ve çevresini abluka altına almaya başlamıştı.

Tablo 3: Mayıs 1916 Lazistan Cephesi'nin Durumu ve Kuvvetleri

	ADI	KOMUTANI	BİRLİKLERİ	SAVUNMA HATTI	
34 nci Piyade Tümen Komutanı üç grubun komutanıdır.	1	Komaçan Gr. (Haydar Bey Müfrezesi)	100. P. Alay K. Haydar Bey	100 ncu P. A. 1 Mt. Tk. Mustahfaz Tb. Üç dağ topu 1 Sv. Bl. 1. İ. Bl.	Karadere başında Bilahor kuzeyi - 2650 Ziyaret dağı hattı
	2	Çakırgöl Müfrezesi	Binbaşı Muhtar Bey	54 ncu P. A. 1 Mt. Tk. 1 Dağ Topu	Yanbolu deresi ile Meryemana deresi arasında 2550 Karakaban dağı ile hemen batısındaki tepe hattı
	3	Taşkesen Grubu	—	101 nci P. A. 1 Mt. Tk. 1 Dağ Top. Tk.	Meryemana deresi-Taşkesenkaya 2811 - Kolathanları doğu kuzey ve kuzeyi hattı
11 nci Kolordu Komutan Vekili bu kuvvetlerin Komutanıdır.	4	Zigana Grubu	Alman Bnb. Huker Bey	28 nci P. A. 8 nci P. A. 3. Tb. 1 Dağ Bt. 10 Mt. 1 Mantelli Bt. (6 Top) 1 Humbaracı Bl. 2 Kale İ. Bl	Turnagöl yaylası - Fransa - İstama kuzeyi (Hamsi köy kuzeyi) hattı
	5	18 nci P. Tümeni	—	98 nci P. A. 53 ncu P. A. (İkisinin Muharip Mevcudu 700) 5 Dağ Topu 6 Mt.	İstama Horos dağları üzerinde 2356 kuzeyi - Katokaya kuzeyi - 2150 Karabdal hattı
	6	Sahil Müfrezesi	—	Emrindeki Birlikler	İsfekya deresi - batı sınırları
	7	Cephe İhtiyatı	—	29 ncu P. A. 3. ncu Tb.	Hamsiköyü - güneyinde Bekçilerde

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncu Ordu Harekâtı, 1993: 206

¹⁰¹ Çoruh Cephesi: Murat Deresi güney tarafındaki Akdağ ile Çoruh Nehri kuzey tarafındaki Yamalı Dağ kuzeyinde; Demirkapı Geçidi arasında, Akdağ-Tombul Tepe-Ziyarettepe-Kaledere Tepesi-Mişinkaş batısı-Pazahbur batısı-Mişgerek doğusu-Çoruh sağ sahilinde Kan doğusu-Çakmans doğusu-Yamalıdağ batısı-Demirkapı Geçidi hattındadır. Çoruh müfrezesinin 1. ve 2. Alayları ile 10. Piyade Tümeni'nin 30. Piyade Alayı, 29. Piyade Alayı'nın 4. Taburu kuvvetleri oluşturmaktadır. Toplam 8,576 muharip asker, 14 makineli tüfek, 23 toptan oluşmaktaydı. Cephe Komutanı 10. Piyade Tümeni Komutanı Albay Selahattin Bey'di. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncu Ordu Harekâtı**, s. 269; Düşman kuvvetleri Akdağ'dan Masad Deresi'ne kadar 17., Masad Boğazının kuzeyinden Kale Tepesi'ne kadar 13. ve buradan da Mişinkaş Köyüne kadar olan komda 16., Mişinkaş'tan Çoruh'a kadar da 14. Türkistan Alayları ve 13 ile 16. Alaylar karşısında 18. Türkistan Alayı ve Çoruh'un kuzeyinde 13, 14, 16, 18. Plaston taburları mevcuttu. ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 69.

¹⁰² **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncu Ordu Harekâtı**, s. 317.

¹⁰³ Vehip Paşa (1877-1940). Esad Paşa'nın kardeşidir. Yanya Kalesi'ni 20 Şubat 1913'e kadar kahramanca savunmayı başarmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesinde Liman Von Sanders'in yönettiği 5. Ordu emrinde Güney Grubu Komutanı olarak 15. Kolordu Komutanlığı yaptı. Mehmet Derviş Kuntman, **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, Der. Metin Özata, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 118.

¹⁰⁴ Hayrullah Gök, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s. 57.

Trabzon tarafına çok sayıda askeri malzeme sevkiyatı yapılması ihtiyacı doğmuştu. Bunların içerisinde namlu, şarjör, tabanca, su sandığı, tüfek bulunmaktaydı. Ayrıca 148, 281 mermi, 879 sahra topu, 915 cebel topu, 10,5'lik 356 adet obüs topu bulunmaktaydı.¹⁰⁵ Bunlarla birlikte yapılan nakillerle eksik olan malzemeler giderilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁶ Rus ordusunun muhtaç olduğu erzak ve cephanenin iki misli Trabzon'a nakledilip taarruzlarda kullanılması gerektiği bildirilmekteydi.¹⁰⁷ Bu amaç doğrultusunda Erzurum'dan Trabzon Vilayetine 1,000 tüfek ve tüfek başına da 500 fişek teslim edilmişti.¹⁰⁸ Trabzon'un müdafaası için bu askeri sevkiyatların gerekliliği üzerinde durulmaktaydı.¹⁰⁹

Tablo 4: III. Ordu'nun 2 ve 3 ncü Mıntikalardaki Kuvveti

Mıntika	Birlik	Piyade			Top	Muharip Piyade
		Taburu	Süvari	Mantelli		
2 nci Mıntika [414]	— 2 nci N. Süvari Tümeni'nden bir tugay	—	—	8	2	1470
Karabaş deresi ile Karasu arasında	— 36 ncı Piyade Tümeni	7	2 1/2 A	6	4	2117
	— Tuzla (Hacköy) Müfrezesi Gönüllüler		1 1/4 A	—	—	—
	— 17 nci Piyade Tümeni	11	—	6	4	2343
	— 29 ncu Piyade Tümeni	7	—	9	3	2451
	— 28 nci Piyade Tümeni	9	1 A	9	5	2814
	— 32 ncı Piyade Tümeni	6	—	4	2	1742
	— 9 ncu Kor. B.B.ler	—	—	—	20	2280
2 nci Mıntika Toplamı		40	4 1/2 A	42	40	15.217
3 ncü Mıntika [415]	— Kop Cephesi	—	—	27	19	8291
	— Çoruh Cephesi	—	—	14	23	8576
	— Hart Cephesi	—	—	16	11	7449
	— Lâzistan Cephesi	—	—	27	24	14.169
3 ncü Mıntika Toplamı		—	—	84	77	38.485
Ordu Toplamı		—	—	126	117	53.702

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 267

¹⁰⁵ ATASE, BDH, K. 136, D. 407, F. 1.

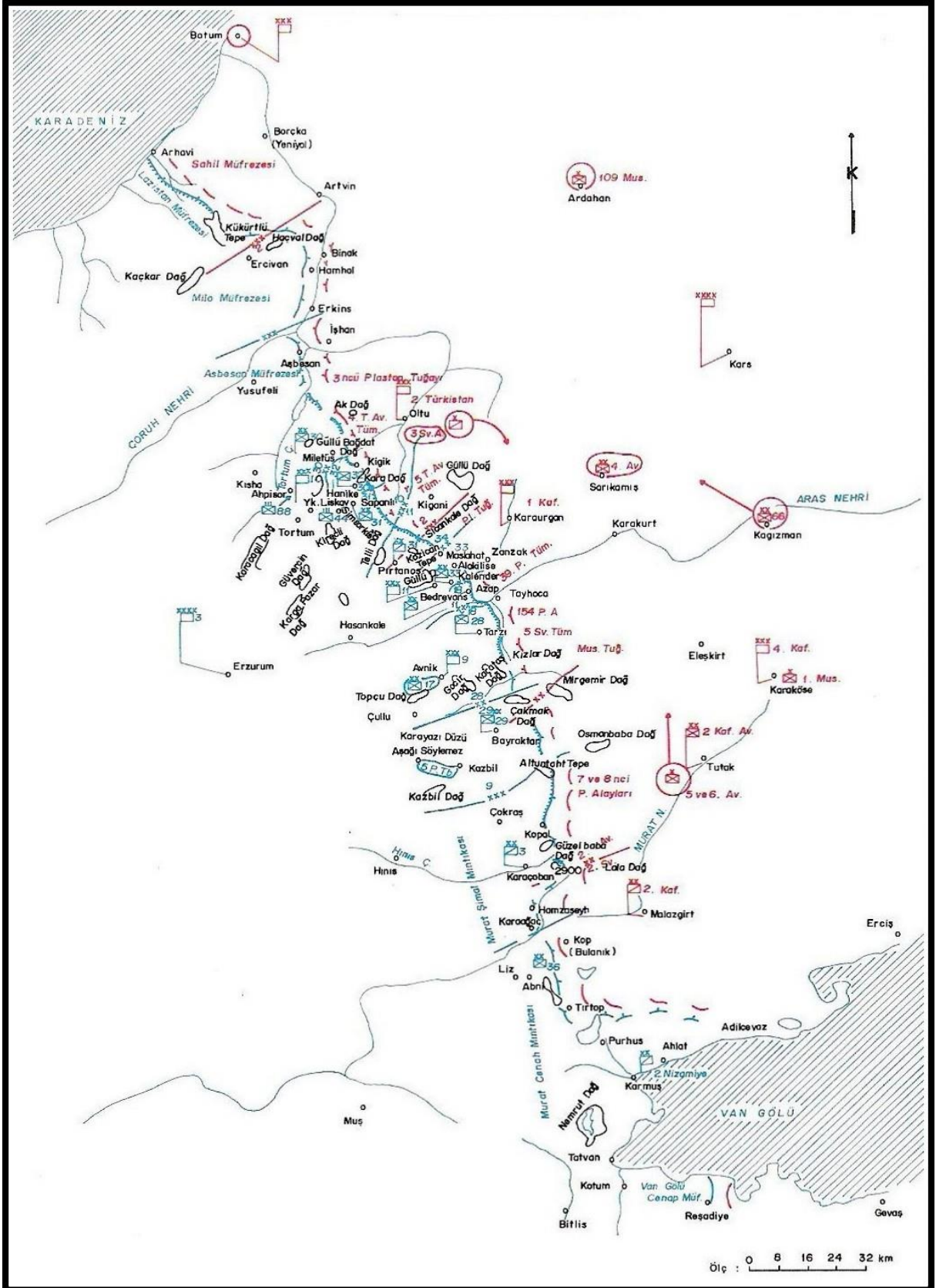
¹⁰⁶ ATASE, BDH, K. 136, D. 407, F. 1; ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 57.

¹⁰⁷ ATASE, BDH, K. 136, D. 407, F. 1.

¹⁰⁸ ATASE, BDH, K. 138, D. 539, F. 37.

¹⁰⁹ ATASE, BDH, K. 139, D. 205, F. 1; ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 57.

Kroki 2: 1916 Yılı Kafkas Cephesindeki Durum

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 1

Birinci Dünya Savaşı süresince görevde bulunan III. Ordu Komutanları:

Mirliva (Tümgeneral) Hasan İzzet (Arolat) Paşa 1914 - 18.08.1914

Mirliva (Tümgeneral) Enver Paşa 19.12.1914 - 08.01.1915

Mirliva (Tümgeneral) Hafız Hakkı Paşa 08.01.1915 - 12.02.1915

Mirliva (Tümgeneral) Mahmut Kamil Paşa 02.03.1915 - 23.02.1916

Mirliva (Tümgeneral) Abdülkerim Paşa 05.01.1916 - 29.01.1916

Mirliva (Tümgeneral) Vehip (Kaçın) Paşa 23.02.1916 - 18.03.1917

Mirliva (Tümgeneral) M. Fevzi (Çakmak) Paşa 18.03.1917 - 05.07.1917

1 nci Ferik (Orgeneral) Mehmet Esat (Bülkat) Paşa 08.06.1918 - 15.11.1918¹¹⁰

¹¹⁰ Türk Ordusu, s. 127.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRABZON'UN VE DOĞU İLÇELERİNİN İŞGALİ

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi doğal olarak yeni cephelerin açılması ve stratejik noktalara yakınlık anlamına gelmekteydi. Bu durumda Doğu Karadeniz cephesinde de Trabzon önemli bir konum teşkil etmekteydi.¹¹¹ Diğer illerle demiryolu bağlantısı olmaması deniz yolunu ön plana çıkarmaktaydı. Rusya'ya karşı önemli bir askeri ve stratejik konuma sahip olması da Trabzon'u farklı kılmaktaydı.¹¹² Trabzon'un işgali Ruslar tarafından, hiç şüphesiz Türkler üzerindeki olumsuz etkiyi artırabilmek adına yapılabilecek en önemli hareketti. Trabzon'u ele geçirerek Erzurum'a ve ileri bölgelere, aynı zamanda da Doğu Cephesinde mücadele eden Türk birliklerine¹¹³ yardım ve sevkiyatı kesme planlarını harekete geçireceklerdi.¹¹⁴ Bu nedenle Rusların yayılma alanlarının ilk bölgesini Trabzon teşkil etmekteydi.¹¹⁵

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Rusya ile olan mücadele daha da şiddetlenerek devam etmekteydi. Kafkas Cephesi'nin bir bakıma başarısız olmasıyla birlikte Sarıkamış Harekati'nin takiben Rus orduları, Osmanlı topraklarına doğru hücum etmeye başlayıp Doğu Karadeniz'e doğru yönelmeye başlayınca bu bölgede, 1916-1918 yılları arasında korkunç olaylara sebebiyet vermişlerdi.¹¹⁶ Yaşanan bu olaylar ise bölge halkında derin izler bırakmıştı.

1916 yılı başlarında Rus birliklerinin başına Grandük Nikola'nın geçmesiyle, Kafkaslardaki Rus birliklerinin sayısı artırılmış ve böylece işgale hız kazandırmışlardı.¹¹⁷ Rus birlikleri, 1916 yılında

¹¹¹ Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?**, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 150; N. Monasterev, **Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi**, Çev. Afif Tuğrul, Deniz Basımevi, Ankara, 1948, s. 39.

¹¹² Sabahattin Özel, **Millî Mücadelede Trabzon**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 1; Tedhiş: Yıldırma. **Türkçe Sözlük**, s. 2297.

¹¹³ Melek Öksüz, "'Trabzon'un Düşüşü' Adlı Dokümanter Film Işığında Trabzon'da Rus İşgalinin Düşündürdükleri (18 Nisan 1916)", **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2016, s. 227.

¹¹⁴ Ayhan Yüksel, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun", **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2016, s. 177.

¹¹⁵ Hikmet Öksüz ve Veysel Usta, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 24, Edi. İbrahim Çeşmeli-Abid Nazar Mahdum, Step Ajans Reklamcılık Matbaacılık, İstanbul, 2014, s. 25.

¹¹⁶ Hikmet Öksüz, **20. Yüzyıl Başlarında Trabzon Toplumsal Tarih Yazıları**, Serander Yayınevi, Trabzon, 2014, s. 83; Faruk Bilici, "Karadeniz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, s. 389.

¹¹⁷ Özel, a.g.e., s. 62.

Batum tarafından girerek işgale başlamış¹¹⁸ ve yurdun belirli bölgeleri işgal edilmiş, Erzurum işgali sonrasında sahil kesimine doğru ilerleyen işgal Rize’de de devam etmişti. Rus uçakları 19 Şubat 1916 tarihinde Sahil birlikleri üzerinde uçmaya başlamış ve Trabzon’a birkaç kez bomba atmıştı.¹¹⁹ Daha sonra ise Rus birlikleri asıl hedef olan¹²⁰ Trabzon¹²¹’a doğru ilerleyerek 24 Şubat 1916’da Liahof birlikleri ile Türkistan Kolordusu tarafından kıyıda saldırıya geçmişler¹²² ve daha sonra Trabzon işgale uğramıştı.¹²³

3 Mart 1916 tarihinde Rus birlikleri, Fırtına Deresi’nin batı tarafında Vice-Hamidiye hattındaki Lazistan Müfrezesi’ne taarruza geçti. Lazistan ve Havalisi Komutanı Mirliva Ahmet Avni Paşa da müfrezenin yanında yer almaktaydı.¹²⁴ III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Lazistan ve Havalisi Komutanı Avni Paşa’ya, Lazistan Müfrezesiyle Trabzon’u uzak bölgeden savunmasını, Rus kuvvetlerinin Of’un doğu tarafında bulunan İyidere’den batı tarafa geçirilmemesini ve birlikte tek bir asker kalsa dahi birliğin başında bulunmasını emretmişti.¹²⁵ Batum Limanına iki üç günden beri Rus gemilerinin girip çıktığını¹²⁶ Hopa Limanına da bir Rus gemisinin yanaştığı bildirilmekteydi.¹²⁷ Akşam üzerine doğru Rus gemileri Batum’dan hareket etmekte olduğu ve birliklerimiz tarafından yapılan yayılım ateşiyle Ruslar askerlerini karadan alarak gemilerine bindiği ve yakın zamanda da bu Rus birliklerinin Çoruh çevresine doğru püskürtüleceği Trabzon Valisi Cemal Azmi tarafından bildirilmekteydi.¹²⁸ Bazı Rus gemileri ise karaya asker çıkartmak suretiyle bölgeyi muhasara eden askerimize top atmaktaydı.¹²⁹ Türk birlikleri, Batum’da bulunan bazı Rus teknelerini mahvederek Rus birliklerinin kaçmasını sağlamıştır.¹³⁰ Buradan kaçan Rus birlikleri kuzeye doğru hareket etmekteydi.¹³¹

¹¹⁸ M. Hakan Alşan, “Şehit Hüseyin Destanı”, **Akçaabat Odaklı ‘İşgal, Muhacirlik ve Kurtuluş’ Hikayeleri**, Yay. Akçaabat Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat, 2012, s. 6.

¹¹⁹ Fevzi Çakmak, **Büyük Harp’te Şark Cephesi Harekâtı**, Haz. Ahmet Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 567.

¹²⁰ Haşim Albayrak, **Çaykara Sultanmurat Yayılası ve Sultanmurat Savaşları**, Kurtuba Yayınları, Ankara, 2013, s. 65.

¹²¹ Ruslar için Anadolu’nun Karadeniz kıyısında bulunan en önemli limanına sahip olmasından dolayı önemli görülmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Maurice Larcher, **Büyük Dünya Savaşı’nda Türk Cephesi 1 Kafkas Harekâtı (Sarıkamuş Öncesi-Sonrası)**, Haz. Bingür Sönmez, Çev. Can Kapyalı, Omnia Yayıncılık, İstanbul, 2010; Trabzon’un işgalinden bahseden İngiliz Manchester Guardian Gazetesi şöyle yazmıştır: “San Stefano Antlaşmasının (Ayastefanos) 19. maddesine rağmen Rusya, Karadeniz sahilinde kırk millik alanı ve içerideki 20,000 mil karelik alanı ele geçirdi. Rusya’nın gözü sürekli olarak Mithridates’in eski başşehri olan ve siyasi, coğrafi, tarihsel olarak ünlü bir şehir olan Trabzon’un üzerinde idi.” Öksüz, “I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması”, s. 36.

¹²² Haşim Albayrak, **Of ve Çaykara**, Cilt 1, Cantekin Matbaası, Ankara, 1986, s. 230.

¹²³ Sadi Selçuk, **Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Fırkasının Trabzon’u Düşmandan İstirdadı ‘Kurtuluş’**, Ülkü Basımevi, Konya, 1955, s. 5; İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Haz. İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 162; 17 gemi ile Trabzon’u ateşe veren Ruslar, merkez sayılabilecek mahallelerde yangınlara neden olarak Murathanoğlu Hasan Bey, Çulhaoğlu Hacı Kadir Efendi’nin konaklarının da içerisinde olduğu birçok mekana büyük hasarlar vermişti. Hikmet Öksüz ve Veysel Usta, **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon’un Yakın Tarihi**, Serander Yayınları, Trabzon, 2008, s. 123.

¹²⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 191.

¹²⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 192.

¹²⁶ ATASE, BDH, K. 117, D. 541, F. 5.

¹²⁷ ATASE, BDH, K. 117, D. 541, F. 5.

¹²⁸ ATASE, BDH, K. 138, D. 539, F. 10.

¹²⁹ ATASE, BDH, K. 138, D. 539, F. 10.

¹³⁰ ATASE, BDH, K. 138, D. 539, F. 10.

¹³¹ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 12.

14 Nisan 1916 tarihinde Ruslar, Karadere'yi ele geçirerek buradaki Türk birliklerini dağıtarak ilerleyişini kolaylaştırmış¹³² ve 15 Nisan günü Yanbolu Deresi'ni geçerek 16 Nisan'da Yomra'ya kadar gelmişti. 16 Nisan günü Trabzon ıssız bir şehir halini alırken 18 Nisan 1916 tarihinde işgal edilmişti.¹³³ Burada kalan Ermeniler, Ruslara yardım amaçlı kendi yöntemleriyle işkencelere başlamışlardı. Halk ise canını kurtarmak maksadıyla evini ve mallarını bırakıp yüksek kesimlere doğru çıkmaya başlamıştı.¹³⁴

Rusların, Trabzon'a büyük kuvvetler getirip işgal altına alınması planını Rus Karadeniz Donanması Komutanı Amiral Eberhardt¹³⁵ teklif etmişti. Bu işgal planındaki askeri sevkiyatı ise İmparatoriçe Maria ve Katerina savaş gemileri koruyacaktı.¹³⁶ Ruslar, Trabzon'u aldıktan sonra 5. Kolordu'yu buraya çıkaracaklardı. Trabzon'da 50 tabur, sol tarafında 20 ve 40 taburdan oluşan gruplar hazırlanarak kuzey tarafta bir ağırlık merkezi oluşturulmaya başlanmıştı.¹³⁷ Bu sırada Karadere'de dağılan birlikler batı tarafa giderken 28. Alay ise Maçka'ya doğru geçerek Hortokop sırtlarında savunma hattı oluşturmaya başlamıştı.¹³⁸ Trabzon merkezde yapılan bombardımanlarda kayıklar büyük zarar görmüştü. Aslında bu bombardıman denizden herhangi bir mühimmat kaçırma, asker sevkiyatı gibi olaylara engel olma amaçlı yapılmıştı.¹³⁹ Ruslar ise Trabzon limanını da hakimiyeti altına alarak tamamen üstün konuma gelip işgali kolaylaştırma amacındaydı.¹⁴⁰

¹³² İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt 4, Doğu Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 596.

¹³³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt 3, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 64; Çakmak, a.g.e., s. 258; Nebahat Oran Arslan, **Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 29; Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar**, Haz. Ahmet Tetik-Sema Kiper-Ayşe Seven-Serdar Demirtaş, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 149; Mehmet Okur ve Serdar Göktaş, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt'un İşgali ve Göç", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Cilt 11, Sayı 21, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınevi, Trabzon, 2016, s. 174; Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 172; Ruslar, Nisan ayında Karadere'ye ulaşmış ve işgali genişletmişlerdi. 18 Nisan günü ise Trabzon Rumlarından, Ruslara bir haber gönderilerek, Rus işgal bölgelerinin tamamen boşaltılmış olduğu ve artık Rusların buralara gelmesinde herhangi bir sakınca olmadığı bildirilmişti. Şehre davet edilen Rus birlikleri de işgal için harekete geçmişti. Bilgin, **Sürmene**, s. 376; 18 Nisan 1916 tarihi Trabzon'un işgal günüdür ve bu tarih Trabzon'un yaşantısını derinden etkileyen bir tarihtir. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla yapılan bu ağır mücadelenin izlerini Trabzon'un her tarafında görmek mümkündür. Cumhuriyet Odabaşı, **Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı**, İlk San Matbaası, Ankara, 1996, s. 89.

¹³⁴ Öksüz-Usta, **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi**, s. 125.

¹³⁵ Amiral Andrei Augustovich Eberhardt (1856-1919). 1904-1905 yılları arasında Rus-Japon Savaşı'na katılmış, 1910 yılında Rus Deniz Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı ve 1911 yılından itibaren Temmuz 1916'da emekliliğine sevk edilinceye kadar Karadeniz Donanması Başkomutanlığı'nı yapmıştır. Çakmak, a.g.e., s. 648.

¹³⁶ Çakmak, a.g.e., s. 241.

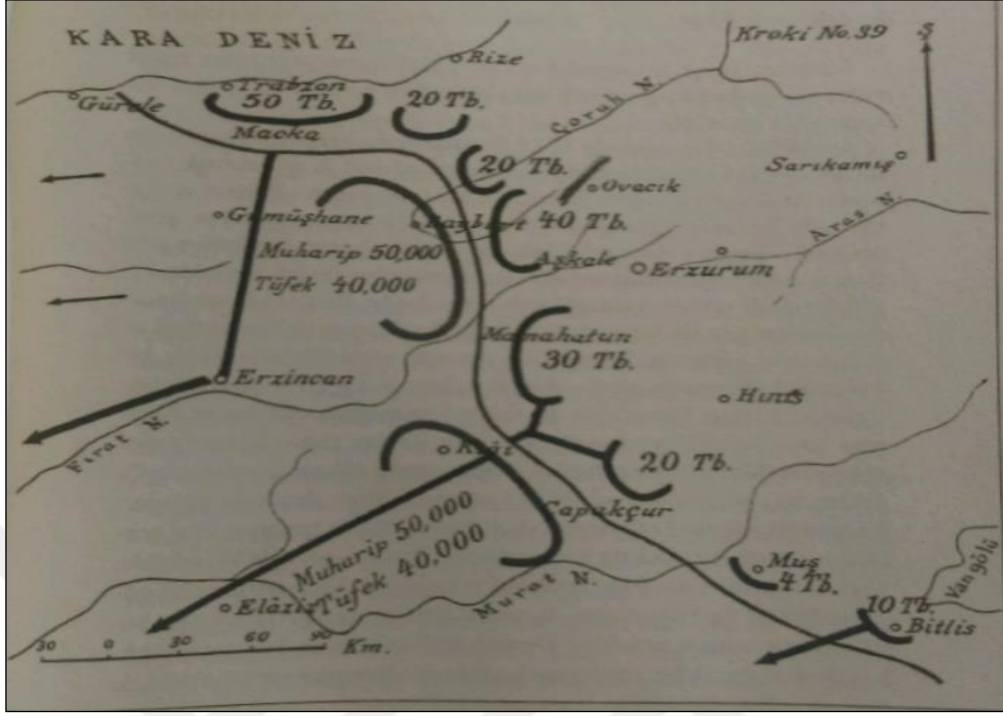
¹³⁷ Çakmak, a.g.e., s. 241.

¹³⁸ Öksüz ve Usta, "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", s. 33.

¹³⁹ Uğur Üçüncü, **Millî Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya**, Serander Yayınları, Trabzon, 2015, s. 79; Ekrem Ünlü, **Harşit Vadisi Tarih ve Kültür Yayınları**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 52.

¹⁴⁰ Mustafa Çolak, "Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu'nun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)", **T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Samsun, 1999, s. 96.

Harita 1: Rus Birliklerine Karşı Tasarlanmış Plan

Kaynak: Çakmak, 2011: 253

Trabzon'da "Trabzon Müstahkem Mevki Komutanlığı" oluşturularak komutanlığına General Schwarz atandı. Kendisi aynı zamanda bu bölgenin Askeri Valisiydi. Trabzon'un savunulması için 1200 topun nakil edilmesi planlandı ve 1916 Ağustos ayına kadar da sevkiyat tamamlandı.¹⁴¹ Haziran ayının ortalarında Rus birlikleri Trabzon'un batı taraflarına doğru Trabzon'u işgal etmek amacıyla Gümüşhane üzerinden taarruza geçmeye başlamışlardı.¹⁴² Bayburt işgale başlanınca burada bulunan halk da Trabzon yönüne doğru çekilmeye başlamıştı.¹⁴³ Bu sırada III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın 14 Haziran 1916 tarihli bir emrindeki:

Ruslar, halen III. Ordu Cephesinde, kuvvet çoğunluğu ile 3 ncü mıntıka karşısında bulunmaktadır. Ruslar, Avrupa'da, Avusturya Cephesinde geniş çapta taarruza başladığına göre, Trabzon'a çıkardığı kuvvetlerinden önemli bir kısmının tekrar Avusturya Cephesine gönderildiği, Lazistan Cephesi'nin de zayıf bulunduğu kabul edildi. Karşımızdaki bazı Rus birliklerinde çıkan isyanlar da Rusların disiplin ve moral bakımından zayıf olduklarını gösterir. İkinci Ordu, yığınağını ancak Temmuz 1916 sonuna doğru tamamlayabilir. III. Ordu emrine verilmesi muhtemel 4 ncü Kolordu, durum başka yerde kullanılmasını gerektirmediği takdirde, 3 ncü Mıntıka bölgelerine alınacaktır. III. Ordu, İkinci Ordu ile birlikte yapacağı taarruzu emniyete almak ve kolaylaştırmak için öncelikle düşmanı Lazistan'dan atma girişimine,

¹⁴¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s. 227.

¹⁴² A. M. Zayonçkovskiy, "Büyük Harb (1914-1918) Kafkas Cephesi", *Askeri Mecmua*, Sayı 97, Çev. Binbaşı Latif, Askeri Matbaa, İstanbul, 1935, s. 473.

¹⁴³ Sabri Özcan San, *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 26.

mümkün olduğu kadar erken başlamak III. Ordu için çok faydalı olacağını ve bu nedenle III. Ordu'nun mevcut kuvvet ile kuzeye karşı taarruza karar verdim.¹⁴⁴

kararı Türk birliklerini harekete geçirmişti.

Trabzon tarafında büyük endişe uyandıran işgal sonrası Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey¹⁴⁵ ve Lazistan Havalisi Kumandanı Mirliya Ahmet Avni Paşa Of'a gelmişti. Burada köylüleri toplayıp onlarla konuşma yapan vali, birlik olmaları halinde Rusların işgaline direnebileceklerini ve onları yenebileceklerini söyleyip halkın milliyetçi duygularının artmasını sağlayacaktı.¹⁴⁶ Bir yandan da Cemal Azmi Bey bir beyanname ile Trabzon'un batı tarafındaki halkın Yoroş Burnu'nun arka tarafına doğru geçmesini ilan etmekteydi.¹⁴⁷ Çünkü yaşanan Rus işgali ciddi bir şekilde devam etmekteydi. Ruslar girdikleri yerlerde yaptıkları yıkım karşısında halka bu yerleri boşaltmaları gerektiği hususunda uyarılar yapmaktaydı. Rusların amacına göre bu bölgelerde Türk köyü bırakılmayacaktı.

Erzurum'da başlayan işgal ile birlikte Gümüşhane¹⁴⁸'den de Trabzon'a doğru başlayan göç¹⁴⁹, halkı zor durumda bırakmış, kalacak yer sıkıntısı büyük zorluklara neden olmuştu. Bu göç sırasında can ve namuslarını korumayı da ihmal etmemişlerdi.¹⁵⁰ Ancak bölgeden göç etmeye çalışırken tamamen hazırlanamayan köylüler ise Ruslara yakalanıp türlü işkencelere maruz kalmışlardı.¹⁵¹ Bazıları ise kendilerini buldukları yerlerde güvende hissedip yaylalarında kalmak istemiş ve göç etmemişlerdi.¹⁵²

¹⁴⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 249.

¹⁴⁵ Mehmet Cemal Azmi Bey, 1868 yılında Arapkir'de doğdu. Babası Defter-i Hakani (Tapu İdaresi) müdürlerinden Osman Nuri Bey, annesi Gülsüm Hanım'dır. 1891 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. 1890-1918 yılları arasında mülki amirliklerde bulunmuş, özellikle Birinci Dünya Harbi boyunca yürüttüğü Trabzon Valiliği görevindeki başarılarıyla tanınan bir idarecidir. 2 Şubat 1918 tarihinde Trabzon Valiliği'nden ayrıldı. İtilaf devletlerinin baskısı ile tutuklanmak istendiğinden ailesiyle birlikte Almanya'ya gitti ve Berlin'e yerleşti. Dükkâni, aynı sebeplerle Türkiye'den kaçarak Almanya'ya gelen Talat Paşa, Dr. Bahattin Bey, Dr. Nazım Bey gibi ittihatçıların merkezi haline gelmişti. Trabzon Ermeni tehciri dolayısıyla Divan-ı Harp'te yargılandı. 21 Mayıs 1919'da sonuçlanan mahkeme kendisini idama mahkûm etti. Divan-ı Harp aynı gerekçelerle Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ile Bayburt Kaymakamı ve Urfa Mutasarrıfı Murat Bey olmak üzere birçok kişiyi idam etti. Cemal Azmi Bey, 17 Nisan 1922 tarihinde Dr. Bahattin Şakir Bey ile Berlin'de iki Ermeni tarafından vurularak cinayete kurban gitmiştir. Her ikisi de Berlin'deki Türk Şehitliği'nde toprağa verilmiştir. Ünalp, "a.g.m.", s. 42; Hikmet Öksüz, "23.02.2018 Tarihli Trabzon'un İşgalden Kurtuluşu'nun 100. Yılı Konferansı Konuşması".

¹⁴⁶ Albayrak, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁷ Hasan Umur, **Of ve Of Muharebeleri**, Güven Basımevi, İstanbul, 1949, s. 43.

¹⁴⁸ Ermenilerin de tahribatları sonucunda Gümüşhane ili tamamen harp bölgesi haline gelmişti. Mustafa Aydın, "Gümüşhane Tarihi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 56, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1988, s. 67.

¹⁴⁹ Hasan F. Güngör, **Urkiye**, Serander Yayınevi, Trabzon, 2010, s. 61.

¹⁵⁰ Selçuk, a.g.e., s. 34.

¹⁵¹ Alşan, "a.g.m.", s. 6.

¹⁵² Hanefi Bostan, "Çaykara Dernekpazarı Tarihi", **Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür**, Haz. Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2005, s. 47.

Trabzon işgali sırasında doğu bölgesinde büyük bir direniş ile karşılaşan Ruslar, acil olarak Galanima, Kireçhane ve Boztepe mevkiilerini yani Trabzon'un en önemli konumlarını ele geçirmeye, buralara askeri sevkiyat yapmaya başlamışlardı. Ruslar bu sayede işgali daha kolay şekilde yapma planlarını uygulamaya koymuştu. Bu mevkiilerdeki askeri malzemelerle birlikte çevrelerde bulunan dağlara da mevziiler kurup sevkiyata başlamışlardı. Kıyı kesimlerden iç kesimlere doğru yönelme planları da başlamıştı.¹⁵³

Türk-Rus kuvvetlerinin mevzilerine baktığımızda; Türk birlikleri Sahilden-Zigana Geçidi'ne kadar sırasıyla: Jandarma Taburu, Teşkilat-ı Mahsusa Trabzon-Giresun gönüllü alayları, 18. Tümen, Hortokop 'ta 28. Alay, 29. Alay 3. Tabur, 8. Alay 3. Tabur ve 2 istihkam taburu vardı. Ziyaret Dağı tarafına kadar 34. Tümen olmak üzere toplamda 12,000 asker bulunmaktaydı.¹⁵⁴ Zigana tarafında oluşturulan grupta, Seslikaya ve Karakaban Dağı hattı merkez olarak belirlenmişti. Kotale-Hordokop-Kiremitlihan hattında 34. Piyade Tümeni; Akçaabat Karaabdal Yaylası hattında 18. Piyade Tümeni bulunmaktaydı. Cephe Komutanı Selahattin Bey idi.¹⁵⁵

Rus birlikleri ise: Sahilden Haşka Yaylası'na kadar 123. Tümen; Trabzon karayolu iki tarafında 127. Tümen'e mensup 32,000 asker; Mescit Yaylası'ndan Trabzon'a giden dağ yolu üzerinde 34. Tümen'in karşısında Rus 5. Hudut Alayı, doğu tarafında Santa'da 1. Plaston Tugayı olmak üzere 10,000 asker ve toplamda da 42,000 asker bulunmaktaydı. Karadere tarafından Polot Dağı ile Mador güneyinde 2. Plaston Tugayı; Limonsuyu Hanları karşı tarafında ise 19. Türkistan Alayı vardı.¹⁵⁶

Rus işgalini hafifletmek amacıyla ordunun bir kısmı Hart Cephesine sevk edilmeye başlanmış¹⁵⁷ ve Bayburt ile Gümüşhane arasında bulunan Balahor Bölgesine de 102. Piyade Alayı 2. Taburu gönderilmişti.¹⁵⁸ Türk Birlikleri Hart Cephesinde¹⁵⁹: 33. Piyade Tümeni, 1894 muharip piyade, 7 makineli tüfek, 22 kılıç, 8 dağ topu ile birlikte Soğanlı Dağları-Limonsuyu Hanları'nın kuzeyinde kalan Balahor (Akşar) hattında kalacaklardı. Lazistan Cephesinde ise 34. Piyade Tümeni 2177 muharip piyade, 7 makineli tüfek, 2 kılıç, 8 dağ topu ile Balahor (Akşar)-2650 rakımlı Ziyaret Dağı-2550 rakımlı Karakaban Dağı-Meryemana Deresi hattında bulunacaklardı.¹⁶⁰

¹⁵³ Selçuk, a.g.e., s. 85.

¹⁵⁴ Çakmak, a.g.e., s. 359.

¹⁵⁵ Atilla Güler, **Şanlı Kop Dağı Savunması (1916-1918)**, Başak Matbaacılık, Ankara, 2012, s. 30.

¹⁵⁶ Çakmak, a.g.e., s. 359.

¹⁵⁷ ATASE, BDH, K. 4607, D. 1, F. 3.

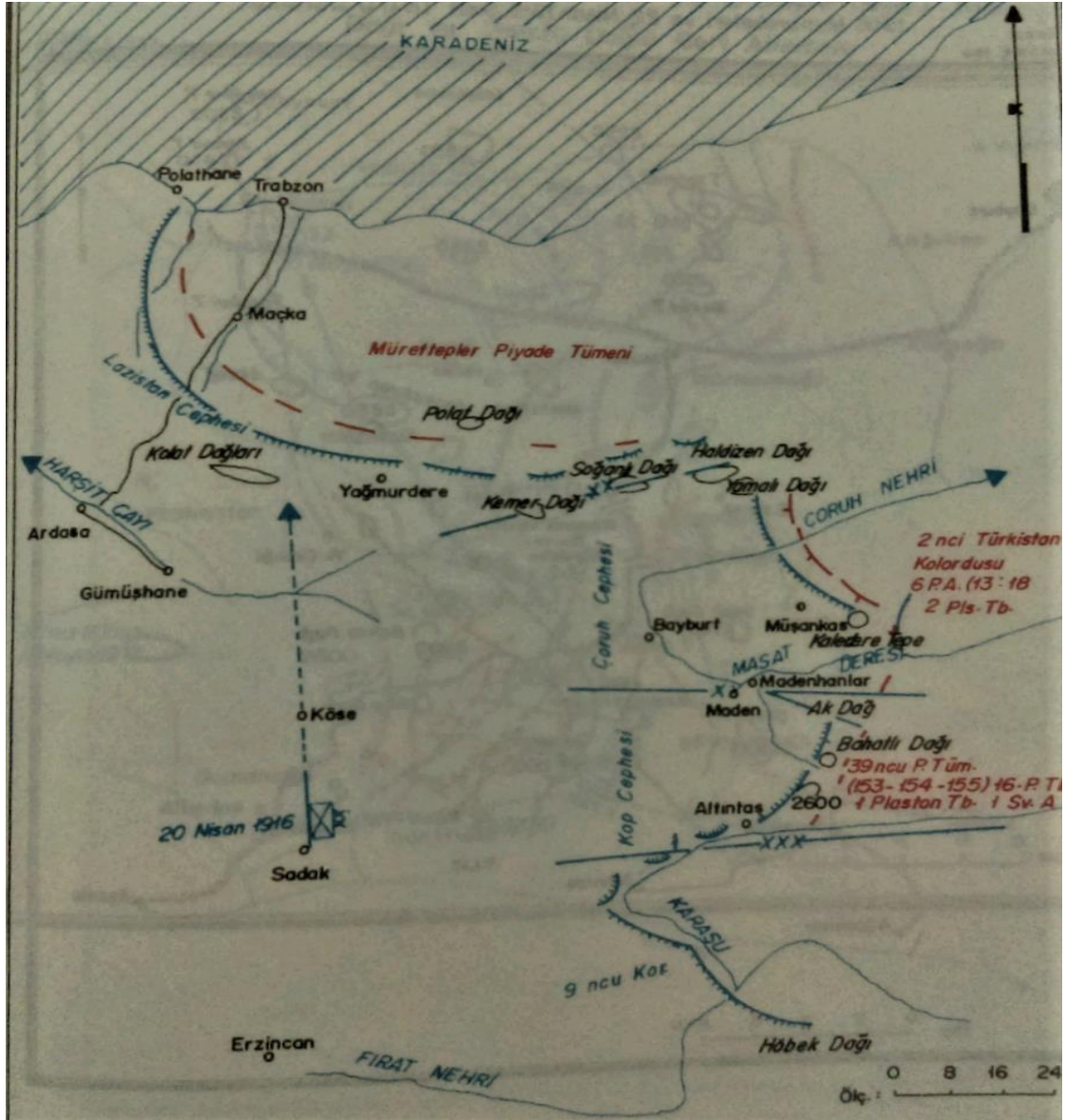
¹⁵⁸ Güler, a.g.e, s. 40.

¹⁵⁹ Hart Cephesi: Haldizen Dağı'nın kuzey tarafı, Yukarı Ogene, Sultan Murathanı'nın kuzey tarafı, Madur Dağı ve çevresinden oluşmaktaydı. 13. ve 33. Piyade Tümenlerinden oluşan bu cepheye 7449 muharip asker, 16 makineli tüfek, 11 top bulunmaktaydı. 33. Piyade Tümeni Komutanı Albay Şevket Bey idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**.

¹⁶⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 251.

Rus orduları Trabzon bölgesinde Karadağ, Haçka Yaylası, Horos Dağları, Zigana Geçidi, Hortokop, Kolot Dağları, Mecit Yaylaları, Karakaban ve Ziyaret, Polut ile Madurdağı'ndan Soğanlı'ya, Kırklar Dağı ve Haldizen'e uzanan bir işgal hattı oluşturmuş ancak sonrasında Türk orduları tarafından durdurulmaya çalışılmıştı. Bazı bölümlerde erken sonuç alınsa da ağır kayıplar verilmişti.¹⁶¹ Madur ve Polot Dağı civarında Rus birlikleri beklemekte ve Türk birliklerinin de taarruz için haber beklediği bildirilmekteydi.¹⁶² Amaç Madur ve Polot Dağları hattının ele geçirilmesiydi.¹⁶³

Kroki 3: 3 ncü Mıntıka Komutanlığı Sorumluluk Bölgesi

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekât, 1993: 23

¹⁶¹ Bilgin, **Madurdağı**, s. 382.

¹⁶² ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 12.

¹⁶³ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 12.

2.1. Of'un İşgali ve Büyük Direniş

1914 yılında Rus donanması Trabzon'u bombardıman¹⁶⁴ ederek gelecek yılların ne kadar zor geçeceğini haberini vermektedir.¹⁶⁵ Rus birlikleri, 9 Mart 1916 tarihinde piyade birlikleri ile Lazistan Müfrezesinden 230'a yakın asker ve makineli tüfek ile savunulan İyidere (Kalopatamos)'nin batı tarafına saldırdı. Bu bölgede yaktıkları ateşlerle halka korku salarak geri çekilmelerine neden olmaktadır.¹⁶⁶ Of'un doğusundaki Baltacı Deresi'ne çekilen birliklerimiz burada hazırlıklarını yapmaya devam etmekteydi.¹⁶⁷ Rusları belirli bir süre oyalayan Türk birlikleri yardım gelmeyince zor duruma düştüler ve 26 Mart 1916 tarihinde Rus işgali General Lyakhov komutasında Of'un işgaline engel olamadılar.¹⁶⁸

Rus birlikleri, 26 Mart 1916 tarihinde sabah saatlerinde Baltacı Deresi çevresinde bulunan Lazistan Müfrezesi'ne taarruza geçti.¹⁶⁹ Burada Rus topçuları, Lazistan birliklerine ateş etmeye başlamışlardı.¹⁷⁰ Dağ bölgelerinden Plastonlarla, cepheden de 19. Türkistan Alayına ait birliklerle¹⁷¹ Of'a girerek Solaklı Deresi'ne doğru ilerlemeye başladı. Rus birlikleri bu bölgede denizden Panteleiman zırhlısı¹⁷² ile 6 muharip, Türklerin sol tarafını salvo ateşi¹⁷³ ile bombardıman etmekteydi. Akşam saatlerinde ise Rus birlikleri Of'a girerek işgale başlamışlardı.¹⁷⁴ Oflular burada gönüllü olarak saldırılara karşılık vererek Rusların bu mevkiilerden uzaklaşmasına yardımcı olmaktadır.¹⁷⁵ Burada Türk birlikleri ağır kayıplar verdi. Of'u geri almak amacıyla taarruz planları yapılsa da birliklerin

¹⁶⁴ Rusya, Trabzon'a yaptığı bu bombardıman esnasında yolların kötü durumda olması sebebiyle savaş malzemelerini yaya olarak veya hayvan yardımları ile taşınması sıkıntıya yol açmaktaydı. Bu nedenle Rusya, diğer İtilaf devletlerinin de vasıtalarıyla yararlanmak bir yana ray aralığı 60 cm veya daha az olan, araçları buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demiryolları da inşa etmeye başlamışlardı. Böylece askeri ve stratejik açıdan önem arz eden Trabzon iç kesimlerle de ulaşım ön plana çıkmaya başlamıştı. Özel, a.g.e., s. 4; Bilgin, **Madurdağı**, s. 378.

¹⁶⁵ Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi**, Serander Yayınları, Trabzon, 2000, s. 169; Süleyman Beyoğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon (1914-1919)", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Trabzon Tarihi İlimi Toplantısı (6-8 Kasım 1998) Bildiriler**, Haz. Kemal Çiçek-Kenan İnan-Hikmet Öksüz-Abdullah Saydam, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 1999, s. 482; Bayur, a.g.e., s. 354.

¹⁶⁶ Umur, a.g.e., s. 45.

¹⁶⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 193.

¹⁶⁸ Alşan, "a.g.m.", s. 6; Levent Ünal, "Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi'nin Bilinmeyen Kahramanlık Öyküsü: Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 25, Edi. Rezzan Ünalp-Fatma İlhan, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015, s. 9; Halit Dündar Akarca, "İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916-1918)", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 7, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınevi, Trabzon, 2009, s. 143.

¹⁶⁹ Of'tan başlayan ve bir kısmı bozuk olan Bayburt'a giden yoldan Türklerin, Lyakhov kuvvetlerine taarruz yapacağını düşünen Rus birliklerinin ileri gelenleri belirli birlikleri buraya doğru yönlendirmeye başlamıştı. Aslında Türk birlikleri böyle bir hamleyi hiç gerçekleştirmediler. W.E.D. Allen-Paul Muratoff, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 352.

¹⁷⁰ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 53.

¹⁷¹ Çakmak, a.g.e., s. 253.

¹⁷² Rus savaş gemisi. Karadeniz filosunda yer alan bu gemi 1900 yılında yapılmış ve ağırlığı 12,800 ton, sürati 16 mildir. Çakmak, a.g.e., s. 648.

¹⁷³ Bir savaş gemisinde bütün top bataryalarının aynı anda ateşlenmesi. Çakmak, a.g.e., s. 649.

¹⁷⁴ Çakmak, a.g.e., s. 253.

¹⁷⁵ Goloğlu, a.g.e., s. 174.

dağınık olması ve başarılı olunamayacağı fikrinden dolayı vazgeçildi.¹⁷⁶ 27 Mart 1916'da Of'un bir tepesine mevzilenen Türk birlikleri buradan da geri çekildi ve Şeyhköy-Karakoç-Süngülü hattını oluşturdu.¹⁷⁷ Rus komutanının günlüğünde de Of'u gezerken her tarafta kendi askerlerinin bulunduğunu belirtmişti.¹⁷⁸ Türk birlikleri de Trabzon'un batısına doğru çekilerek savunma hattı oluşturmaya çalışmıştı.

Doğu'daki işgal bölgelerinden Trabzon'un Batı yönüne doğru göç eden halk buralarda Rus işgaline karşı daha dinç bir şekilde karşı koyarak¹⁷⁹ Rusların Trabzon'a girmesini zorlaştırmıştı. Of'ta görülen bu direniş insanların milliyetçi duygularla hareket edip karşı gelmelerine neden olmuştu. Bu direnişe 5 Kasım 1914'te Akdeniz vapuruyla gelen 89. Alay ve Makineli Tüfek Birliği de yardım etmişti.¹⁸⁰ Türk askerine destek amacıyla Of ve çevre köylerden gelen insanların kendi aralarında birleşerek oluşturduğu milis kuvvetlerle direnişe devam etmişlerdi.¹⁸¹ Ruslar bu direnişlerde ağır kayıplar vermişlerdi. Türk birliklerinin kahramanca direnişi karşısında işgalci güçlerin emelleri belirli bir noktaya kadar geciktirilmişti.¹⁸²

Rus işgalinde direniş hattı oluşturan halk, Rus birlikleri karşısında çetin mücadeleler vermekteydi. Arka tarafta kalan yaşlılar, kadınlar ve çocuklar ise ya işgalin bitimini beklemekte ya da farklı bir güvenli bölgeye göç için hazırlıklarını yapmaktaydılar. Bu direniş hattında çocukların bile bulunduğu söylenmekteydi. Hatta bazıları için ağıtlar da yakılmıştı. Örneğin Of'un Baltacı Deresi'ndeki direniş hattında olduğu söylenen Osman adlı çocuğa yakılan ağıt şöyleydi:

Osman vuruldu ölmedi,
Düşman önünden dönmedi,
Cenkten hevesi sönmedi,
Allah için hep ileri,
Allah için dönmen geri.

Osman diyor dönmem geri,
Yok eyleyin düşmanları,
Ağlatmayın anneleri,
Allah için hep ileri,
Allah için dönmen geri.

Moskof geldi yurdumuza dayandı,
Süngüleri bağrımıza dayandı,

Koş yiğidim namusun var, dinin var,
Ağlayanlar arasında anan var,

¹⁷⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 195.

¹⁷⁷ Nilüfer Hatemi, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 377.

¹⁷⁸ Enver Uzun, **Rus İşgal Komutanı S. P. Mintslov'un Trabzon Günlüğü**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2008, s. 13.

¹⁷⁹ Rusların işgale Doğu bölgesinden başlaması ve burada bulunan halkın da Trabzon tarafına doğru çekilmeye başlaması, Rusların en büyük korkularından birisiydi. Çünkü buradaki halk Trabzon tarafında daha güçlü bir direniş yaparak kendilerine engel oluşturacaktı. Rusların kendi aralarındaki yazışmalarında Türklerin en erken şekilde engellenmeleri de görülmekteydi. San, a.g.e., s. 26.

¹⁸⁰ Selahattin Selişik, **Kafkas Cephesinde 10 ncü Kolordunun Birinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekâtı**, Haz. Zekeriya Türkmen-Alev Keskin-Fatma İlhan, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s. 32.

¹⁸¹ Albayrak, a.g.e., s. 59.

¹⁸² Selçuk, a.g.e., s. 85; Erol Kaya, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon Muhacirleri", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001**, Cilt 1, Haz. Hikmet Öksüz-Mithat Kerim Arslan, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2002, s. 532; Lokman Yıldız, **Trabzon İşgalinde (1916-1918) Karadağ Savunması ve Kadızade 'Muhammed Hafız' (Mehmet Zuhti)**, K1Yı Dergisi Yayınları, Trabzon, 2013, s. 52.

Kelali'nin sırtı kana boyandı,
Türk kızları tasalandı utandı.

Maki boğazında cenkler oluyor,
Kahpe düşman yine hücum ediyor,

Silah seslerinden dağ taş inliyor,
Camilerin, mekteplerin ağlıyor.¹⁸³

Lazistan¹⁸⁴ ve Havalisi Komutanı Avni Paşa¹⁸⁵, 27 Mart 1916 tarihinde Solaklı, Uyuyan Dere ve Hamurkan Deresi'nin batı taraflarında oyalama savaşları yapmaktaydı. Rus birliklerini belirli bir süre boyunca burada tutmayı başararak Karadere'nin batı tarafına doğru birliğini çekmeyi başarmış ve savunma hattını oluşturmuştu.¹⁸⁶ Ancak ilerleyen saatlerde yapılan mücadele bir sonuç vermeyince Türk birlikleri başarılı olamadı ve Avni Paşa'nın yerine Albay Hacı Hamdi komutan olarak görevlendirildi.¹⁸⁷ 28 Mart günü Lyakhov, Baltacı Deresi çevresinden Türk birliklerini çıkarmayı başarmıştı. Buradaki birliklerini daha sonra Karadeniz kıyısına kadar getirmeye başlamıştı.¹⁸⁸

Rusların, Of'u işgaliyle birlikte Haldizen ve Soğanlı Dağları istikametinden Bayburt tarafına inen Cencül Deresi'nin kapatılması emri 5. Kolordu Komutanlığı'na verilmiş ve Rusların güney bölgelere doğru ilerlemesi engellenmeye çalışılmıştı. 31 Mart 1916'da Rus işgal kuvvetleri genel taarruza başladı ve 15. Türkistan Avcı Taburu ile 3. Plaston Tugayı'nın taarruzları sonucunda Türk birlikleri tekrar geri çekilmeye başladı. Çoruh Nehri ve çevresindeki Masat Cephesinin de Rusların eline geçmesiyle birlikte 3. Ordu Komutanı, Kemer Dağı, Kocaman Dağı ile Çakırgöl arasının kapatılması gerekliliğini bildirmişti.¹⁸⁹ Kemer Dağı çevresindeki düşmanlara da baskınların yapılacağı bildirilmişti. Bu baskınlar, 7. ve 2. Alaylar ile 10. Fırkanın 5 taburundan oluşan 5444 muharip askerle 12 makineli tüfek, cebel ve 6 sahra topu ile yapılmıştı.¹⁹⁰

Doğu Karadeniz tarafında yaşanan 1916 Rus işgali, tam anlamıyla halktan oluşan gönüllü birliklerin Rus askerlerine karşı verdiği mücadeleye örnekti. Doğu Karadeniz halkı işgalden o kadar

¹⁸³ Umur, a.g.e., s. 52, 53, 54.

¹⁸⁴ Lazistan Cephesi'nin harekât planına baktığımızda asıl savunma bölgesi olarak işgal edilen Karadere 'nin başında Balahor (Akocak) 2650 rakımlı Ziyaret Dağı-2550 rakımlı Karakaban Dağı-2811 rakımlı Taşkesen Yaylası-Turnagöl Yaylası-Fransa-İstema (Başar)-2356 rakımlı tepe hattı savunulacaktı. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 205.

¹⁸⁵ Tümgeneral Ahmet Avni (? -1933). 1895 yılında Harp Okulundan, 1898 yılında Harp Akademisi'nden mezun oldu. Tümen ve Lojistik Destek Komutanlıklarında bulundu. 1897 Yunan, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Harbi'ne katıldı. Padişahla beraber yurtdışına kaçınca 17 Aralık 1923 tarihinde askerlik ile ilişkisi kesildi. Çakmak, a.g.e., s. 651.

¹⁸⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 195.

¹⁸⁷ Çakmak, a.g.e., s. 307.

¹⁸⁸ Çakmak, a.g.e., s. 253.

¹⁸⁹ Haşim Albayrak, "I. Dünya Savaşı'nda Çaykara ve Dernekpazarı", **Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür**, Haz. Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2005, s. 96.

¹⁹⁰ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 59.

etkilenmişti ki türkülerinde, fıkralarında daha da ilerisi hayatlarının her anında bu olayı yaşayacaklardı.¹⁹¹

Tablo 5: Of Civarındaki Kokula Tepesi'nde Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	RÜTBESİ	KOLORDU/ ALAY/FIRKA	TABUR/ BÖLÜK	DOĞUM YERİ	ÖLÜM TARİHİ
Ali	İbrahim	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 1	Kayseri	14-03-1916
Muharrem	Recep	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 3	Ankara	16-04-1916
Hasan	Ömer	Piyade Çavuş	5 / 60 / -	1 / 3	Ankara	16-04-1916
Mehmet	Bekir	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 3	Aydın	16-04-1916
Veli	Osman	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 1	Burdur	16-04-1916
Ali	Mehmet Ali	Er	5 / 60 / -	1 / 3	Bursa	16-04-1916
Süleyman	Osman	Piyade Onbaşı	5 / 60 / -	1 / 3	Çanakkale	16-04-1916
Mehmet	Hasan	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 4	İzmir	16-04-1916
Mehmet	Mehmet	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 1	Kayseri	16-04-1916
Veli	Ali	Piyade Çavuş	5 / 60 / -	1 / 1	Kayseri	16-04-1916
Bilal	Süleyman	Er	5 / 60 / -	1 / 3	Aksaray	16-04-1916
Hikmet	Hasan	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 1	Afyon	16-04-1916
Mehmet	Hasan	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 3	Kayseri	16-04-1916
Ali	Mustafa	Er	5 / 60 / -	1 / 3	Konya	16-04-1916
Mehmet	Hasan	Piyade Onbaşı	5 / 60 / -	1 / 4	Konya	16-04-1916
Mehmet	Alim	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 3	Konya	16-04-1916
Mustafa	İbrahim	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 4	Konya	16-04-1916
Ali	Süleyman	Er	5 / 60 / -	1 / 3	Uşak	16-04-1916

Kaynak: Şehitlerimiz, Cilt 1-2-3-4, Ankara 1988, Haz. Milli Savunma Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Arşiv Müdürlüğü, Kozan Ofset, s. 373, 159, 219, 283, 437, 443, 85, 91, 101, 123

¹⁹¹ Albayrak, a.g.e., s. 59.

2.2. Sultan Murat Yaylası'nın İşgali ve Sultan Murat Yaylası Şehitliği

Hart Cephesinde sağ tarafta 13. Piyade Tümeni Sultan Murat Grubunu, solda 23. Piyade Tümeni ve 60. Piyade Alayı'nın iki taburu Madur Grubunu oluşturmaktaydı. Sultan Murat Grubu Komutanı 13. Piyade Tümeni Komutanı Kazım Bey idi.¹⁹² Trabzon'un iç kısımlarındaki Sultan Murat ve Madur Dağı'nda ağır çarpışmalar yaşanmıştı.¹⁹³ III. Ordu birlikleri, Ruslarla Kop Cephesinde mücadele ettiklerinden¹⁹⁴ Rus birliklerinin Madur Dağı istikameti¹⁹⁵ ile Trabzon yolu boyunca yapacağı taarruzlar Türk birlikleri için daha ağır sonuçlara yol açabilirdi.¹⁹⁶ Ruslar, Ataköy'de karargâh kurarak Kakart Geçidi'ni kollamaktaydılar. Bu sırada kış şartlarının ağır basması yapılan planların değişmesine neden olmuştu. 22 Nisan günü sabah saatlerinden itibaren Rus birliklerinin kuvvetli taarruzu başlamıştı. Türk birlikleri buldukları mevzileri savunmakla beraber burada bir makineli tüfek ele geçirmişti.¹⁹⁷

Türk birlikleri 3 Mayıs 1916'da, Kemer Dağı güney taraflarında yer alan Alkoyun Yaylası'na giderek karargâh kurma amacındaydılar. Kemer ve Soğanlı tarafları Türk birliklerince tutulup burada Rusları karşılayacaklardı. Bu sırada Ruslar ise Bayburt üzerinden hareket etmeye başlamıştı. Ruslar, Kakart Geçidi'ni ele geçirince bu bölgede güçlenmeye başlamış ve işgal kesinleşmeye doğru gidince de Ataköy'de bulunan karargâh Köknar Köyü'ne taşınmıştı. Bu sırada Türk birlikleri Kakart Geçidi'nde bulunan Rus birliklerine ani baskın yaparak Rusları geri çekilmek zorunda bırakmış ve Rus birliklerinin Kakart Geçidi'ni terk etmesini sağlamışlardı. 10. Kolordu subayları daha sonradan buraya takviye yaparak bir savunma taburu bırakmıştı.¹⁹⁸

Ruslar Kakart Geçidi'ni kaybedip Bayburt tarafına bu yolla geçilemeyeceğini anlayınca bölgeden birliklerini Sultan Murat Tepesine doğru yönlendirmişti. Ayrıca Sürmene tarafında da Arpalı yönünde mevziilere yerleşmişlerdi. Buradan Limonsuyu Hanlarına kadar mevzii oluşturmuşlardı. Limonsuyu Hanlarını da ele geçiren Rus ordusu, Türk birliklerinin Ataköy tarafına doğru yönelmesine sebep olmuştu. Ruslar bu hareket karşısında Mavreyas Yaylası'na giderek buradaki tepelerde yer edinmeye başladı.

¹⁹² **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 257.

¹⁹³ Mesut Çapa, "Trabzon'da Rus İşgali ve Sonuçları", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 433, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 272.

¹⁹⁴ Kop Cephesindeki düşman taarruzları, birliklerimiz tarafından teştit edilmişti. ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 81. (Teştit etmek: Dağıtmak, perişan etmek. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Haz. Aydın Sami Güneşçâl, Aydın Kitabevi, Ankara, 2008, s. 1097.; Çoruh Cephesinden de Kop Cephesine askeri yardımlarla takviye yapılması planlanmıştı. ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 81.

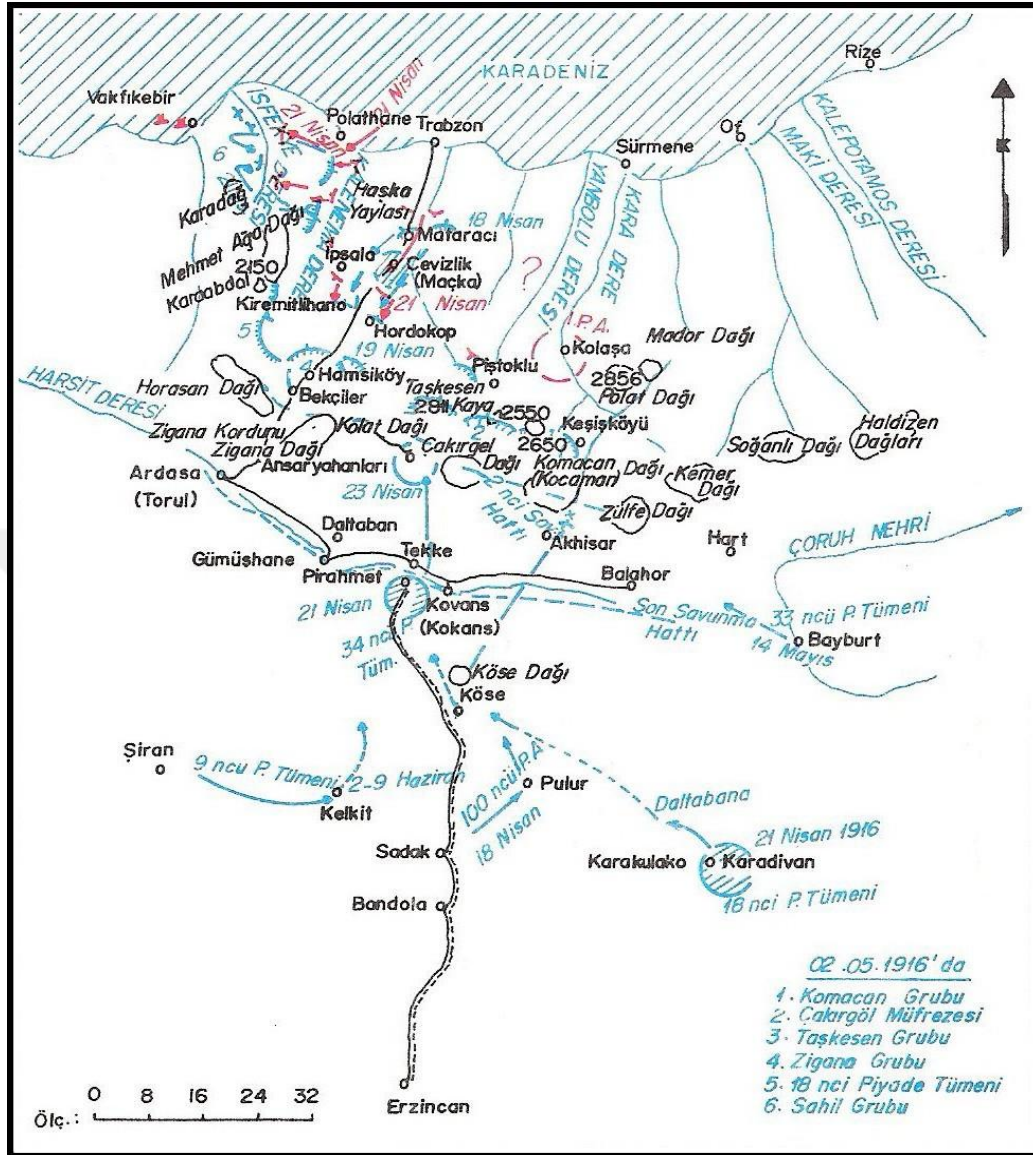
¹⁹⁵ Kemer Dağı ile Kocaman Dağı arasındaki bölge. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 200.

¹⁹⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 200.

¹⁹⁷ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 67.

¹⁹⁸ Albayrak, "a.g.m.", s. 98.

Kroki 4: Lazistan Cephesi 18 Nisan-14 Mayıs 1916

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 29

Madurdağı çevresinde yine Rus ordusu beklemeye başlamıştı. 21-23 Mayıs 1916 tarihinde Türk kuvvetleri Rus ordusuna hücum etmiş ve düşmanı bulunduğu yerden atmıştı. Daha sonra Rus birlikleri Şehitler Tepesi'ne çekildi. Türk birlikleri, Ruslara karşı taarruza başladı ve bir gün boyunca devam eden mücadelelerde başarılı olarak Rusları buradan atmayı başarmışlardı. Ruslar uğradıkları şaşkınlık ile Şehitler Tepesi'ni terk etmeye başlayıp Sürmene tarafında bulunan Ağulot, Barna ve Ağaçaşbaşı'na çekilmişti. Sultan Murat Bölgesi de Türk birliklerinin karargâhı¹⁹⁹ olarak belirlenmişti.²⁰⁰

¹⁹⁹ Fırka komutanı Kazım Bey'di. Albayrak, "a.g.m.", s. 100.

²⁰⁰ Albayrak, "a.g.m.", s. 99, 100.

14 Haziran 1916 tarihinde Rus birlikleri büyük bir hücumla kalkıştılar. Bu sefer yapılan saldırılar çevre dağların etkisiyle de Rusların lehine geliyordu. Çünkü Rusların buldukları yerler gür ağaçlıklarla doluydu. Hanırmak Yaylası'nda bulunan 4. Piyade Alayına bağlı 3. Tabur harekete geçerek Çatma Yolu üzerinden atışlara başlamıştı. 4. Tabur ile Madurdağı'ndaki Türk birlikleri birlikte hücum ederek Rusları bir kez daha mağlup ederek Kazankıran'dan atmayı başarmışlardı.²⁰¹ Rus işgalcileri, Ataköy ve Sultan Murat Yaylası'na doğru çıkmaya başlamıştı. Türk kuvvetleri ise Soğanlı-Kemer Dağı Güney taraflarına ve Bayburt'un Hart, Zargidi, Habışka köylerine savunma hattı kurma çabasıındaydılar.²⁰² 21 Haziran'da Rus birlikleri, Türk kuvvetlerine karşı büyük bir askeri güç çıkarmışlar ve III. Ordu'yu zor duruma düşürmüşlerdi.

III. Ordu'nun ilk hedefi olarak Yukarı Ogene doğu tarafında bulunan 2122 rakımlı tepe-Limonsuyu Hanları'nın Kuzey tarafındaki Yurttepe-Arpalı Tepe-Yarımca Tepesi-Madur Dağı ve Polot Dağı-Kolaşe'nin güney hattı işgal edilip savunma hattı oluşturulacak ve sonra kuzey tarafa doğru bir taarruz planı yapılacaktı.²⁰³ Bu tarihte taarruza katılacak birlikler bölgede toplanacaklardı. Asıl taarruz grubu olan Çoruh Cephesi Sol Taraf Müfrezeleri ile 13 ve 9. Tümenlerin hedefleri 2122 rakımlı tepe, Madur Dağı ve Polot Dağları'ydı. Buradaki taarruza ise 22 Haziran 1916 tarihinde gece saatlerinde geçilecekti.²⁰⁴

22 Haziran sabahı İpsil-Pıştokli-Kazıklı Hanları arasında bulunan Rus mevziilerine baskın yapıldı. 29. Alay 1. Tabur, 4. Tabur ve Milo Taburu da Soğanlı Dağları'nın kuzey tarafından 2122 rakımlı tepedeki siperlere baskın yaptılar. 13. Tümen 4. Alay Limonsuyu Hanları yakınındaki Yurttepe'ye; 9. Tümen 26. Alay da Madur Dağı'nın güneydoğusunda bulunan Yarımca ve Arpalı Tepelerine baskın yaptılar. Rus siperleri ele geçirilerek 1000'den fazla esir aldılar. 33. Tümen ise Bahçecik-Salarot istikametine doğru saldırdı. Fakat buradaki 2 Plaston taburu kendilerini korumak suretiyle Boğalı'dan Madur Dağı'na çıkmaya başladı.²⁰⁵

22 Haziran 1916 tarihinde gece saatlerinde taarruz başladı. 13. Piyade Tümeni: 4. Piyade Alayı ile Yurttepe ve doğu tarafına saldıracak, 60. Piyade Alayı da Kemer Dağı'nın kuzey taraflarında savaşa hazır konumda bekleyecekti. 4. Piyade Alayı'nın karşı tarafında 19. Türkistan Avcı Alayı olan Rus birlikleri vardı. Rusların buldukları Yurttepe zapt edildi.²⁰⁶ Burayı kahramanca taarruz eden 4. Piyade Alayı 2. Bölük'ten Zabıt Vekili Nafiz Efendi şehit oldu ve Yurttepe'sine 'Nafiz Tepesi' adı

²⁰¹ Albayrak, "a.g.m.", s. 100.

²⁰² Albayrak, "a.g.m.", s. 97.

²⁰³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 254.

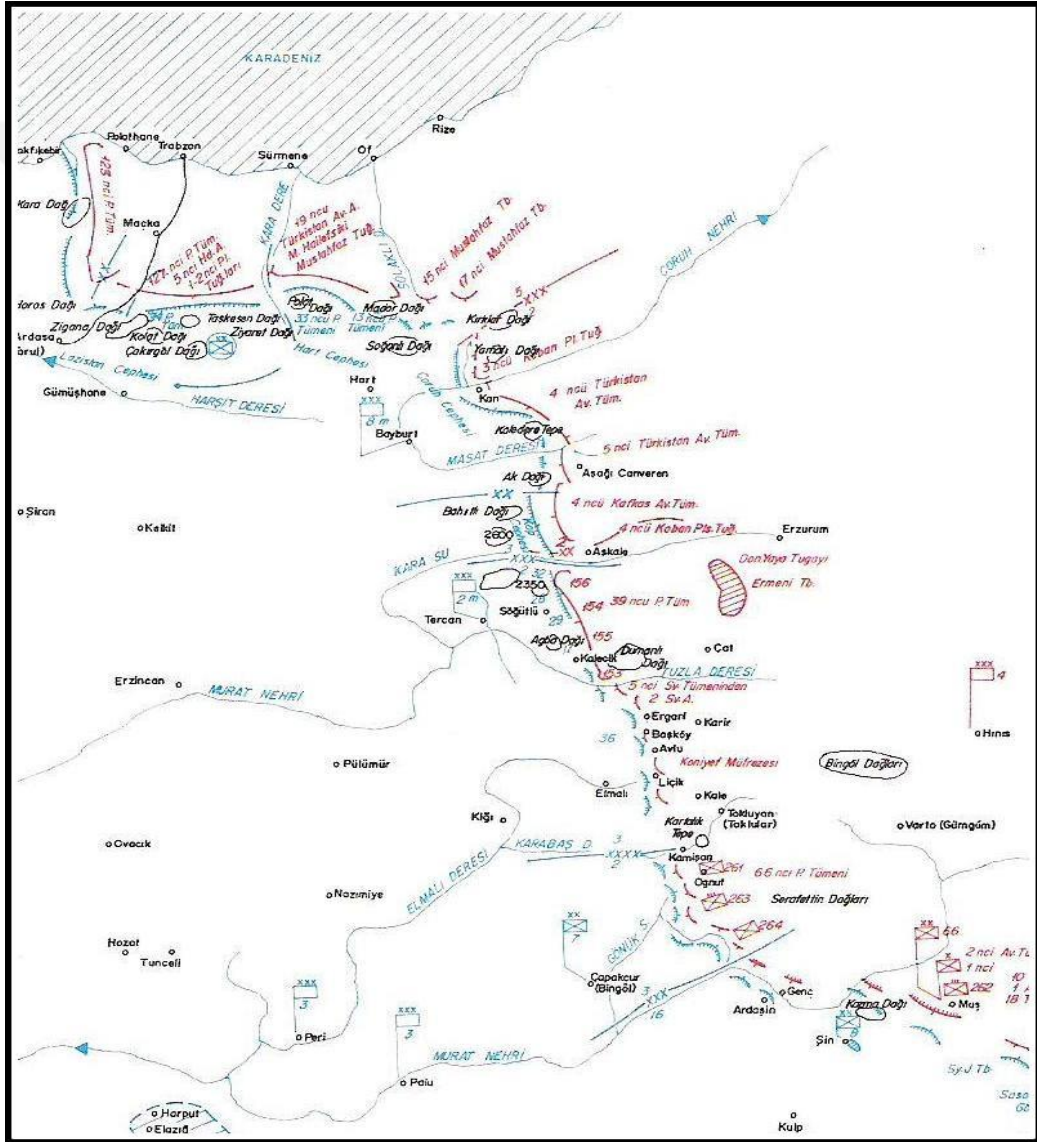
²⁰⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 250.

²⁰⁵ Çakmak, a.g.e., s. 353.

²⁰⁶ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 45.

konuldu.²⁰⁷ Yurttepe'den kuzey taraflara doğru devam eden taarruzda 13. Piyade Tümeni, Aşağı Ogene'nin batı tarafında bulunan sırtları işgal etmişti.²⁰⁸ 33. Piyade Tümeni, Bahçecik-Salarot mevziinde taarruza başlayarak Rusların buradan geri çekilmesini amaçlamaktaydı. Ancak Rus birliklerinin direnişi nedeniyle taarruz ileri bölgelere taşınmadı. Bahçecik'ten geri çekilen Rus birlikleri Polot Dağı'na yöneldi. 99. Piyade Alayı ile Polot Dağı çevresinde, 97. Piyade Alayı ile Polat Dağı hariç Karadere arasına yerleşmiş bulunuyordu. 52. Piyade Alayı, Aymam mevkiinde taarruza hazır beklemekteydi.²⁰⁹

Kroki 5: 1916 Haziran Sonu Kafkas Cephesindeki Genel Durum

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 40

²⁰⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s. 254, 255; ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 45.

²⁰⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s. 255.

²⁰⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s. 256.

III. Ordu Komutanı, kuzey yönüne doğru devam ettirilecek olan taarruzu bir iki gün ertelemiş ve Madur ile Polot Dağları'nın öneminden dolayı Rus birliklerinin Cevizlik tarafından doğuya doğru hareket etmesini sağlamıştı. Madur ve Polot Dağları'nın Ruslar tarafından işgal edileceği ve bu bölgeyi düşmandan almanın daha da zor olacağı Başkomutanlık Vekâlet'ine bildirilmişti. 9. Piyade Tümeni'ne verilen görev, Arpalı ve Yarımca Tepelerini ele geçirerek Madur ve Polot Dağları'na taarruzu devam ettirmektir. Ancak 9. Piyade Tümeni geç kaldı ve Arpalı ile Yarımca Tepeleri 'ne gece saatlerinde geçilebildi.²¹⁰

Ziyaret Tepe birlikleri, 34. Tümen, Kolaşe²¹¹ -Santa-Pıştokli güney sırtlarını ele geçirdi. Kolaşe'nin ilerisindeki sırtlarda Rus birlikleri keşfedilmişti.²¹² Kolaşe ve Santa'nın kuzey tarafından Plastonlara karşı saldırılarda bulundular ve 4. Alay Sultan Murat Hanlarına doğru ilerledi. Burada Rusların yaptığı kuvvetli tahkimat karşısında 50-100 metre mesafede durmak zorunda kalındı. 9. Tümen ile 33. Tümen Polot-Madur Dağlarındaki Rus birliklerine karşı muharebeye devam etti. Burada yöre halkından Hacı Mecid tarafından oluşan 40 kişilik gönüllü birlikleri Polot Dağı'na, Karadere'nin yamaçlarına, köy halkının bildiği patika yollardan gönderildi. Plastonlar hiç beklenmedikleri yerlerden saldırı alınca Türk askerleri mevzilendi ve Ruslara birçok kayıp verdirdi.²¹³

26. Piyade Alayı'na Madur Dağı'na saldırı emri verilmişti. Burada yamaçları dik olan ve ateş sahası açısından geniş olan Madur Dağı'nda çok ağır muharebeler yaşandı. Türk birlikleri bu sırada Yukarı Ogene tarafında Limonsuyu Hanları çevresinde Yurttepe, Madurdağı ve Polot Dağı'na taarruza devam etmekteydi.²¹⁴ 23 Haziran 1916 tarihinde 33. Piyade Tümeni Polot Dağı'na taarruza başladı. Ancak başarılı olunamadı. Rus birlikleri ise Sürmene tarafına doğru çekilmeye başladı. Ancak çetin geçen savaşlarda Ruslar 1500'e yakın kayıp vermişti. Türk birlikleri ise Rusların yarısı kadar kayıp vermişti.²¹⁵

Çarpışmalar devam ederken Rusların Madurdağı civarından attığı top sonucu 1 subay ve 70 asker şehit düştü ancak geride kalanlar yine de tepeyi savunmaktan vazgeçemediler.²¹⁶ Geç saatlerde Madurdağı zapt edildi ve 33. Piyade Tümeni de Polat Dağı'nı zapt etmişti.²¹⁷ Trabzon-Gümüşhane yolu tarafları da Türk birliklerinin eline geçmişti. Bu sayede genel taarruza kadar geçen sürede bu

²¹⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 253, 255.

²¹¹ Trabzon/Araklı-Dağbaşı Bucağına bağlı bir köy. Bugünkü adı Taşgeçit. Çakmak, a.g.e., s. 652.

²¹² ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 40.

²¹³ Çakmak, a.g.e., s. 353.

²¹⁴ Albayrak, "a.g.m.", s. 102.

²¹⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 257.

²¹⁶ Albayrak, "a.g.m.", s. 103.

²¹⁷ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 255; Mehmet Bilgin, **Madurdağı Savaşı**, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 2000, s. 57.

yerlerle yetinilmesi büyük kayıplar vermeye engel olmuştu.²¹⁸ Trabzon-Gümüşhane yolu Türk kuvvetlerinin eline geçince Sultan Murat bölgesinde şehit olan askerleri buldukları yerlere defnettiler.

Çaykara İlçesi, Sultan Murat Yaylası Şehitliği 13 Temmuz 1988 tarihinde tarihi sit alanı olarak belirlenmiştir. Bu şehitlikte, 23 Haziran 1916 tarihinde Yüzbaşı Seyfettin Bey komutasındaki Türk birliğinin, Rus birlikleri ile savaşırken şehit düşen askerlerin mezarları bulunmaktadır. Bir tanesinde 47, diğerinde 19 tane şehit mezarı bulunmaktadır. İşgal sonrasında mezarlıkların yapılmasında Maraşlı Köyü'nden Bakkaloğlu Hacı İsmail Efendi ve 33. Tümen Komutan Vekili Binbaşı Cemil Cahit Toydemir'in emrinde olan, Koldere Köyü'nden Hayrulloğlu Ahmet Karaoğlu liderliğinde toplanan halk şehitleri defnettikten sonra mezarlık çevresini duvarlarla öreerek daha düzenli hale getirmiştir.²¹⁹

Yüzbaşı Seyfettin Bey ve yanında ismi bilinmeyen bir şehidin mezarı, daha özenli bir şekilde yapılmış, diğer mezarlar moloz taşlarla çevrilerek orijinalliği korunmuştur. 7 blok taştan oluşan bir anıt yapılmıştır.²²⁰ 1966 yılında Sultan Murat Şehitleri Koruma Derneği tarafından yaptırılan şehitlik²²¹ Millî Savunma Bakanlığı tarafından tescil edilen ilk şehitliktir.²²² Çaykara'da 23 Haziran Sultan Murat Şehitlerini²²³ anma günü olarak belirlenmişti. Cevdet Sunay'ın Genelkurmay Başkanlığı döneminde tescil edilen şehitlik, 1963 yılından günümüze resmi olarak anılmaktadır.²²⁴

²¹⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 261.

²¹⁹ Bilgin, **Madurdağı**, s. 90.

²²⁰ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 13.07.1988, 134.

²²¹ **Yurtiçi Şehitlikler**, s. 397.

²²² Bilgin, **Madurdağı**, 89.

²²³ 1949 yılında Şehitliği ziyaret eden Ataköylü Şair Remzi Abbasoğlu'nun yazdığı şiir şöyledir: Sultanmurat Şehitlerine; Ey mezar taşlarına sarmaşıklar dolaşan, Ey dumanlı dağları yıldırım gibi aşan, Türk soyunun kahraman evlatları erleri, Can verip de aldınız yattığınız yerleri, Şu kızaran şafaklar dinlenen tan yerleri, Şu boy çöküntüler o günün siperleri, Şu yamaçlar dereler şu uzak karlı dağlar, Şu yeşeren tepeler şu bahçeler şu bağlar, Esen tatlı rüzgarlar yıldızlar mavi gökler, Uçmaklarda dolaşan o sayısız melekler, Sizi tesbih ediyor hep sizi arıyorlar, Kutsal hatıranızla bak hala yanıyorlar, Ey göklere yükselen en büyük Müslümanlar, Ey tanrının yanında yer alan kahramanlar, Bu sakın tepelerde uyuyan kardeşlerim, Gönülleri ısıtan isimsiz güneşlerim, Hürriyetin benliğinin eşsiz mücahitleri, İstiklal davamızın en büyük şahitleri, Kurtardığınız toprak şimdi sizi saklıyor, En derin muhabbetle sarıyor kucaklıyor, Bu toprağı sulayan tertemiz kanlar sizin, Cihanda aldığımız şerefler, şanlar sizin, Kalplerimiz her lahza sizinle çalkalanır, Yurdun dört köşesinde hür bayrak dalgalanır, Bu bayrak sizden gelen en büyük bir şereftir, Parolamız 'İstiklal' hedef yine aynı hedefdir, Bu yolda sizler gibi hazırız can vermeye, Sizin rikabınızla bir hürmete ermeğe, En mukaddes derece şehitlik mertebesi, Bir Kabe kadar kutsal bu 'Şehitler Tepesi'. 14 Ağustos 1949. Albayrak, "a.g.m.", s. 102.

²²⁴ İsmail Sarı, "Yaşamın Evreleri", **Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür**, Haz. Hasan Hüsnü Durgun-İsmail Sarı-Orhan Durgun, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 2005, s. 308.

Resim 1: Çaykara Sultan Murat Yaylası Şehitliği

Kaynak: Samet Kalyoncu

Tablo 6: Sultan Murat Han Tepesi ve Çevresinde Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	RÜTBESİ	KOLORDU/ ALAY/FIRKA	TABUR/ BÖLÜK	DOĞUM YERİ	ÖLÜM TARİHİ
Nurettin	Hüseyin	Piyade Onbaşı	5 / 4 / 13	4 / 13	Afyon	10-04-1916
Yusuf	Halil	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Afyon	10-04-1916
Hüseyin	Mahmut Ali	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 15	Ankara	10-04-1916
Ali	Hasan	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Kırklareli	08-03-1916
Hıdır	Hüseyin	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 14	Ankara	09-04-1916
Ahmet	İbrahim	Piyade Çavuş	- / 4 / -	2 / 7	Ankara	17-06-1916
Vasil Efendi	Yani	Eczacı Üsteğmen	- / 27 / -	1 / -	Antalya	11-04-1916
Hakkı	Mehmet	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 6	Balıkesir	10-04-1916
Ahmet	Mehmet	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 6	Balıkesir	10-04-1916
Mehmet	İbrahim	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / -	Balıkesir	10-04-1916
Hüseyin	Mehmet	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / -	Balıkesir	10-04-1916
Nafiz Efendi	İsmail Hakkı	-	5 / 4 / 13	1 / 3	Bayburt	09-04-1916
Halil	İbrahim	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Çanakkale	10-04-1916
Satılmış	Ahmet	Piyade Onbaşı	5 / 4 / 13	4 / 13	Çorum	10-04-1916
Hüseyin	Mustafa	Er	5 / 4 / 13	1 / 7	Eskişehir	09-04-1916
İbrahim	Mehmet	Er	5 / 4 / 13	1 / 2	Eskişehir	09-04-1916
Sabri	İbrahim	Piyade Onbaşı	5 / 4 / 13	4 / 4	İstanbul	10-04-1916
Hüseyin	Hasan	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 5	Kastamonu	10-04-1916
Ali	Hasan	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Kırklareli	10-04-1916
Hanefi	Hacı Ethem	Çavuş	5 / 4 / 13	1 / 3	Kırşehir	10-04-1916
Recep	Hasan	Er	5 / 4 / 13	1 / 1	Kırşehir	09-04-1916
Süleyman	Osman	Er	5 / 4 / 13	1 / 2	Kırşehir	10-04-1916
Davut	Recep	Piyade Onbaşı	5 / 4 / 13	4 / 13	Kırşehir	10-04-1916
Salih	Yusuf	Çavuş	5 / 4 / 13	1 / 3	Kırşehir	10-04-1916
Abdullah	Ahmet	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Konya	10-04-1916
Seyit	Bekir	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Konya	10-04-1916
Halil	Ali	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 15	Kütahya	10-04-1916

Kaynak: Şehitlerimiz, Cilt 1-2-3-4-5, Ankara 1988, Haz. Milli Savunma Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Arşiv Müdürlüğü, Kozan Ofset, s. 431, 8, 217, 31, 445, 7, 19, 21, 53, 115, 135, 157, 159, 169, 215, 303, 285, 287.

Tablo 7: Sultan Murat Han Tepesi ve Çevresinde Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	RÜTBESİ	KOLORDU/ ALAY/FIRKA	TABUR/ BÖLÜK	DOĞUM YERİ	ÖLÜM TARİHİ
Ahmet	Cafer	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 16	Kütahya	10-04-1916
Hasan	Ali	Piyade Çavuş	5 / 4 / 13	4 / 16	Kütahya	10-04-1916
İbrahim	Ahmet	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 16	Kütahya	10-04-1916
İbrahim	Mehmet	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Kütahya	10-04-1916
Mehmet	Ahmet	Piyade Çavuş	5 / 4 / 13	4 / 13	Kütahya	10-04-1916
Ali	Osman	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Kütahya	10-04-1916
Ramazan	Koca Ahmet	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 14	Manisa	09-04-1916
Sadullah	Abdullah	Piyade Er	- / 83 / -	1 / -	Şanlıurfa	10-04-1916
Mustafa	Ali	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Manastır	10-04-1916
Süleyman	Hüseyin	Piyade Er	5 / 4 / 13	4 / 13	Zonguldak	10-04-1916

Kaynak: Şehitlerimiz, Cilt 1-2-3-4-5, Ankara 1988, Haz. Milli Savunma Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Arşiv Müdürlüğü, Kozan Ofset, s. 431, 8, 217, 31, 445, 7, 19, 21, 53, 115, 135, 157, 159, 169, 215, 303, 285, 287.

Resim 2: Çaykara Sultan Murat Yaylası Şehitlik Anıtı

Kaynak: Samet Kalyoncu

Resim 3: Sultan Murat Yaylası Şehitliği

Kaynak: Samet Kalyoncu

2.3. Maçka'nın İşgali ve Çataltepe Şehitliği

Çataltepe bölgesinde 1916 yılı Mart ayında Rus birliklerinin Rize'nin doğu tarafında bulunan Fırtına Deresi istikametinde taarruza başlamasıyla birlikte bölgede bulunan Kurmay Yarbay Hacı Hamdi Bey komutasındaki Trabzon Müfrezesi²²⁵, bu saldırıya karşı durmuş ancak şiddetli mücadeleler sonucunda geri çekilmişti. Alman Binbaşı Hunker Bey'in bölgeye gelmesi de sonucu değiştirememişti. 8 Mart günü ise Rus birliklerinin Rize'yi ele geçirmesiyle birlikte Türk birlikleri Trabzon'a doğru çekilmek zorunda kalmıştı.²²⁶ Rus birlikleri, 14 Nisan günü Maçka (Cevizlik)'nin doğu tarafında

²²⁵ Alman Topçu Yarbay Stanke Komutasındaki İstanbul'daki 3. Tümen'den 1915 senesinde Trabzon'a gönderilen 8. Piyade Alayı 3. Piyade Taburu, Teşkilat-ı Mahsusa Alayı ve Trabzon 3. Hudut Taburu. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 06.06.2008, 1635.

²²⁶ Zehra Arslan ve Yeliz Usta, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rize'de Rus Donanmasının Faaliyetleri ve Göçmenlerin Durumu (1915-1917)", **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2016, s. 194.

bulunan Yanbolu Deresi'ne kadar gelmişlerdi. 28. Piyade Alayı²²⁷ Çataltepe tarafını uzun süre savunmuştu.²²⁸ Nisan ayında Rus birlikleri işgali artırmak ve daha kısa sürede bölgeleri ele geçirmek amacıyla askeri takviye yapmaya başlamış ve 11. Türk Kolordusunun 34. Tümeni Karakapan Dağı kuzeydoğusunda, 28. Tümen Horoz Dağı kuzeyine yerleşmişti²²⁹. Bundan sonra Ruslar, Maçka tarafından da Trabzon'u işgal etmeye başlamıştı.²³⁰ 18 Nisan 1916'da Türk birlikleri Mataracı'yı işgal etti ve buradaki erzak ile cephaneyi Zigana'ya nakletmeye başladı. Rusların Mataracı doğusundaki faaliyetleri yüzünden Türk birlikleri Hordokop-Kiremitlihan'a çekilmek zorunda kaldı.²³¹ 19 Nisan 1916 tarihinde de Hunker Bey²³² kuvvetleri Hordokop-Kiremitlihan hattında, diğer birlikleri de Hamsiköy tarafında toplanmıştı.²³³ Rus birlikleri ise bu sırada Cevizlik²³⁴ bölgesini işgal ederek birliklerimizin Hordokop²³⁵'a çekilmesine neden oldu.²³⁶

Rus birlikleri 20 Nisan günü Hortokop'un doğu bölgesinde bulunan İskolta'yı aldılar ve büyük kayıp verdiler.²³⁷ 21 Nisan 1916 tarihinde Hordokop-Kiremitlihan hattında bulunan Türk birliklerine taarruz yaptılar fakat Türk birlikleri tarafından geri püskürtüldüler.²³⁸ 26 Nisan günü Rus birlikleri, Hortokop'u ele geçirmek istedi ancak Hortokop'un batı tarafında ve Malaka'nın güney tarafındaki Kosra'ya saldırıları başarısız oldu. Haşka Yaylası'nda Sanoye ve Malaka'yı boş gören Rus birlikleri bu bölgeye girmeye başladılar. Trabzon bölgesinin kuvvetlenmesinden sonra Selahattin Adil²³⁹, Lazistan Cephesi Komutanlığı'na tayin edildi ve Zigana'ya gönderildi.²⁴⁰ Zigana Grubunda düşmanın topçu piyadeleriyle yaptığı baskın, Türk birlikleri tarafından dağıtılmıştı.²⁴¹

30 Nisan 1916'da Haşka Yaylası'nın batı bölgesindeki Beypınarı'na sokulan Ruslar, Türk birlikleri tarafından geri çevrildiler ve Kop Cephesinde 2600 Rakımlı Tepe-Dumanoğlu Komu

²²⁷ 28. Piyade Alayı ilk olarak Sun Dağı (Baltacı Deresi çevresi) çevrelerinde bulunmaktaydı. Ruslar taarruz yaparken başarılı şekilde mücadele edilmişti. 3. Mıntıka Komutanlığı'nın ve Trabzon Müfrezesi'nin çekilme emrini uygulayarak 16 Nisan 1916 tarihinde Kalafka Deresi'ne çekilmiş ve en önemli nokta olan Samra Tepesi düşmana bırakılmıştı. Bilgin, **Madurdağı**, s. 100.

²²⁸ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 06. 06. 2008, 1635.

²²⁹ Cevizlik tarafına 4631 asker, 802 hayvan, 18 makineli tüfek, 5 mantelli top ve 8 dağ topu getirilmişti. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 201.

²³⁰ Belen, a.g.e., s. 47.

²³¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 201.

²³² Ordu Komutanı Vehip Paşa, 28. Piyade Alay Komutanı Alman Binbaşı Hunker Bey'e Trabzon'u savunma görevi verdi ve emrindeki birlikleri ise 28. Piyade Alayı, 1. ve 2. Piyade Alayları, 1 dağ bataryası, 5 adet 15 cm'lik kaletopu ve Bağımsız Piyade Bölüğü'nden oluşmaktaydı. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 193.

²³³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 201.

²³⁴ 19 Nisan 1916 tarihinde Rus birlikleri tarafından işgal edilmişti. **Havadis 1916 Yüz Yıl Önce**, Sor. Hüseyin Tok, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul, 2016, s. 16.

²³⁵ Trabzon/Maçka'ya bağlı köy. Günümüzdeki adı Kozagaç. Çakmak, a.g.e., s. 651.

²³⁶ Çakmak, a.g.e., s. 320; A. Güngör Üçüncüoğlu ve A. Celil Kahveci, **Kop'dan Zigana'ya İşgal Yılları**, Top-Kas Matbaacılık, Trabzon, 2011, s. 51.

²³⁷ Çakmak, a.g.e., s. 320.

²³⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 202.

²³⁹ Tümgeneral Mehmet Selahattin Adil (1883-1961). 1900 yılında Harp Okulu'ndan, 1902 yılında da Harp Akademisi'nden mezun oldu. Tümen ve kolordu komutanlıklarında bulundu. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbine katıldı. 1950-1953 yılları arasında Ankara milletvekili olarak TBMM'de bulundu. Çakmak, a.g.e., s. 652.

²⁴⁰ Çakmak, a.g.e., s. 324.

²⁴¹ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 59.

arasından saldırıya geçtiler. Rus birlikleri burada 89. Alay ve 1. Taburu dağıtarak cepheye girdiler fakat karşı saldırı ile uzaklaştırıldılar.²⁴² Bu sırada Karadağ, Tonya gönüllüleri tarafından tutulurken Hortokop'un doğusundan Kotala'ya ilerleyen Rus birlikleri durduruldu. 34. Tümen bölgesinde Santa²⁴³'dan Karapınar'a ilerleyen Drujin kuvvetleri 45 kayıpla geri çekilmek zorunda kaldı.²⁴⁴

9-10 Mayıs 1916 tarihinde Karasu tarafına ve Yayvantepe'ye doğru ilerlemekte olan Rus birliklerinin keşif kolları dağıtıldı. Kazıklıhan'ın kuzey tarafında bulunan Çataltepe'ye iki defa, Meryem Ana kuzeyindeki Düztepe'ye de bir defa baskın yapan Rus birlikleri buradan geri çevrildi. Ancak bu baskın yapanların büyük çoğunluğunun Ermeni olduğu ve Türkçe konuşmayı bildiklerinden dolayı 'Ahmet atma' diye bağırdıkları duyulmuştu.²⁴⁵ 19 Mayıs 1916 tarihinde Hortokop'un batı tarafında bulunan Zanha²⁴⁶'ya baskın yapan Türk birlikleri, Rus birliklerinin Meryem Ana tarafıyla Kazıklıhan'a yaptıkları taarruzu geri çevirdiler.²⁴⁷ 29 Mayıs 1916'da 2. Süvari Fırkası ve 1 Piyade Taburu Karasu tarafına giderek Peçeriç'i işgal etti. Bir Rus taburu ise Kutula doğusunda Meryem Ana Deresi'ne inerek Kutula'ya saldırmak istemiş fakat burada bulunan Türk birlikleri Rus işgalcilerini dağıtmıştır.²⁴⁸

3 Haziran günü Cevizlik güneyinden gelen 127. Tümen, Hortokop çevresini teslim almak için ilerlemiş ve Türk birlikleri tarafından ateş altına alınarak ağır şekilde Cevizlik tarafına doğru yöneldi.²⁴⁹ 34. Piyade Tümeni tarafında Karakaban Dağı-Kazıklıhanlar-Gümişkhan-Üçpınar Tepesi-Mendi hattını kapatmak amacıyla Gümişkhan hattı üzerinde planlar yapmaktaydı.²⁵⁰ 4 Haziran'da Trabzon cephesinde Rus birlikleri işgali genişletmeye çalışırken İskefiye, Karaabdal, Peri, Zanha, Kazıklıhanların kuzey bölümü Çataltepe'ye top ve bombayla taarruza geçtiler ancak Türk birliklerinin karşı taarruzuyla bu baskın püskürtüldü.²⁵¹ 22-23 Haziran 1916 gecesi Çataltepe'ye taarruz emri verildi ve gece başlayan taarruz başarılı olamadı ve 70 şehit verildi, birçok asker de yaralandı.²⁵² Ruslar bu durumdan cesaret alarak işgale devam etmekteydi. Çataltepe'ye doğru çekilen Türk birlikleri tekrar Rus birlikleri ile mücadeleye girmektedir. Ruslar ise işgali Galyan Deresi'ne doğru genişletmeye çalışmaktaydı. Burada bulunan Türk birlikleri Karakapan²⁵³ bölgesinde muharebeye

²⁴² Çakmak, a.g.e., s. 324.

²⁴³ Gümüşhane/Yağmurdere 'ye bağlı köy. Bugünkü adı Dumanlı. Çakmak, a.g.e., s. 652.

²⁴⁴ Çakmak, a.g.e., s. 325.

²⁴⁵ Hatemi, a.g.e., s. 394; Çakmak, a.g.e., s. 339.

²⁴⁶ Trabzon/Maçka'ya bağlı bir köy. Bugünkü adı Çeşmeler. Çakmak, a.g.e., s. 652.

²⁴⁷ Çakmak, a.g.e., s. 338.

²⁴⁸ Hatemi, a.g.e., s. 395.

²⁴⁹ Çakmak, a.g.e., s. 345.

²⁵⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 256.

²⁵¹ Çakmak, a.g.e., s. 345.

²⁵² Bilgin, a.g.e., s. 100.

²⁵³ Ruslar, Karakapan Müfrezesi sol tarafı ile Mecid Müfrezesi sağ tarafında yığınak yapmaya başlamıştı. Bunlarla savaşan birliklerimiz ise Mecid Müfrezesi sağ tarafında bulunan 54. Alay 3. Taburu idi. Bilgin, **Madurdağı**, s. 102.

başlamıştı.²⁵⁴ Rus birlikleri, 28 Haziran 1916 tarihinde 34. Tümen bölgesindeki Hordokop ve Kınalıköprü mevziilerine şiddetli taarruz yapması nedeniyle büyük kayıplar vermişti.²⁵⁵

III. Ordu, 2 Temmuz günü taarruzu Çataltepe tarafından başlatmayı planlamaktaydı.²⁵⁶ Ruslar, Karakapan ve Ziyaret Müfrezesi'ne doğru 17 Temmuz 1916 tarihinde taarruza başlamıştı. Çataltepe çevresindeki yaylada bulunan 101. Alay 9. ve 11. Bölükleriyle düşmana karşı taarruzda bulunmuş ve uzun süren piyade muharebesi yaşanmıştı. Buradaki Türk birlikleri, Rusları sıkıştırmaya başlamıştı. Çataltepe'nin kuzey tarafında bulunan Yeşiltepe'den bir tabur piyadesi Kızıklıhan-Gümişkhan üzerine doğru ilerlemeye çalışırken muharebeye girişmişler, üç saat süren şiddetli muharebe sonrasında²⁵⁷ Rusları durdurmuşlardı. Ancak Galyan Deresi tarafına geçen ve taarruza başlayan Rus birlikleri, Türk birliklerindeki emir-komuta zincirinin kopmasından da faydalanarak birçok Türk askerinin şehit olmasına ve Türk birliklerinin ağır bir yenilgi almasına neden olmuştu. Daha sonra ise Çataltepe, Rus birlikleri tarafından işgal edilmişti.²⁵⁸ Burada şehit olan askerlerde geride kalan birlikler tarafından Çataltepe bölgesine defnedilmişti.

Trabzon İli, Maçka İlçesi, Şahinkaya'da bulunan Çataltepe Şehitliği tarihi sit alanı olarak 06 Haziran 2008 tarihinde belirlenmiştir.²⁵⁹ Şehit sayısı 70 olarak belirtilmiştir.²⁶⁰ Dumanlı Köyü Karagöze Yaylası (Sulaklı) üzerinde bulunmaktadır. Köy halkı mezarda 450 kişi olduğunu söylemektedir.²⁶¹ 3 Temmuz 1992 tarihli Karadeniz gazetesinde 'Çataltepe Şehitleri Unutuldu' başlığı altında yazılan yazı da ise Rus kaynaklarına göre buradaki şehitlerin sayısının 400 olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Çataltepe bölgesine sadece bir Türk bayrağı dikilmiş olup şehitlik kurulmaması da eleştirilmiştir.²⁶² Ancak daha sonra bölgenin etrafı çevrilerek yeniden düzenlenmiştir.

²⁵⁴ Bilgin, **Madurdağı**, s. 101.

²⁵⁵ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 06.06.2008, 1635.

²⁵⁶ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 258.

²⁵⁷ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 81.

²⁵⁸ Bilgin, **Madurdağı**, s. 102.

²⁵⁹ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 13.07.1988, 134.

²⁶⁰ **Yurtiçi Şehitlikler**, s. 399.

²⁶¹ Mustafa Yazıcı ve Şevket Çelik, **Trabzon Şehitleri, Şehitlikleri ve Gazileri**, Edi. Muhittin Düğdü, Başak Matbaacılık, Trabzon, 2006, s. 206.

²⁶² **Karadeniz**, 3 Temmuz 1992.

Resim 4: Çataltepe Şehitliği

Kaynak: Samet Kalyoncu

Resim 5: Çataltepe Şehitliği

Kaynak: Erman Kalyoncu

Çataltepe Şehitliği'nde bulunan mezarların üzerinde farklı farklı şiirler ve yazılar bulunmaktadır. Bunların bazıları ise şu şekildedir:

Asker olduk düştük vatan yoluna,
Nöbet yeri kuruldu dağa bayrağa,
Vatan için canımızı koyduk bu yola,
Şehit düştük dostlar bayrak uğruna.

Gökkubbenin altında yatar al kan içinde,
Ey yolcu şu toprak için can veren erler,
Hakkın bu veli kulları taş türbeye girmez,
Gufrana bürünmüş yalınız Fatiha bekler.

Vurulup koynumda yatan yiğidim,
Kıyamette elbet sana şahidim,
Bu vatan uğruna gitti gençliğin,
Göklerden verildi rütben şehidim.²⁶³

Tablo 8: Çataltepe'de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	RÜTBESİ	KOLORDU/ ALAY/FIRKA	TABUR/ BÖLÜK	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
Haydar	Halil	Er	-/ 101/ -	2 / -	Ordu	1292	25-04-1916
Hüseyin	Hasan	Er	-/ 101/ -	1 / -	Ordu	1307	18-03-1916
Eşref	Hüseyin	Piyade Er	-/ 101/ -	1 / -	Tokat	1292	18-03-1916

Kaynak: Şehitlerimiz, Cilt 4-5, Ankara 1988, Haz. Milli Savunma Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Arşiv Müdürlüğü, Kozan Ofset, s. 7.

2.3.1. Maçka- Kazıklıhan Civarında Bulunan Meçhul Şehit Mezarları

Kazıklıhan'da bulunan meçhul mezarların şehit mezarı olma olasılığı oldukça yüksektir. Çünkü Rus birliklerinin bölgeye geldikleri hatlara, haritalar veya krokilerden baktığımızda Kazıklıhan doğrultusunda ilerledikleri görülmektedir. Ayrıca yayla halkından da aldığımız bilgiler de bu meçhul mezarların 1916 şehitlerine ait olduklarını belirtmektedir. Genellikle eserlerde Kazıklıhan veya farklı adlarla bulunmaktadır. Çataltepe Şehitliğine giden yolun üzerinde bulunmaktadır. Kazıklıhanlarda bulunan meçhul mezarlar genellikle dağınık halde farklı bölgelerde bulunmaktadır. Ancak mezarlar bir hat doğrultusunda yer almaktadır. Mezarların bazılarında direk dikilmiş veya üzerlerine Türk bayrağı koyulmuştur. Bu sayede diğer mezarlardan ayırt edilmesi sağlanmıştır. Fakat bazı sivil mezarların başında da Türk bayrağı bulunması şehit mezarları ile karıştırılmasına neden olmaktadır.

²⁶³ Çataltepe Şehitliği'nde bulunan şehit mezarlarının mezar taşları üzerinde yazan yazılar.

Resim 6: Kazıklıhan Civarındaki Meçhul Şehit Mezarı

Kaynak: Samet Kalyoncu

Resim 7: Kazıklıhan Civarındaki Meçhul Şehit Mezarı

Kaynak: Samet Kalyoncu

Resim 8: Kazıklıhan Civarındaki Meçhul Şehit Mezarı

Kaynak: Samet Kalyoncu

2.4. Araklı'nın İşgali ve İstiklal Tepesi Şehitliği

31 Mart 1916 tarihinde Ruslar, Araklı'nın Küçükdere tarafına doğru ilerlemekteydiler. Bu sırada 28. Alay'ın iki taburu Karadere tarafında Araklı'nın Yüceyurt Köyü'ne doğru hareket ederek Rusların komutanı olan Lyakhov'un birliklerini tehdit etmeye başlamışlardı. Daha sonra takviye alan Rus birlikleri, Türk birliğine taarruz yaparak onları sıkıştırdı ve 28. Alay Araklı'nın Pervane Köyü'ne çekilmek zorunda kaldı.²⁶⁴ Lyakhov, Horyan²⁶⁵ ve Madur'a doğru hareket edip bu bölgeyi işgal ederek²⁶⁶ buradaki konumunu sağlamlaştırmak istiyordu. Yılanlıdağ'ın kuzey tarafında bulunan Horyan (Tenekeçiler) Köyü'ne gelen 28. Piyade Alayı 3 ve 4. Taburları ile dağ bataryası, Rus ordusunun baskınına uğradı. 2 Nisan günü yapılan savaşlarda 4. Tabur (Beyoğlu Jandarma) ağır kayıplar verdi. Buradan da Karadere'nin batı tarafına çekilerek Lazistan Müfrezesi'ne katıldılar.²⁶⁷

²⁶⁴ Mehmet Akif Bal, *Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)*, Abp Yayınevi, Trabzon, 2004, s. 137.

²⁶⁵ Eserde Araklı'nın Tekneciler Köyü olarak bahsedilen Horyan, farklı bir eserde Yeşilyurt Mahallesi olarak geçmektedir ve Araklı'nın Yeşilyurt Şehitliği de burada bulunmaktadır. Bal, *Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)*, s. 137.

²⁶⁶ Ünalp, "a.g.m.", s. 51.

²⁶⁷ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı*, s. 196.

Rus zırhlısının 3 Nisan günü Küçükdere'de bulunan Türk mevziilerini topa tutmasından sonra Rusların Pifra-Ağnos'taki sağ kanadımızı da geri püskürtmesi, 28. Alayımızın 3. ve 4. Taburlarının Zimlakova'dan Araklı'nın Pervane köyüne çekilmesine neden olmuştu. Sahildeki Türk birlikleri Karadere-Araklı hattının geri kesiminde yeni mevzi oluşturmaya başladılar. Rus komutanı Lyakhov ise Horyan ve Madur'a yancı kuvvetlerini sürmek suretiyle bu bölgeyi sağlamlaştırmak istemekteydi.²⁶⁸ Rus birlikleri, Karadere'den Tul'a, doğuya doğru ilerlemekteydi ve burada küçük bir çatışma meydana gelmişti. Türk birlikleri Küçükdere'yi terk ederek Karadere-Araklı gerisine çekildi. Pifra Ağnos'taki Türk kuvvetleri düşman tarafından dağıtıldı. Rus birlikleri daha sonra Çamurayağı Hanında ve Horyan'daki üç taburuyla Ogene, Madur Dağı bölgesinde taarruza başladı. Pervane Köyü taraflarında da 8 Nisan 1916 tarihinde top sesleri yükselmeye başlamıştı.²⁶⁹

Rus birlikleri gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra 13 Nisan 1916 tarihinde Karadere'nin batı tarafında bulunan Lazistan Müfrezesi'ne saldırı yaparak 14 Nisan günü Lyakhov birlikleri taarruza geçerek Rostivlov, Panteleimon zırhlıları ve 6 muharip ile sahil cephesini bombardıman altına almıştı. 2. Plaston Tugayı ile birlikte 19. Türkistan Alayı, bölgede önemli bir konumunu teşkil eden²⁷⁰ ve kilit noktası konumunda olan Aho Dağı'na saldırmıştı. 28. Piyade Alayı tarafından savunulan Aho Dağı'nı da işgal etmişlerdi.²⁷¹ Türk birlikleri buradan Yanbolu Deresi'ne çekilmek zorunda kalmıştı.²⁷² Türk birlikleri tekrar taarruza girişirken Aho Dağlarında yapılan mücadelelerde Türk birlikleri başarı sağlamış ve Ruslara 1000 civarı ölüye mal olmuştu.²⁷³ Daha sonraki mücadelelerde 19. Türkistan Alayı karşı saldırıya geçerek Aho Dağı'nı ele geçirmeyi başarmıştı. 14 Nisan 1916 tarihinde ise Karadere ve Yanbolu'daki Türk direnişi kırılınca Araklı'nın işgali kaçınılmaz olmuştu.²⁷⁴ 5. Kolordu'nun Trabzon'a çıkarılması tamamlandığı zaman General Lyakhov Müfrezeye Komutanlığı dağıtılarak, bağlı bulunan 19. Türkistan Avcı Alayı, 5. Hudut Alayı, 1 ve 2. Plaston Tugayı ile Drojin Taburu birlikleri 5. Kafkas Kolordu Komutanlığı'na bağlandı. 5. Kafkas Kolordusu'nun tümenleri Karadeniz (Polathane) ile Trabzon-Gümüşhane yolu dahil aradaki cepheyi işgal etmiş ve Rusların sahil birlikleri de Karadere'nin doğu tarafında bulunan Horyan (Tekneciler) Köyü arasındaki bölgeyi işgal etmişlerdi.²⁷⁵

Rus ordusu Araklı işgali sonrasında Soğanlı Dağları'ndan Bayburt'a girdi ve Limonsuyu Hanları²⁷⁶na doğru ilerleyerek Araklı'nın güney tarafında bulunan Madur Dağı bölgesinden gelecek

²⁶⁸ Çakmak, a.g.e., s. 312.

²⁶⁹ Hatemi, a.g.e., s. 380, 381.

²⁷⁰ Çakmak, a.g.e., s. 257.

²⁷¹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 174.

²⁷² Çakmak, a.g.e., s. 257; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 197.

²⁷³ Öksüz, "a.g.m.", s. 33.

²⁷⁴ Mehmet Akif Bal, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon Araklı'da Yaşanan İşgal Olayları ve İşgal Acıları (1914-1918)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt 15, Sayı 30, Edi. Cezmi Eraslan, İstanbul, 2016, s. 41.

²⁷⁵ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 208.

²⁷⁶ Trabzon/Köprübaşı-Beyköy sınırları içerisindeki yayladır. Çakmak, a.g.e., s. 652.

olan diğ er Rus birlikleri ile birleşmeye çalışmıştı.²⁷⁷ 8 Haziran 1916 tarihinde Karadere'nin güney ucundaki Boğalı ve Güngören tarafı, Polot ile Madur Dağı tarafı, ilerlemekte olan Rus ordusuna bağlı 2. Plaston Tugayı tarafından tutuldu. 8/9 Haziran günü Madur ve Polot Dağlarının yapılacak taarruzla işgal edileceği bildirilmekteydi. Türk birlikleri fazla baskın olmadığı takdirde bu hatta kalmayı planlamaktaydı. Çünkü bu hat Türk birlikleri açısından güvenlik hattını oluşturmaktaydı. Eğer bu hat Rus birlikleri tarafından ele geçirilirse Rusların ilerlemesi daha da kolaylaşacak ve Türk birlikleri üzerinde karamsarlığa yol açacaktı.²⁷⁸ Bu taarruz ile beraber Rus birliklerinin kuvveti ve vaziyeti de belli olacaktı.²⁷⁹ 22 Haziran günü civarda Ruslarla çetin mücadeleler verildi. Madur ve Polot Dağı taraflarına Türk ordusu taarruza başladı. Türk birlikleri başarılı olarak Rusları buldukları yerlerden kaçırdı ve esir olarak aldı. 23 Haziran 1916'da Çanakale bölgesinden yardıma gelmiş olan Türk birlikleri, Yurt Yaylası'nda Rus birliklerini mağlup etti. 9. Tümen Madur'u, 33. Tümen Polot Dağı'nı işgal etmeyi başarmıştı. Bölgeden Madur, Polot Hattının kuzey taraflarına doğru da gidileceği bildirilmişti.²⁸⁰ Araklı'nın iç kesimlerinde Türk birlikleri, Rusya birliklerine karşı en önemli zaferler kazanmıştı.²⁸¹ 18. Tümen'in olduğu cephede savaşlar devam ederken iki makineli tüfek Ruslar tarafından ele geçirildi. Binbaşı Cemil Cahit komutasında bulunan 33. Tümen de Limonsuyu Hanları'nın güney tarafındaki Bandike'ye geldi.²⁸²

Araklı'nın dağlık taraflarında süren mücadelelerde 25 Haziran günü Coşk Yaylası, Çelikdüzü, Mincana Boğazı ve Uykudağı çevresinde bulunan Türk birlikleri; Sulakbaşı'ndan Soğanlı ve Mecevit Sırtı bölgelerinde bulunan Rus birliklerini Seslikaya Hanlarından Ağaçaş Yaylası'na çekilmeye zorladı. 25-27 Haziran günleri de harekate devam eden 29. Piyade Tümeni, 2. Süvari Alayı 1450 rakımlı Kaçalak Tepesi'ne, 33. Piyade Tümeni birlikleri de Horyan tarafına doğru ilerledi. Plastonlar ise Karadere'nin batı tarafındaki Foşa²⁸³'dan Pervane Köyü'ne doğru çekildi. Piştokli kuzeybatısındaki Gümüşkihan ele geçirildi.²⁸⁴ Bu sırada Piştokli civarında bir tabur kadar düşman görülmüştü.²⁸⁵ Gümüşhan'daki bazı harmanlar Rus birlikleri tarafından işgal edilmişti.²⁸⁶ Kaçalak Tepesi civarlarında bir tabur Rus birliği bulunduğunu çevre ahali söylemekteydi. Buradan da Sürmene'ye doğru bir düşman taburunun hareket ettiği belirtilmekteydi.²⁸⁷ 28 Haziran'da Rus birliklerinin ağır saldırılarına uğrayan Türk birlikleri Kaçalak Tepesi'nden çekilmek zorunda kaldı.²⁸⁸ 29 Haziran günü Karadere tarafındaki Rus birlikleri tamamen bozguna uğratarak dağıtıldı. Rus birliklerinin bulunduğu konum

²⁷⁷ Bal, "a.g.m.", s. 41.

²⁷⁸ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 12.

²⁷⁹ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 12.

²⁸⁰ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 44.

²⁸¹ Bal, "a.g.m.", s. 42.

²⁸² Çakmak, a.g.e., s. 350.

²⁸³ Trabzon/Araklı-Dağbaşı Bucağına bağlı bir köy. Bugünkü adı Çukurçayır. Çakmak, a.g.e., s. 652.

²⁸⁴ Çakmak, a.g.e., s. 356.

²⁸⁵ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 41.

²⁸⁶ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 40.

²⁸⁷ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 40.

²⁸⁸ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 257.

dağıtılarak onların Kaçalak Tepesi'nden aşağı hatlara kadar sürülmesi sağlanmıştı.²⁸⁹ Daha sonra Horyan bölgesinin doğu tarafında bulunan Gonor Deresi çevresinde Rus birliklerine rastlanmıştır.²⁹⁰ Ancak buraya yerleşmek isteyen Rus birlikleri burada da tutunamayarak 4 Temmuz'da Horyan-Yılanlıkaya çevresinde dağıtıldılar.²⁹¹ Yılanlıkaya civarında Rus birliklerinin toplandığı çevre ahalisi tarafından bildirilmekteydi.²⁹² Bu bölgedeki Rus birliklerinde bir tabur piyade, dört makineli tüfek ve iki top bulunduğu da anlaşılmıştı.²⁹³ 6 Temmuz günü 34. Piyade Tümeni Lazistan Cephesine gece baskını yaptı ve Rus birlikleri Pervane Dağı'na çekilmek zorunda kaldı ve buradaki mevzilere girdiler.²⁹⁴ Daha sonra yaşanan muharebelerde şehit olan Türk askerleri muharebelerin yaşandığı bölgelere defnedildiler.

Trabzon İli, Araklı İlçesi, Taştepe ve Tekneciler Köyü sınırları içerisinde, İstiklal Tepesi (Bağdat Tepesi) ya da Miçisar Mahallesi olarak bilinen bölgedir. 1916-1918 yılları arasındaki Rus işgali sırasında sivil ve askeri birliklerin ortaklaşa olarak Rus birliklerine karşı çarpışmalarında şehit olan askerlere ait toplam 16 tane mezar yeri görülmektedir. 1 km'lik bir alanda ve dağınık halde bulunan mezarların etrafı taşlarla çevrilmiştir. Miçisar adındaki mevkide bir köy mezarlığı da vardır. Yerleri belli olmayan mezarlıklar doğal etkiler sonucu tamamen görünmez bir hale gelmiştir. Burada bulunan ve Tekneciler Köyü ahalisinden 85 yaşlarındaki Hacı Mehmet Küçük ve 80 yaşındaki Ahmet Baycan ile yapılan görüşmelerde burada sivil birliklerin başında Yakupoğlu Tahir Çebi, askeri birliğin başında da Hamit Efendi'nin bulunduğunu söylemişlerdi. 19 gün süren çarpışmalarda sivil ve asker toplam 80-100 kişi şehit olmuştu. Bölük komutanı Hamit Efendi de şehitler arasında yer almakta olup mezarı bilinmemektedir. 13 Temmuz 1988 tarihinde tarihi sit alanı olarak belirlenmiştir.²⁹⁵

2.4.1. Araklı-Yeşilyurt Şehitliği

Sultan Murat Yaylası'ndan sonra Rus birlikleri Madurdağı'ndan Araklı'nın Horyan Köyü çevresindeki Galer Dağı ile Horyan-Misisar bölgesinde mevzii almış ve buradaki Türk birlikleri ile mücadeleye girişerek 87 Türk askeri şehit edilmişti. 33 şehit bir yerde, 54 şehit ise Galer ile Bağdatlı sırtı arka taraflarında defnedilmişti.²⁹⁶ Buradaki şehit mezarlarında ise elbiseler, silahlar bulunmuştu.²⁹⁷

²⁸⁹ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 53.

²⁹⁰ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 53.

²⁹¹ Bal, "a.g.m.", s. 43.

²⁹² ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 41.

²⁹³ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 53.

²⁹⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 281.

²⁹⁵ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 13.07.1988, 134.

²⁹⁶ Eserde adı geçen Ömer Tekinbaş adlı araştırmacının anlattıklarından alınmıştır. Bazı bilgilere göre de yerli bir ajan burada bulunan Türk birliklerini ihbar ederek Rusların onları şehit etmelerine sebep olmuştu. Bal, "a.g.m.", s. 48, 50.

²⁹⁷ Sinan Durmuş vd., **Her Yönüyle Araklı**, Kültür Yayınları, Trabzon, 1996, s. 199.

Yaşanan muharebeler sonucunda şehit olan askerlerin defnedildiği yer Araklı'nın Horyan (Tekneciler) Köyündeki Şehitlik'tir. İki taraflı olarak görülmektedir ve Sağ taraftaki şehitlikte, 1916 yılında şehit düşmüş 33 askerinin mezarı bulunmaktadır. 2000 yılında Milli Savunma Bakanlığı tarafından yaptırılmıştır. Sol taraftaki ve anıtın da yer aldığı şehitlikte ise sayısı bilinmeyen Subay, Astsubay ile erlerin mezarı yer almaktadır. Haziran 2001'de yaptırılan mezarlıklarının içleri ise boştur.

Resim 9: Araklı Yeşilyurt Şehitlik Anıtı

Kaynak: Erman Kalyoncu

Resim 10: Araklı Yeşilyurt Şehitliği

Kaynak: Erman Kalyoncu

2.5. Sürmene'nin İşgali ve Harmantepe Şehitliği

3 Ocak 1916 tarihinde Sürmene²⁹⁸ bombalanmıştı.²⁹⁹ Rusların, Trabzon çevresini boşalttığı haberi alındığı takdirde Sürmene tarafından saldırıya geçilecekti.³⁰⁰ 12 Mart 1916 tarihinde Türk birliklerinden 11. Alay Sürmene³⁰¹'ye doğru gönderildi ancak buradaki Kelali Tepeleri'nde Ruslarla yapılan mücadele kaybedildi.³⁰² 26 Mart'ta Of'un işgal edilmesi sonrasında oluşturulan direniş hattı Rus birlikleri karşısında daha fazla etkili olamadı ve Sürmene'ye doğru çekilmeye başladı.³⁰³ Rus kuvvetleri Çaykara'nın belirli bölgelerini de işgal ettikten sonra ilerleyerek Zarha ve Humurgan sahiline doğru geçerek işgale devam etti.³⁰⁴ 16 Nisan 1916'da Sürmene, Rus birlikleri tarafından işgal

²⁹⁸ Sürmene'nin savaş sırasında idari merkezi Araklı'nın Konakönü Köyü'ndeydi. Bal, **Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)**, s. 128.

²⁹⁹ Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1977, s. 195.

³⁰⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 258.

³⁰¹ Sürmene, doğal güzellikleri ile birlikte suyunun da temizliğinden dolayı 'güzellik' anlamına gelen bu ismi almıştı. Bal, **Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)**, s. 128.

³⁰² Mehmet Akif Bal, **Trabzon Kronolojisi (M.Ö. 800-M.S. 2010)**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2009, s. 113.

³⁰³ Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, Cilt 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1965, s. 31; Avni Aksoy, **A'dan Z'ye Sürmene**, Edi. Numan Aksoy-Nurdan Aksoy, Sürmene Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları, Sürmene, 2011, s. 81.

³⁰⁴ Bilgin, **Madurdağı**, s. 371.

edildi.³⁰⁵ 18 Nisan günü Rus nakliye gemilerinin de Batum istikametine doğru gitmekte olduğu haberi III. Ordu tarafından bildirilmişti.³⁰⁶

Rusların işgaliyle birlikte halk göç etmeye başlamıştı. Ancak toparlanma fırsatı bulamayan ve Rus askerlerine yakalanan çoluk-çocuk, ihtiyar herkes camiye doldurularak evlerinde genel arama yapılmıştı. Rus askerleri, evlerde silah ve kesici alet ne varsa almışlar ve daha sonra halk zorunlu göçe tabi tutulmuştu. Bazı Rus askeri ise acımasız şekilde davranıp sivil halkı vahşice katletme yoluna gitmişti. Bu yüzden işgal yıllarında sivil şehitler de bulunmaktaydı.³⁰⁷

27 Haziran 1916 tarihinde Harmantepe-Kabanbaşı tarafında Ruslarla yapılan mücadelelerde Türk birliklerinden 60. Alay, 7 zabıt ve 150 asker şehit verdi. Ancak Rusların 2. Plaston Tugayı'na zayıf verdirek³⁰⁸ geri çekilmesini sağladı.³⁰⁹ Harmantepe, Karadeniz'e gelen Rusları buradan atmak için düşünülen Türk kuvvetlerinin son ileri karargahıydı.³¹⁰ 1999 yılında da Sürmene'nin Oylum Köyü'nde şehitlik yapıldı ve burada 50 şehit bulunmaktadır.³¹¹ Şehitlikteki yazı ise şu şekildedir:

Benim adım Şehit; Silah arkadaşlarımla sırt sırtayız. Onlar Mehmet, Bilal, Ali, Mustafa, Temel, İbrahim, Bekir, Osman, Hamza, Bayram. Görevim; Vatan savunması. Alanım; Vatan toprağının her karışı. Çanakkale'den geldim. Aslen; Sivaslı, Maraşlı, Hataylı, Konyalı, Amasyalı, Yozgatlı, Manisalı, Vanlıyım. Yaşım daha çocuk. Geldiğimde ayaklarım sızlıyordu. Azığım yoktu bile. Ağzım kurumuş, bedenim yorgun, dizlerim titrek. Rüzgarlı bir gündü, sis basmış, göz gözü görmüyor, kurşun havaya karışmış, sanki sesler taa uzaktaymış gibi kulaklarım duymaz olmuş. Ailemi geçirdim aklımdan, anemi düşündüm; uzaktan salladığı kınalı elini görmüş gibi oldum. Ya babam alnımı öptüğünden beri hiç silmedim. Bir anda gök kubbe üzerime yıkıldı. Sandım, bütün bedenim uykuya daldı. Toprağa düşmüşüm. Şahadet şerbetini burada içtim. Ölmedim ben! Yazık o düşmana öldü sanıyor beni, bu topraklar benim kanımla sulanmış, mertebemi burada almışım. Bende sizler gibi anamın kuzusu, yârimin sevdalısı, oğlumun babasıyım. Oracıkta, bastığımız yerde döşek kurdum, vatan toprağı bir, Harmantepe benim evim artık ve size misafir oldum. Güneşlerin battığı günde burada yaşayanlar, sadece hayal edilir. Bizlere düşen onları hatırlamak, bu aziz misafirlerimiz için dua etmektir. Ruhları şad olsun.³¹²

Trabzon İli, Köprübaşı İlçesi, Beşköy Beldesi Büyükdoğanlı Köyü'nde yer alan Harmantepe Şehitliği, tarihi sit alanı olarak 20 Kasım 2009 tarihinde belirlenmiştir.³¹³ Toplamda 16,160 m²'dir. 2000 metre rakım üzerinde bulunan Harmantepe Şehitliği'nin arazisi Maliye Hazinesi'ne aittir ve

³⁰⁵ Esat Arslan, "Bir Genç Subayın Gözüyle Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi", **Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2003, s. 16.

³⁰⁶ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 53.

³⁰⁷ Bilgin, **Madurdağı**, s. 377.

³⁰⁸ Çakmak, a.g.e., s. 358; Bilgin, **Madurdağı**, s. 388.

³⁰⁹ Bal, **Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)**, s. 124.

³¹⁰ Bilgin, **Madurdağı**, s. 389.

³¹¹ Bal, **Hatıralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950)**, s. 481.

³¹² Harmantepe Şehitliği.

³¹³ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları 'na göre Harmantepe Şehitliği'nde, 1916 Rus işgali sırasında şehit düşen askerlerin mezarları bulunmaktadır.

etrafi yüksek duvar ve demir korkuluklarla çevrilmiştir. Şehitliğin güney tarafında bir anıt ve doğu tarafında da 15 tane şehit mezarı yer almaktadır. Harmantepe Şehitliğine dar, merdivenli bir yoldan çıkılmaktadır. Mezarlar ise dağınık şekilde konumlanmıştır. Şehit isimlerinin bazıları belirlenememiştir.³¹⁴

Tablo 9: Harmantepe’de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
İbrahim	Süleyman	Bayburt	1297	23-04-1916
Mahmut	İsmail	Bayburt	1311	23-04-1916
Kamil	Abdullah	Giresun	1308	23-04-1916
Abdülkadir	Ahmet	Giresun	1308	23-04-1916
Hasan	Musa	Gümüşhane	1311	23-04-1916

Kaynak: Şehitlerimiz, Cilt 2-3, Ankara 1988, Haz. Milli Savunma Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Arşiv Müdürlüğü, Kozan Ofset, s. 7,79, 71.

Tablo 10: Harmantepe’de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
Ali	Mehmet	Samsun	1878	06-07-1916
Asım	Ömer	Samsun	1888	06-07-1916
Bilal	Yakup	Samsun	1886	06-07-1916
Halil	Ahmet	Samsun	1896	06-07-1916
Halil	İsmail	Samsun	1882	06-07-1916
Hüseyin	Abdullah	Samsun	-	28-06-1916
Hüseyin	Hamza	Samsun	1897	19-06-1916
İlyas	Abdullah	Samsun	1879	06-07-1916
Kasım	Ahmet	Samsun	1881	06-07-1916
Mehmet	Ali	Samsun	1890	06-07-1916
Mehmet	Emin	Samsun	1877	06-07-1916

Kaynak: Harmantepe Şehitliği

³¹⁴ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 20.11.2009, 2446.

Tablo 11: Harmantepe’de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
Mehmet	Mehmet	Samsun	1882	28-06-1916
Mustafa	Ali	Samsun	1893	18-06-1916
Mustafa	Mehmet	Samsun	1887	06-07-1916
Seyit	Halil	Samsun	1890	18-06-1916
Ali	Mehmet	Siirt	1891	28-06-1916
Hamza	Çelik	Siirt	1892	18-06-1916
Ömer	Mustafa	Siirt	1879	18-06-1916
Ahmet	Abdi	Sivas	1874	28-06-1916
Ali	Yusuf	Sivas	1891	06-07-1916
Bekir	Mustafa	Sivas	1880	06-07-1916
Hacı Mustafa	İbrahim	Sivas	1890	18-06-1916
Hamza	Abdullah	Sivas	1878	28-06-1916
Hasan	Ali	Sivas	1888	18-06-1916
Hüseyin	Osman	Sivas	1874	18-06-1916
İsmail	Süleyman	Sivas	1874	28-06-1916
Kadir	Hamdi	Sivas	1886	06-07-1916
Abdülmecit	Ahmet	Süleymaniye	1896	29-06-1916
Hasan	Halil	Tekirdağ	1881	06-07-1916
Ramazan	İsmail	Tekirdağ	1877	25-06-1916
Hüseyin	Hasan	Tokat	1886	18-06-1916
İbrahim	Abdullah	Tokat	1898	13-07-1916
Ömer	Yusuf	Tokat	1874	06-07-1916
Rıza	Osman	Tokat	1896	28-06-1916
Şükrü	Halil	Tokat	1894	28-06-1916
Bayram	Şaban	Trabzon	1891	18-06-1916
Ali	Süleyman	Uşak	-	29-06-1916
Haydar	İsmail	Van	1889	17-06-1916
Abbas	Hüseyin	Yozgat	1891	29-06-1916

Kaynak: Harmantepe Şehitliği

Tablo 12: Harmantepe’de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
Bekir	Hasan	Yozgat	1874	06-07-1916
Emrullah	İbrahim	Yozgat	1879	06-07-1916
İbrahim	Halil	Yozgat	1879	06-07-1916
İsmail	Mehmet	Yozgat	1885	29-06-1916
Mehmet	Halil	Yozgat	-	29-06-1916
Mustafa	Mehmet	Yozgat	1894	29-06-1916
Turhan	Mustafa	Yozgat	1886	29-06-1916
Hasan	Mehmet	-	1881	29-06-1916
Veli	Hasan	-	1881	29-06-1916
Mehmet	Hasan	İzmir	-	29-06-1916
Süleyman	Mehmet	Kahramanmaraş	1878	03-04-1916
Ali	Mehmet	Karaman	1887	06-07-1916
Ali	İbrahim	Kayseri	-	29-06-1916
Baba Oğlan	Mehmet	Kayseri	-	29-06-1916
Bekir	Mehmet	Kayseri	1887	29-06-1916
Mahmut	Mustafa	Kayseri	1888	28-06-1916
Mehmet	Hasan	Kayseri	-	29-06-1916
Mehmet	İsmail	Kayseri	1893	29-06-1916
Mesut	Mesrik	Kayseri	1882	06-07-1916
Osman	-	Kayseri	1896	06-07-1916
Rıza	Mehmet	Kayseri	-	29-06-1916
Salih	Davut	Kayseri	-	29-06-1916
Şaban	Ömer	Kayseri	-	29-06-1916
Veli	Ali	Kayseri	-	29-06-1916
Emin	Hüseyin	Kocaeli	1885	29-06-1916
Hüseyin	Mustafa	Kocaeli	1880	29-06-1916
Ali	Mustafa	Konya	1882	29-06-1916

Kaynak: Harmantepe Şehitliği

Tablo 13: Harmantepe’de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
Derviş	Veli	Konya	-	29-06-1916
Hamza	Derviş	Konya	-	29-06-1916
Mehmet	Alim	Konya	-	29-06-1916
Mehmet	Hasan	Konya	-	29-06-1916
Mehmet	Ramazan	Konya	-	29-06-1916
Mustafa	İbrahim	Konya	-	29-06-1916
Mustafa	Seyit	Konya	1889	06-07-1916
Nebi	Mehmet	Konya	-	29-06-1916
Süleyman	Ramazan	Kütahya	1894	06-07-1916
Hasan	Hüseyin	Malatya	1894	28-07-1916
Hüseyin	Mehmet	Malatya	1883	06-07-1916
Kanber	Haydar	Malatya	1894	06-07-1916
Mustafa	Derviş	Malatya	1889	18-07-1916
Ramazan	Mehmet	Malatya	1893	06-07-1916
Mehmet	Halil	Manisa	-	29-06-1916
Ahmet	Abdullah	Mersin	1892	06-07-1916
Süleyman	İbrahim	Mersin	1889	21-01-1916
Abdullah	Mehmet Ali	Nevşehir	1892	21-01-1916
Mustafa	Mahmut	Nevşehir	-	29-06-1916
Ali	Ahmet	Ordu	1894	06-07-1916
Bektaş	Hüseyin	Ordu	1872	29-06-1916
Dursun	Hacı Mehmet	Ordu	1879	06-07-1916
Hasan	Ali	Ordu	1884	06-07-1916
Hasan	Hüseyin	Ordu	1883	06-07-1916
Turan	Abdullah	Ordu	1874	18-06-1916
Hafız Mustafa	Osman Efendi	Sakarya	1881	29-06-1916
Kadir	Şakir	Sakarya	1886	29-06-1916

Kaynak: Harmantepe Şehitliği

Tablo 14: Harmantepe’de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
Mustafa	Osman	Sakarya	1881	29-06-1916
Raşit	İsmail	Sakarya	1880	29-06-1916
Himmet	Hasan	Sakarya	-	29-06-1916
Bilal	Süleyman	Sakarya	-	29-06-1916
Kamil	Abdülkadir	Amasya	1870	17-06-1916
Mehmet	Mehmet	Amasya	1880	28-06-1916
Ruşen	Hüseyin İpek	Amasya	1884	28-06-1916
Salih	Ömer	Amasya	1896	28-06-1916
Muharrem	Recep	Ankara	-	29-06-1916
Ömer	Hasan	Ankara	-	29-06-1916
Hamza	Şeyh Salim	Bilecik	1874	28-06-1916
Ali	İbrahim	Aydın	1894	17-06-1916
Mehmet	Bekir	Aydın	-	29-06-1916
Musa Kazım	Yusuf	Aydın	1893	04-07-1916
Ali	Mehmet	Balıkesir	1894	29-06-1916
Hasan	Emin	Balıkesir	-	29-06-1916
İbrahim	Süleyman	Bayburt	1881	06-07-1916
İsmail	Mahmut	Bayburt	1895	06-07-1916
Numan	Arif	Bayburt	1892	06-07-1916
Mustafa	Mustafa	Bingöl	1892	06-07-1916
Abdülhalik	Musa	Bitlis	1886	06-07-1916
Hasan	Mehmet	Bolu	1885	29-06-1916
Veli	Osman	Burdur	-	29-06-1916
Ali	Mehmet Ali	Bursa	-	29-06-1916
Mehmet Ali	Mustafa	Bursa	-	29-06-1916
Süleyman	Osman	Çanakkale	-	29-06-1916
Satılmış	Hasan	Çankırı	1889	29-06-1916

Kaynak: Harmantepe Şehitliği

Tablo 15: Harmantepe’de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
Abdullah	Mustafa	Çorum	1875	28-06-1916
Ali	Hasan	Çorum	1884	06-07-1916
Halil	Hüseyin	Çorum	1872	28-06-1916
Ali	Mehmet	Diyarbakır	1891	18-06-1916
Mehmet Şerif	İsmail	Edirne	1893	05-07-1916
Faik Efendi	Aziz	Elazığ	1885	29-06-1916
Kamil	Şehit Muhtar	Erzincan	1896	28-07-1916
Battal	Hasan	Erzurum	1878	27-06-1916
Ömer	Hasan	Eskişehir	1881	27-06-1916
Mehmet Ali	Mehmet	Gaziantep	1887	18-06-1916
Abdülkadir	Ahmet	Giresun	1892	06-07-1916
Ahmet	Ali	Giresun	1886	06-07-1916
Kamil	Abdullah	Giresun	1892	06-07-1916
Salih	Ali	Giresun	1896	28-06-1916
Yusuf	Ömer	Giresun	1884	18-06-1916
İbrahim	Hasan	Gümüşhane	1882	06-07-1916
Temel	İbrahim	Gümüşhane	1887	06-07-1916
Abdülkadir	Veli	Halep	1881	-
Ali	Mehmet	Halep	1875	-
Osman	Ahmet	Halep	1880	-
Ramazan	Eyüp	Isparta	1895	-
Halit Efendi	Ziya Bey	İzmir	1896	-

Kaynak: Harmantepe Şehitliği

Resim 11: Harmantepe Şehitliği

Kaynak: Samet Kalyoncu

Resim 12: Harmantepe Şehitlik Anıtı

Kaynak: Samet Kalyoncu

Resim 13: Harmantepe Şehitliği

Kaynak: Samet Kalyoncu

2.5.1. Sürmene-Harmantepe Şehitliği Çevresindeki Meçhul Şehit Mezarları

Resim 14: Sürmene Harmantepe Mevkiinde İki Adet Meçhul Şehit Mezarı

Kaynak: Samet Kalyoncu

Sürmene Harmantepe Şehitliğinin giriş kısmında bir adet, 3-4 metre aralıklarla da 2 adet şehit mezarı bulunmaktadır. Ana şehitliğin çevresinde de 1 adet şehit mezarı bulunmaktadır.

2.5.2. Sürmene-Büyük Yayla Mevkiinde Bulunan Meçhul Şehit Mezarları

Resim 15: Büyük Yayla'daki 3 Adet Şehit Mezarı

Kaynak: Samet Kalyoncu

2.5.3. Sürmene-Ağaçbaşı Yaylasında Bulunan Meçhul Şehit Mezarları

Tablo 16: Ağaçbaşı Yaylası Harmankokulu Tepe'de Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	RÜTBESİ	KOLORDU/ ALAY/FIRKA	TABUR/ BÖLÜK	DOĞUM YERİ	DOĞUM TARİHİ	ÖLÜM TARİHİ
Hasan	Mehmet	Piyade Er	5 / 60/ -	3 / 11	Bolu	1301	16-04-1916
Hamdi	Ahmet	Er	5 / 62/ -	4 / 15	İzmir	1305	16-04-1916
Bekir	Mehmet	Piyade Er	5 / 60/ -	3 / 9	Kayseri	1303	16-04-1916
Hasan	Mehmet	Piyade Er	5 / 60/ -	3 / 9	-	1297	16-04-1916
Veli	Hasan	Piyade Er	5 / 60/ -	3 / 9	-	1297	16-04-1916

Kaynak: Şehitlerimiz, Cilt 3-5, Ankara 1988, Haz. Milli Savunma Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Arşiv Müdürlüğü, Kozan Ofset, s. 439, 287, 289.

Resim 16: Sürmene Büyük Yayladaki Diğer Şehit Mezarı

Kaynak: Samet Kalyoncu

2.5.4. Sürmene-Vizera (Seslihanlar) Yaylasındaki Meçhul Şehit Mezarları

Resim 17: Sürmene Vizera Yaylasındaki Şehit Mezarı

Kaynak: Samet Kalyoncu

Sürmene Harmantepe Şehitliğinin çevresinde bulunan meçhul mezarlar savaş hatlarında bulunmaktadır. Mezarların çevrelerine baktığımızda çoğunda mevziiler bulunmamakta ancak definecilerin bu yerlere sık sık gizlice gelip mevcut mevziileri dağıtmış olduklarını yayla halkından duymaktayız.

2.5.5. Sürmene-Büyük Duatepe Şehitliği

Rus birlikleri ile 28-29 Mart 1916'da yapılan çarpışmalarda şehit düşen askerlerin mezarları bulunmaktadır. Sürmene Zarha Dağı bölgesinde olan mezarlık bakımsızlık dolayısıyla neredeyse belirsiz hale gelmiştir. Çevre halkından edindiğimiz bilgilere göre burada 2 adet şehit mezarı bulunmakta ancak bakımı yapılmadığından ormanlık içerisinde girilemez vaziyettedir.

2.6. Yomra'nın İşgali ve Seslikaya Şehitliği

4 Nisan 1916'da Rus ordusu Ermeni çeteleri ile birlikte işgal hareketine devam ederken her tarafta kadın, çocuk, yaşlı ayırt etmeden vahşice katlediyorlardı.³¹⁵ 6 Nisan 1916 tarihinde Türk birlikleri Karadere civarında geri çekildi ve 15 Nisan günü yenildiler. Rus birlikleri ise Yanbolu Deresi'nde Türk savunma hattını geçtiler ve Lazistan Müfrezesini sağ taraftan kuşatma altına alırken sol taraftan da gemi topçusu ile saldırmaya başladı. Buradaki bazı birlikler de bozulmaya başlayınca Türk birlikleri, Yomra (Kalafka) Deresi batı tarafındaki tepelere doğru çekilmeye başladılar. Yomra bölgesinin en önemli noktası olan 1447 rakımlı Samra (Kalafka) Tepesi'nin tutulması için 25. Piyade Alayı görevlendirildi. Ancak 25. Piyade Alayı buraya gelmeden Ruslar³¹⁶ Yomra'yı işgal etti.³¹⁷ 16 Nisan günü ise Arsin Kalesi alındı.³¹⁸ Bunun sonucunda Lazistan ve Havalisi Komutanı Hacı Hamdi Bey, 16 Nisan günü birliklerin Şana tarafına çekilmesini emretti.³¹⁹

17 Haziran günü Pendamil³²⁰'in kuzey tarafındaki Balahor³²¹-Toroslu arasında bulunan Rus birliklerine, topçu himayesi altında saldırı yapılarak 2. Plaston Tugayı'ndan 17 esir alınıp kuzeye doğru püskürtüldü.³²²

³¹⁵ Trabzon İlinin Şirin İlçesi Yomra, Yay. İrfan Ertav, Ayhan Hoş vd., Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2005, s. 23.

³¹⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s. 198.

³¹⁷ Çakmak, a.g.e., s. 257; Arı, a.g.e., s. 213.

³¹⁸ Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basımına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'da Rus İşgali", Karadere İncelemeleri Dergisi, Sayı 17, Güz 2014, Edi. Mesut Çapa, Serander Yayınevi, Trabzon, 2014, s. 93.

³¹⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s. 198.

³²⁰ Gümüşhane/Merkez-Yağmurdere Bucağına bağlı köy. Bugünkü adı Beşoba. Çakmak, a.g.e., s. 652.

³²¹ Gümüşhane/Merkez-Yağmurdere Bucağına bağlı köy. Bugünkü adı Akocak. Çakmak, a.g.e., s. 652.

³²² Çakmak, a.g.e., s. 351.

Rusların işgali ile başlayan muhacirlik Yomra'nın köylerinde de belirli türkülerle canlı tutulmaktadır:

Trabzon'dan çıktım yola başım selamet,
Çavuşlu'ya geldim koptu kıyamet,
Anam ile yarım Hakk'a emanet,
Ah bu mahucirlik şimdi büküyor belimi,
Kâfir Urus yaktı yıktı evimi.³²³

Trabzon İli, Yomra İlçesi, Demirciler Köyü, Seslikaya Tepesi'nde yer alan Seslikaya Şehitliği, korunması gereken kültür varlığı olarak 06 Haziran 2008 tarihinde belirlenmiştir. Şehitliğin etrafı taş duvarlarla çevrilmiş ve bu alan içerisinde iki adet bayrak bulunmaktadır. Şehitlikte toplam 8 tane şehit mezarı vardır.³²⁴ Ancak 11 Ekim 1999 tarihli Karadeniz gazetesindeki haberde Yomra Kaymakamı Uğur Turan'ın yaşanan muharebelerde Türk birliklerinin 11 şehit verdiğini ve bu mezarların yapımına başlanılacağı bilgisini aktarmıştır.³²⁵ 1999 yılında Yomra'nın Demirciler Köyü'nde Seslikaya Şehitliği yaptırıldı. Buradaki şehit sayısının tahminen 8 olduğu söylenmektedir.³²⁶

Resim 18: Seslikaya Tepesi'nde Bulunan Şehitlik

Kaynak: Samet Kalyoncu

³²³ Trabzon İlinin Şirin İlçesi Yomra, s. 26.

³²⁴ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 06.06.2008, 1625.

³²⁵ Karadeniz, 11 Ekim 1999, s. 1.

³²⁶ Bal, Hatralarda Trabzon'un Yakın Tarihi (1860-1950), s. 481.

Resim 19: Seslikaya Tepesi'nde Bulunan Şhitlik

Kaynak: Samet Kalyoncu

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TRABZON'UN BATI İLÇELERİNİN İŞGALİ

3.1. Akçaabat'ın İşgali

Rusların doğudan batıya doğru ilerlemeleri hiç şüphesiz Batı bölgesinde bulunan ilçelerde de bir endişeye sebep olmuştu. Ruslar, Akçaabat'ta bulunan Karadağ eteklerindeki Soğuksu tepesine ve civarına asker ve malzeme sevkiyatı yapmaya başlamıştı. Üst noktadan daha kolay görünüm elde etme amacı taşısaya da bu bölgenin sis nedeniyle kapanması ve bunu fırsat bilen Hacı Fettahoğlu Halim Ağa³²⁷ ile çetesi bu mevziilere sokulmaya çalışmışlardır. Ruslar bu hareket karşısında burada önemli noktalar olan Potonos, Şinik, Mimera'da bulunan Türk birliklerine doğru yönelmeye başladılar.³²⁸

Karadağ, Beypınarı, Honefter arasında da çarpışmalar meydana gelmişti.³²⁹ Çevredeki ormanlardan da yararlanarak Rusları ateş çemberine alan Türk gönüllü birlikleri Rus askerlerinin çekilmesini sağlamıştı.³³⁰ Trabzon tarafında 4 Mayıs günü Tonya gönüllüleri, Haşka Yaylasını işgal etmek suretiyle Rusların karşı taarruzlarını uzaklaştırdılar.³³¹ Akçaabat'ta Oysera-Şinik'te I. Plaston Kazakları, gönüllü birlikler tarafından dağıtıldı. Hortokop'un doğusunda bulunan Kotala da geri alındı.³³²

Karaabdal'a doğru yapılacak Rus baskını uzaklaştırıldı. Karşılık olarak da İstera³³³'ya Türk birliklerinin yaptığı baskın sonucunda Ruslar 150 kayıp verdi.³³⁴ 6 Haziran günü 123. Tümen'in bir alayı tarafından işgal edilen Karadağ'ın Doğu tarafındaki Şinik Ordugahı, topçu ve makineli tüfek ateşleriyle dağıtıldı. 127. Tümen'in Haşka Yaylası'na çıkardığı bir Rus Alayı, Karaabdal'a doğru

³²⁷ Fenko Obası'nda bulunan Hacifettahoğlu Halim Ağa'nın 75 kişilik çetesi Balıklı mevkiinde Teşkilat-ı Mahsusa Alayı'nın iki bölüğü ile Rus birliklerine saldırdığı zaman Ruslar 72 civarı ölü ve 4 mitralyöz bırakmışlardı. Türk gönüllüleri ise 1 şehit ile 6 yaralı bırakmışlardı. Balıklı Obası'nda bu şehidin mezarı bulunmaktadır. Yıldız, a.g.e., s. 119.

³²⁸ Muzaffer Lermioğlu, **Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş Hicret Hatıraları**, Kardeşler Basımevi, İstanbul, 1949, s. 243.

³²⁹ Mustafa Yazıcı, **Akçaabat Destanı Muhacirlik Anılarında Akçaabat ve Kurtuluşu (1916-1918)**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 2009, s. 38.

³³⁰ Yıldız, a.g.e., s. 119.

³³¹ Çakmak, a.g.e., s. 325.

³³² Çakmak, a.g.e., s. 326.

³³³ Trabzon/Akçaabat'a bağlı köy. Bugünkü adı Demirkapı. Çakmak, a.g.e., s. 652.

³³⁴ Çakmak, a.g.e., s. 340.

ilerledi. 9 Haziran'da ise Haşka Yaylası'nda savaş devam etmekteydi. 25 şehidimize karşı Ruslar 100 kayıp vermişti.³³⁵ Haşka Yaylası'nda, 18. Tümen'in sol tarafında Peri'de süngü muharebeleri yapılırken burada 50'ye yakın esir alındı. Karaabdal'ın doğu tarafındaki Rus birlikleri karşı taarruz ile dağıtıldı. Bu bölge de Ruslar 40 kaybına karşın Türk birlikleri 55'e yakın şehit verdi.³³⁶

8 Temmuz 1915 tarihinde Akçaabat bombalandı ve bunu takiben Mersin ile Akçakale kıyıları da bombardıman edildi. Bombardımanın giderek ağır tahribatlara neden olduğunu gören halk ise yaylalara doğru göçe başlamıştı. Bir bölümü ise işgal zamanı merkez kabul edilen Ordu³³⁷ iline göç etmeye başlamıştı.³³⁸

24 Temmuz'da Sahil Grubu'nun Erikbeli'ndeki müfrezesi bir Rus taburunun saldırısına uğramasıyla Sis Dağı-Çavuşlu Deresi hattından Harşit Deresi'ne çekilmek zorunda kalmıştı.³³⁹ Rusların sahilde bulunan birliklerinin sağ kanadı Haşka Yaylasından 2150 rakımlı Karaabdal Tepesi güney tarafındaki Karapınar Köyü istikametinde taarruz yaparsa bunu Türk Sahil Grubu durdurmaya çalışacaktı.³⁴⁰

Ruslar işgale gittikleri bölgelerde ilk başta sevkiyat için yol açmaya başlamışlar ve Hıdırnebi Yaylası'nın alt bölgelerine kadar askeri sevkiyat yapmaya çalışmışlardı. Ancak bölgenin coğrafi durumundan dolayı zorlanmışlar ve gönüllü halkın savunmasıyla da kayıplar vermeye devam etmişlerdi. Bu bölgelerde hizmet edenlerin başında ise Beypınarı, Karaaptal çevresinde bulunan Öksüzoğlu Faik, Köroğlu Cafer ve arkadaşları bulunmaktaydı.³⁴¹ Bunlarla birlikte Vakfıkebir ve Tonya'dan da halk³⁴² kendi çetesiyle birlikte katılıp Ruslara karşı savaşmaya başlamışlardı.³⁴³ Bunlar bir bakıma Rus işgalini yavaşlatıp Türk birliklerinin zaman kazanmasını sağlamıştı. Galanima

³³⁵ Çakmak, a.g.e., s. 347.

³³⁶ Çakmak, a.g.e., s. 350.

³³⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Trabzon'a bağlı bir kaza olan Ordu, Trabzon'un işgali dolayısıyla 26 Temmuz 1917'de Giresun ve Tirebolu ile birlikte Canik Sancağına dahil olmuştu. 15 Mart 1918'de tekrar Trabzon'a bağlanmıştı. Savaş boyunca yardım sorunu da giderek büyüdü ve 1916 yılı sonrasında Ordu kazası yardım ihtiyaçlarını karşılayamaz bir duruma geldi. Bu durum Milli Mücadele dönemlerine kadar da devam etti. Rahmi Çiçek, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu Kazası", **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2016, s. 146, 150.

³³⁸ Mesut Çapa-Hamza Topsakal, "Sözlü Tarih Kayıtlarına Göre Akçaabat'ta Rus İşgali ve Muhacirlik", **Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013**, Edi. Veysel Usta-Necmettin Aygün-Fethi Gedikli-Mehmet Salih Atadınç, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat 2014, s. 255.

³³⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 357.

³⁴⁰ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 205.

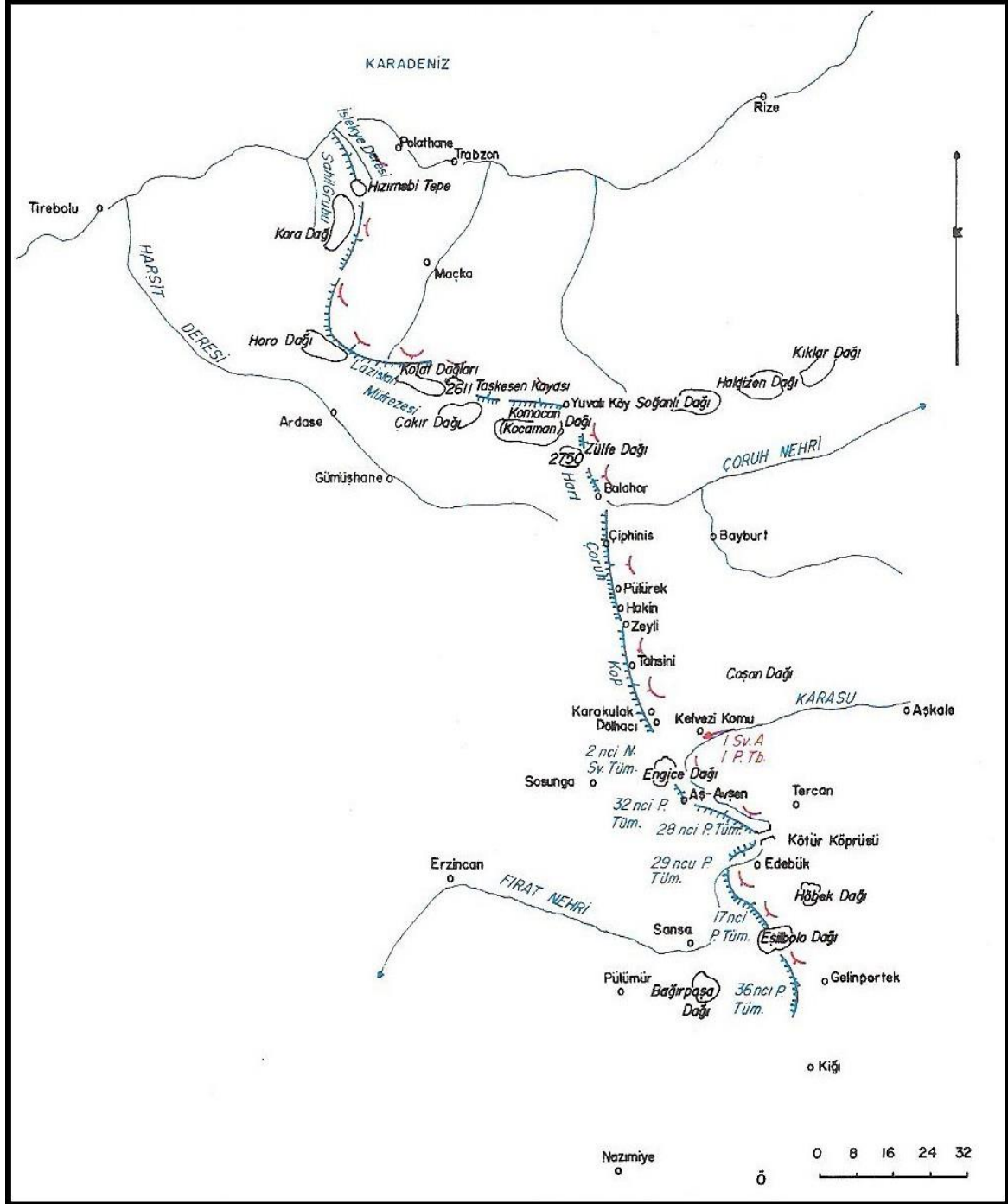
³⁴¹ Anlatılanlara göre direnişçilerin arasında Çoban Hüseyin adında bir genç varmış. Yaylalarda gezer ve kemeçesiyle birlikte çobanlık yaparmış. Babası Rusların Trabzon'u işgale başladığı tarihlerde Çanakale Cephesindeymiş. Ruslar buldukları yere geldiğinde ise Argoli Meydanı'nda halkı toplamıştı. Kendisini de vatani için feda etmekten kaçınmayan Çoban Hüseyin de bu dönemde şehit olmuştur. Alşan, "a.g.m.", s. 23.

³⁴² Yazıcı, a.g.e., s. 39.

³⁴³ Lermioğlu, a.g.e., s. 245.

Deresi'nden başlayan savunma hattı, Çarşıbaşı'na doğru kaymaya başlayınca hemen yeni bir hat oluşturma çabalarına girilmiştir.³⁴⁴

Kroki 6: III. Ordu'nun 17 Temmuz 1916 Tarihindeki Durumu

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 55

³⁴⁴ Süleyman Beyoğlu, "Salnamelerle Akçaabat (1869-1928)", **Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013**, Edi. Veysel Usta-Necmettin Aygün-Fethi Gedikli-Mehmet Salih Atadınç, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat, 2014, s. 194.

Akçaabat'tan biraz daha doğuda ve içlere doğru gidildiğinde Tonya çevresinde Karaağaç ve Piçinlik Boğazı arasındaki yollarda Rus işgalinden kaçmaya çalışan kadın ve çocuklar, Ruslar tarafından öldürülmüştü. Bunların duyulmasıyla birlikte çoğu kişi göç etmekten vazgeçip buldukları yerlerde saklanmaya çalışmıştır.³⁴⁵ Rus işgalcilerinin ne zaman bombardımana son vereceklerini beklemişlerdi.³⁴⁶ Göç edilen yerlerde ise Rus birlikleri için eğitim yapma imkânı oluşmuştu.³⁴⁷

Akçaabat tarafında gerçekleşen önemli bir olay da Eşek Meydanı savaşlarıdır. 1916 yılı bahar aylarında Ruslar kendilerine direnen halkı buradan atmak ve bölgeyi tamamen kontrol altına almak için Bozdoğan, Şinik, Erikli'nin yüksek yerlerine toplar yerleştirmek suretiyle ağır bombardımana başlamıştı.³⁴⁸ Hıdırnebi Yaylası ve Balıklı bölgelerinde ise Rusların ciddi bir direnişle karşılaşmaları onları daha ciddi bir hazırlık yapmaya yöneltmiş ve Hıdırnebi, Şahinkaya, Balıklı bölgelerinde yangın çıkartarak buradaki direnişi yok etmeye çalışmışlardır. Eşek Meydanı'nda Rusların 6 Piyade Taburu ile 2 topu bulunmaktaydı. Soğuksu tarafında ise bir tabur piyade askeri, dört ağır makineli tüfekleri vardı.³⁴⁹ Acısu köyü ve Ortalan Köyü arasında bulunan Eşek Meydanı'nda yapılan savaşı ağır şartlara rağmen Türk birliklerinin kazanması Rusları tedirgin ederek bölgeden uzaklaşmalarına neden olmuştu. Rus birlikleri ayrılırken de bazı mühimmatları buldukları yerlerde bırakmışlardı.³⁵⁰

Rusların Akçaabat'ı işgalinde çoğu köylü iki yıllık bir muhacirlik hayatı yaşadığını belirtmiş ve zorlu günleri bu şekilde geçirmeye çalışmıştı. Köy halkı, bazı işgalcilerin ise Rus görünümlü Ermeni olduğunu belirtip fazla zarar vermediklerinden bahsetmişti.³⁵¹ Genel olarak Hıdırnebi Yaylası, Akçaabat bölgesinin merkezi konumundaydı. Diğer merkez ise Taşova yani Haçkalı Baba mevkiydi.³⁵²

³⁴⁵ Lermioğlu, a.g.e., s. 246.

³⁴⁶ Çapa, "a.g.m.", s. 255.

³⁴⁷ Yazarın eserinde; Rus işgali sırasında bu bölgelerde insanların ağır şartlar altında yaşamaya çalıştıklarını, yiyecek-içecek gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması gibi durumlarla yüz yüze gelindiği ve daha da ağır olanı çimenlerin çiğnenerek bundan su elde edilmesi gibi olaylar yaşadıklarını belirtmektedir. Ancak savaş sonunda bu ağır şartlara rağmen halkın bu mevkileri tekrar geri aldıklarını da anlatmaktadır. Yazıcı, a.g.e., s. 43.

³⁴⁸ Muhammed Hafız adlı kişi yaşanan bombardımanı şu şekilde anlatmaktaydı: Hisabsız atar düşman topları, hücum tutmaz şaşar yolları, tutsa askerler yerler onları, şapkayı atup kaçar o yane, denizden dağlardan topu atardı, dağu taşları urup yıkardı, saymayup asker öyle kopardı, şükür kalmadık hiçbir ziyane. Yıldız, a.g.e., s. 65.

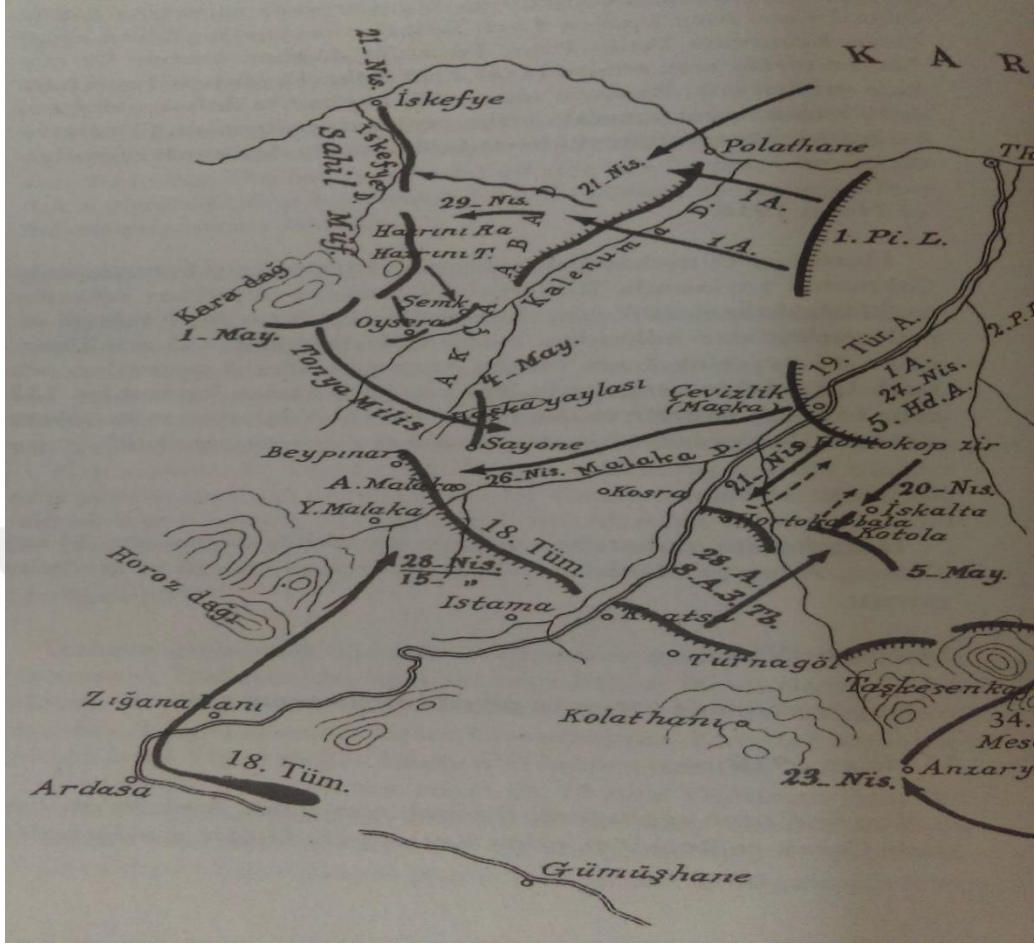
³⁴⁹ Yıldız, a.g.e., s. 121.

³⁵⁰ Yazıcı, a.g.e., s. 77.

³⁵¹ Köylülerin çoğunluğu ise Rus kıyafetiyle görünen Ermenilerin köylülere kötü davrandığını belirtmişti. Süleyman Beyoğlu, "a.g.m.", s. 194.

³⁵² Çapa, "a.g.m.", s. 257.

Harita 2: Akçaabat'ın İşgali

Kaynak: Çakmak, 2011

3.2. Akçaabat Çevresindeki Bölgelerin İşgali

Rus birlikleri, 9 Şubat 1916'da Vakfikebir'e savaş torpidolarıyla gelerek burayı bombardıman altına aldı.³⁵³ 17 Nisan günü Yoroz tarafından Şalpazarı'na doğru giden iki Rus torpidosu, dört kayıgımızı tahrip etti.³⁵⁴ 18 Nisan 1916'da Vakfikebir tarafındaki muhacirleri top ve makineli tüfekler ile ateş altına alarak toplam 182 kişinin hayatını kaybetmesine neden oldu.³⁵⁵ 26 Mayıs 1916'da Rus saldırıları artarak devam etmekteydi. Bir kısım Rus birliği İskefiye Deresi'ne yöneldi. Türk birlikleri İskefiye Deresi doğusundaki mevzilerini muhasara etmekteydi.³⁵⁶

³⁵³ Bal, "a.g.m.", s. 66.

³⁵⁴ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 53.

³⁵⁵ Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 16, Sayı 32, İzmir, 2016, s. 55.

³⁵⁶ ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 53.

20-21 Temmuz 1916 tarihinde Rus birlikleri İskefiye Deresi batı tarafındaki Sahil Grubu'nun sol kanadına doğru saldırıya geçti³⁵⁷ ve Fol Deresi (Vakfikebir) tarafına doğru çekilen Türk birlikleri buradan da Rus baskısı ile Çavuşlu, Görele istikametine doğru çekilmeye başladı.³⁵⁸ 24 Ağustos 1916 tarihinde de Türk birlikleri Çanakçı Deresi'ne çekilmek zorunda kaldı.³⁵⁹ Rus birlikleri Trabzon'un batı tarafında yaptıkları zulümlerden Şalpazarı da etkilenmişti. Buradaki erkeklerin bazıları savaşmak için cepheye gitti; bazıları da köyde çeteler oluşturarak dağa çıkarak Ruslarla mücadeleye etmeye başladı.³⁶⁰

Tablo 17: Karadağ-Soğuksu Yaylası'nda Şehit Olan Askerlerimiz

ADI	BABA ADI	RÜTBESİ	KOLORDU / ALAY/ FIRKA	TABUR/ BÖLÜK	DOĞUM YERİ	ÖLÜM TARİHİ
Hasan Hüseyin	Tahir	Piyade Çavuş	5 / - / -	- / 2	Konya	19-03-1916
Mehmet	Bekir	Piyade Er	5 / 60 / -	1 / 3	Çorum	21-04-1916
Şükrü	Hacı İlyas	Er	- / - / -	2 / 2	Giresun	29-03-1916
Salim	Mehmet	Er	- / - / -	2 / 2	Giresun	29-03-1916
İsmail	Veli	Er	- / - / -	2 / 4	Giresun	29-03-1916
İbrahim	Feyzullah	Muhtelif Er	- / - / -	2 / 4	Ordu	30-03-1916
İbrahim	Mustafa	Muhtelif Er	- / - / -	1 / 1	Trabzon	02-05-1916
Mustafa	Ahmet	Er	- / - / -	2 / -	Trabzon	29-03-1916
Mustafa	Hasan	Er	- / - / -	1 / 3	Trabzon	03-05-1916

Kaynak: Şehitlerimiz, Cilt 1-2-3-5, Ankara 1988, Haz. Milli Savunma Bakanlığı Personel Daire Başkanlığı Arşiv Müdürlüğü, Kozan Ofset, s. 337, 71, 79, 31, 33, 47.

³⁵⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s. 346.

³⁵⁸ Ünlü, a.g.e., s. 56.

³⁵⁹ Yüksel, "a.g.m.", s. 177.

³⁶⁰ Sebahattin Karaca, **Dünden Bugüne Ağasar-Şalpazarı**, Sorkun Grafik, İstanbul, 2000, s. 32.

Tablo 18: Şalpazarı'nda Yaşayanlardan Şehit Olanlar ve Şehit Oldukları Yerler

Hürşit Atalar	İmadoğulları	Geyikli Beldesi	Çarşıbaşı Serpil Köyü
Mustafa Bayraktar	Gacıratmanın	Geyikli Beldesi	Çarşıbaşı Karadağ
İzzet Küçük		Kuzucuk Köyü	Karadağ
Mustafa Toprak	Toprakoğulları	Kabasakal Köyü	Karadağ
Mustafa Aygün		Kabasakal Köyü	Karadağ

Kaynak: Karaca, 2000: 41

3.2.1. Kızılağaç Obası ve Çevresindeki Şehit Mezarları

Vakıkebir-Tonya yolundan ulaştığımız Erikbeli Yaylasından Kadırğa Yaylası istikametine doğru gittiğimizde karşımıza çıkan ilk yayla olan Kızılağaç Yaylası'nda birden fazla şehit mezarı bulunmaktadır. Kızılağaç Obası Uruka Bölgesi Kurugöller Mevkiinde bulunan bir mezarda Ordulu Mustafa Çavuş'un 1916 yılında teçhizatlı olarak bulunup aynı yere defnedildiği belirtilmektedir. Mezarın alt tarafında bulunan taşa Ruka Yaylası yazmakta ancak halk dilinde Uruka olarak söylenmektedir. Bu mezarlık yayla halkından Mustafa Kalyoncu³⁶¹ nun söylediğine göre Emine Kalyoncu adında yaşlı bir teyze yaylaya çıktığı zaman buluyor ve üzerini kapatıyor. Daha sonraki yıllarda ise fotoğrafta görüleceği üzere mermerlerle kapatılıyor. Ancak hava şartlarından dolayı kenarları yıkılıyor.

Resim 20: Kızılağaç Obası Çevresindeki Şehit Mezarı

Kaynak: Ali Bahadır

³⁶¹ Mustafa Kalyoncu, 70, Kızılağaç Yaylası, 7 Nisan 2018 Tarihli Görüşme.

Resim 21: Ruka Yaylası Ordulu Şehit Mustafa Çavuş'un Mezarı

Kaynak: Ali Bahadır³⁶²

Resim 22: Karakaya Obası Meçhul Şehit Mezarı

Kaynak: Samet Kalyoncu³⁶³

³⁶² Karşı tarafında Şahmelik Yaylası bulunmaktadır ve orada da meçhul şehit mezarları bulunmaktadır.

Resim 23: Meçhul Şehit Mezarının Çevresi

Kaynak: Samet Kalyoncu

Resim 24: Kızılağaç Obası Çevresinde Bulunan Şehit Mezarları³⁶⁴

Kaynak: Ali Bahadır

³⁶³ Ulaşımı oldukça güç olan bu mezarın çevresi geniş bir şekilde çevrilmiştir. Yayla halkına göre burada da çok sayıda mezar bulunmaktadır.

³⁶⁴ Rivayete göre şehit mezarları bu alanda yer almaktadır. Sayısı belli değildir.

Kızılağaç Obası halkından Mustafa Kalyoncu³⁶⁵ dan aldığımız bilgilere göre; Evin aşağı tarafından çevrilmiş olan alandan 400'den fazla şehit mezarı bulunmaktadır. Ancak bu bilginin kesinliği bulunmamaktadır. 1916 yılında savaş hattının bu çevrelerde olmasından dolayı eskiden beri söylenegelen bir rivayet ile burada da şehit mezarlarının olup olmadığına dair bir araştırmanın da başlatılacağı belirtilmiştir.

3.2.2. Kadırğa Yaylası'nda Bulunan Şehit Mezarları

Kadırğa Yaylası'nda bir tepenin üzerinde büyük taşlarla çevrili bir adet mezar bulunmaktadır. Karşı tarafındaki tepede ise iki şehit mezarı vardır. Yayla halkından Ahmet Aydın³⁶⁶a göre büyük taşlarla çevrili mezarın içinde bir evliya yatmaktadır. Ancak farklı kişilerin rivayetlerine göre buradaki mezar da bir şehide aittir. Karşı tarafındaki tepede bulunan iki meçhul şehit mezarı yayla halkına göre buraya gelen çobanlar tarafından yaptırılmış mezarlardır.

Resim 25: Kadırğa Yaylasındaki Meçhul Mezar

Kaynak: Samet Kalyoncu

³⁶⁵ Mustafa Kalyoncu, 70, Kızılağaç Yaylası, 7 Nisan 2018 Tarihli Görüşme.

³⁶⁶ Ahmet Aydın, 58, Kadırğa Yaylası, 5 Mayıs 2018 Tarihli Görüşme.

Resim 26: Kadirga Yaylasındaki Meçhul Mezar

Kaynak: Samet Kalyoncu

3.3. Trabzon'un Kurtuluşu

Rusların, Trabzon yaylalarındaki çarpışmaları devam ederken 1917 yılında başlayan Rus İhtilali³⁶⁷, savaşın kaderini değiştirmiş ve Rusya'nın savaştan çekilmesine neden olmuştur.³⁶⁸ Çarlık rejiminin yıkılması sonrasında 18 Aralık 1917'de Türk ve Rus tarafları arasında Erzincan Mütarekesi

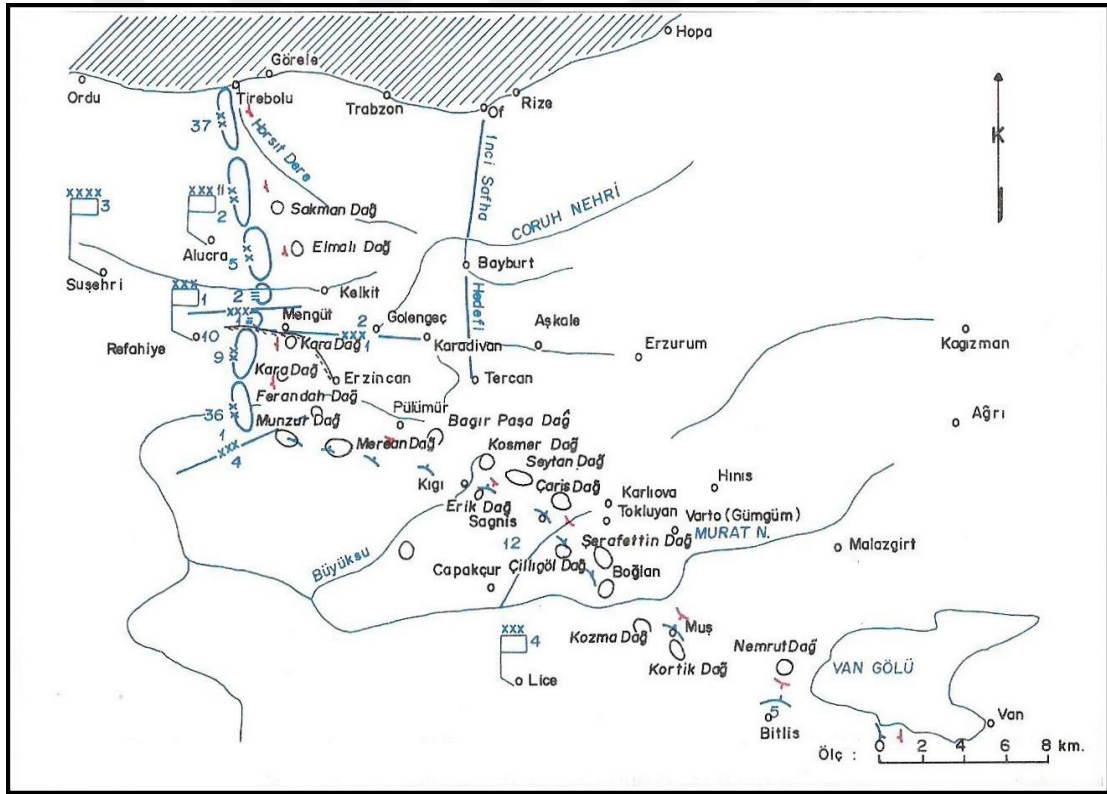
³⁶⁷ Rusya'da mevcut sosyal ve ekonomik olumsuzlukların artışı, 1870'li yıllardan beri bilinçli bir işçi sınıfının oluşması ve iyi yaşam şartları için mücadele etmeleri dar kapsamlı bir eyleme yol açmıştı. 1905 yılındaki ayaklanma hükümet tarafından bastırılmış ancak Çar. II. Nikola, Rus meclisi (Duma) 'ni açmak ve hürriyetler konusunda daha ılımlı olmak zorunluluğunu hissetmişti. Bu karar sonrasında ise var olan durum daha da ağırlaşarak kötüye gitmişti. Çanakkale Savaşları'nda da Türklerin galibiyeti ve Rusların Türk savunmasını geçemeyerek ülkelerine gıda yardımı yapamamaları halkın temel ihtiyaçlarını karşılayamama gibi sıkıntılara neden olmuştu. 8 Mart 1917 tarihinde başlayan halk gösterileri ve grevler büyüyen bir şehir ayaklanmasına dönüşmüştü. 10 Mart 1917 tarihinde Petersburg, bir ihtilal havasına benzemekteydi. 14 Mart günü liberal karakterli ve geçici bir hükümet kuruldu ve 16 Mart'ta Çar tahttan ayrıldı, hanedana son verildi. Bu sefer de Bolşevik-Menşevik çatışmaları ile iktidarı ele geçirme kavgaları başlamıştı. Başbakan Kerenski'nin 1917 yılı Eylül ayında Cumhuriyeti ilan etmesi de karışıklıklara son vermeyince Bolşevikler, 7 Kasım 1917 tarihinde bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmiş ve ilk iş olarak da Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmişlerdir. Çarlık döneminde imzalanan gizli antlaşmaların hepsini de açıklamışlardır. Erslan, a.g.e., s. 106; Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov), küçüklükten beri Marx ve Engels'in fikirlerini okuyup araştırarak Rusya'da uygulamak için hazırlıklara başlamıştı. Fikirlerini daha da geliştirmek adına İsviçre'ye gitmiş ve 1905-1907 yılları arasında Rusya'ya dönmüştü. Burada başarılı olamayınca tekrar İsviçre'ye dönmüş ve 1917 bahar aylarında Almanya'nın da yardımıyla zırhlı bir vagon ile Rusya'ya gelerek 7 Kasım 1917 tarihinde yaptığı darbe ile Rusya'nın başına geçmiştir. Refik Turan, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Edi. Durmuş Yalçın vd., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, sayfa 122.

³⁶⁸ A. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 347.

imzalanarak Rusların işgal ettikleri bölgelerden çekilmesinde anlaşılmişti³⁶⁹ ve böylece Türk-Rus savaşına son verilmişti.³⁷⁰

15 Şubat 1918'de Vakfikebir, 17 Şubat 1918'de Akçaabat işgalden kurtarılmıştı.³⁷¹ İki yıl süren ve 24 Şubat 1916'da kıyı şeridinden başlayan Rus işgali, 24 Şubat 1918 tarihinde sona ermiş ve Trabzon, Ruslardan kurtulmuştu.³⁷² Yakup Şevki Paşa'nın III. Ordu Grubu, Trabzon ve Of'u kurtarmıştı.³⁷³ 24 Şubat 1918 tarihinde III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Trabzon'a savaşız girmek amacındaydı. Ruslarla Trabzon'un teslimi için 37. Kafkas Tümeni Kurmay Başkanı Mustafa Remzi görevlendirildi. Ancak Ruslar, Trabzon'u hemen boşaltmak istememekteydi. 37. Kafkas Tümeni bu halde Trabzon'a 24 Şubat 1918'de zorla girmeyi planladı. Ancak yapılan plannın bir gün öncesinde 23 Şubat günü Trabzon Bolşevik Komitesi istekleri kabul etti.³⁷⁴

Kroki 7: III. Ordu'nun Şubat 1918 Durumu

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, 1993: 70

³⁶⁹ Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Kızılay Heyeti'nin Trabzon Vilayetindeki Çalışma ve Gözlemleri", **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2016, s. 263.

³⁷⁰ Volkan Aksoy, "Kurtuluş Sonrası Trabzon Muhacirlerine Yapılan Yardımlar ve Bölgenin İçinde Bulunduğu Durum", **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, Edi. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2016, s. 279.

³⁷¹ Enis Şahin, **Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 448.

³⁷² Goloğlu, a.g.e., s. 180.

³⁷³ Görgülü, a.g.e., s. 125.

³⁷⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, s. 453.

Trabzon'un sahil ilçeleri Ruslar tarafından bombardımana tutulurken dağlık kesimlerde kalan bölgeleri ise Rus birliklerinin ani baskınlarıyla işgal edilmiş, harap halde bulunmaktaydı. Trabzon'un işgal edilen bölgeleri, harp bölgesi olarak ilan edilen yerleri ve işgalden kurtuluş tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Genel olarak Rus işgali sahil kesiminde Batum'dan başlayarak Trabzon'un batı ilçelerine doğru devam etmişti.

Tablo 19: Trabzon'da Harp Mıntıkası İlan Edilen Bölgeler ve Tarihleri

Mevkii İsimleri	Harp Mıntıkası Oldukları Tarihler
Of	23 Şubat 331-3 Temmuz 332
Sürmene	23 Şubat 331-3 Temmuz 332
Trabzon	23 Şubat 331-3 Temmuz 332
Pulathane (Akçaabat)	23 Şubat 331-3 Temmuz 332
Cevizlik	23 Şubat 331-3 Temmuz 332
Vakfikebir	4 Temmuz 332-27 Temmuz 332 ³⁷⁵

Kaynak: Harp Mıntıkları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri, 1940, s. 34

Tablo 20: Trabzon ve İlçelerinin Bombardıman Tarihleri

Mevkii İsimleri	Bombardıman Edildikleri Tarihler
Vakfikebir	17 Ağustos 331
Trabzon	4 II. Teşrin 330 8 Şubat 330 14 Şubat 330 19 Eylül 331
Sürmene	26 I. Kanun 330 26 Eylül 331 21 I. Kanun 331
Of	22 II. Kanun 330 4 Mart 331

Kaynak: Harp Mıntıkları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri, 1940, s. 41.

³⁷⁵ Harp Mıntıkları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1940, s. 34.

Tablo 21: Trabzon ve İlçelerinin İşgal ve Kurtuluş Tarihleri

Mevkii İsimleri	Düşman Tarafından İşgal Tarihleri	Türk Birlikleri Tarafından İstirdat Olunan Tarihler
Trabzon	5 Nisan 332	24 Şubat 334
Pulathane (Akçaabat)	8 Nisan 332	15 Şubat 334
Of	13 Mart 332	25 Şubat 334
Maçka	6 Nisan 332	14 Şubat 334
Sürmene	1 Nisan 332	25 Şubat 334
Vakfikebir	9 Nisan 332 9 Temmuz 332	9 Nisan 332 14 Şubat 334 ³⁷⁶

Kaynak: Harp Mıntıkaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri, 1940, s. 40.

24 Şubat 1918 tarihinde Trabzon acılı bir esareten kurtarılmış ve Türkiye'nin vefalı ve sıcak bağrına tekrar basılmıştı. 1916-1918 yılları arasında iki yıl kadar süren bu acılı esaret hayatında Trabzon, Karadeniz Bölgesinin ve Türkiye'nin uğruna yaş döküp yas tuttuğu bir hayal ve hasret sembolü olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan bazı yerlerin acısı Trabzon'un geçici işgaliyle birlikte bir an unutulmuş ve bu kadim şehir tüm yürekleri yakmıştı. 'Trabzon'dan çıktım başım selamet, Kâfir Moskof bombardıman ediyor evimi' nakaratı sadece Trabzon'u değil bütün Türkiye'yi ifade ediyordu. İşgal olduğunda Rus boyunduruğu altında yaşamayı reddeden Trabzon halkı bayrağının ve soyunun olduğu yerlere göç etmeyi de eskiden gelen bir gelenek olarak devam ettirmişti.³⁷⁷

Trabzon'un kurtuluşu etkinlikleri ilk defa 24 Şubat 1948 tarihinde içlerinde 16 kişilik yaşlı heyetinin de olduğu programla yapılmıştı.³⁷⁸ 24 Şubat 1948 tarihinde yapılan kutlamalara saat dokuzda başlanacağı ve bir Askeri birliğin Hacıbeşir tarafından, diğer askeri birliğin de Soğuksu tarafından gelip Atapark'ta birleşileceği; Boztepe'den gelecek olan bir diğer askeri kolun da belediye önünde bunlara katılacağı belirtilmişti. Yapılan törene Milis Kuvvetleri, Okulların spor kulüpleri, esnaf kuruluşları katılmıştı. Atapark'ta yapılan toplanma tamamlandıktan sonra siyah bayrak indirilip yerine

³⁷⁶ Harp Mıntıkaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1940, s. 40; Yukarıdaki tablolarda belirtilen tarihler Rumi Takvime göre yazılmıştır. Türk Tarih Kurumunun, Tarih Çevirme Kılavuzundan baktığımızda 330 yılı 1915'e; 331 yılı 1915'e; 332 yılı 1916'ya; 334 yılı da 1918 yılına denk gelmektedir. Aynı şekilde aylara baktığımızda I. Kanun Ocak; II. Kanun Şubat; II. Teşrin Kasım ayına denk gelmektedir.

³⁷⁷ **Halk**, 24 Şubat 1948, s. 1.

³⁷⁸ **Halk**, 16 Ocak 1948, s. 1.

Türk bayrağı çekilmiştir. Valilik binası önünden İstiklal Marşı ile yürüyüş yapılarak Belediye meydanına gelinmiştir.³⁷⁹

Trabzon sokakları baştan aşağı Türk bayrakları ile donatılmıştı. Halk, erken saatlerde Atapark'ta ve Belediye Meydanında toplanarak yerlerini almışlardı. Ticaret Lisesi, Erkek Sanat Enstitüsü Erkek Okulu, Cumhuriyet, Kaledibi, Ülkü ve Gazipaşa İlkokulları yerlerini almışlardı. Kız Enstitüsü, Kız Orta Okulu da burada bulunmaktaydı. Belediye Başkanı Tefik Yunusoğlu, Cumhurbaşkanı ile Başbakan ve Genelkurmay Başkanına telgraflar çekerek halkın son derece mutlu ve heyecanlı olduğunu bildirmişti.³⁸⁰

Trabzon'un 30. Kurtuluş yılı kutlamaları sadece Trabzon'da yapılmamıştı. İstanbul Eminönü Halkevinde Trabzon Liselerinden Yetişenler Cemiyeti tarafından da bir tören düzenlenmişti.³⁸¹ Trabzon, büyük ve tarihi günlerinden birini yaşarken beş asırlık bu Türk şehri köylü ve şehirli her kesimin coşkusuna tanık olmuştu.³⁸² Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de kurtuluşu kutlayan Trabzonlulara tebrikini iletmışti.³⁸³

Trabzon'un 31. Kurtuluş yılı kutlamalarında 24 Şubat 1949 tarihli Yeni Yol Gazetesi'nde Trabzon'un düşman işgalinden kurtuluşu şu şekilde anlatılmaktadır:

Bugün 24 Şubat 1949 güzel Trabzon'un düşman istilasından kurtuluşunun otuz birinci yıl dönümüdür. Sabahın erken saatlerinden itibaren şehir baştan başa bayraklarla donatılmış şehrin umumi caddeleri kesif bir insan kalabalığı ve hava onbinlerce hemşehrimizin sevinç neş'e ve tezahürleri ile dolup taşıyordu.

Birincisi Hacibeşir. İkincisi Soğuksudan olmak üzere ilerleyen askeri birlikler tam saat 10 da Ataparkta birleşmişler diğer taraftan Boztepe istikametinden taksim caddesini takiben ilerleyen kol Belediye önüne geçmiştir.

Atapark önünde saat 9.30 da okul birlikleri yerlerini almışlardır. Burada geçen yıl olduğu gibi merasime başlanmıştır. Müteakiben İstiklal marşıyla direğe Türk bayrağı çekilmiştir. Bu sırada bayrak direği yanında kurban kesilmiştir. Ayrıca bir heyette işgal komutanını tebrik etmiştir.

Buradaki merasimi müteakip tek mil birlikler yürüyüş kolunda Vilayet önüne gelmişler ve hükümet konağına merasimle bayrak çekilmiştir. Hükümetten sonra aynı yürüyüşle Belediye önüne gelinerek geçit resmi yapılmıştır.

³⁷⁹ **Halk**, 24 Şubat 1948, s. 1.

³⁸⁰ **Halk**, 25 Şubat 1948, s. 1.

³⁸¹ **Halk**, 24 Şubat 1948, s. 1.

³⁸² **Halk**, 24 Şubat 1948, s. 1.

³⁸³ **Halk**, 27 Şubat 1948, s. 1.

Gece şehirde umumi tenvir ve aydınlatma ve fener alayı terkip etmek suretile bayrama devam edilecektir.³⁸⁴

Trabzon'un düşman işgalinden kurtuluşunun otuz birinci yıl dönümünde Avukat Mahmut Goloğlu günün anlam ve önemini şu şekilde belirtmişti:

Aziz yurttaşlarım, sevgili hemşehrilerim, Bugün, sevgili Trabzonumuzun, asırlarca fırsat kolladıktan sonra, en zayıf bir anında kapu komşusunu alçakça arkasından hançerlemeye uğraşan bir düşmanın istilasından kurtulduğu günün yıldönümüdür. Bu yüzdendir ki bugün dayanılmaz bir sevincin, yüreğimizi yerinden oynatan muazzam bir heyecanın buhranı içindeyiz. Evet, bugün sadece bir sevincin, sadece bir heyecanın değil, bütün benliğimizi saran; mazimizi, halimizi, istikbalimizi bir anda kafamızın ufacık yuvarlağı içinde birbirine karıştıran; hatıra, hayal, hasret, üzüntü, ızdırap ve nihayet neş'e ve sevinç dünyamızı altüst eden bir buhran içindeyiz. Bugün damarlarımızda alev alev dolaşan yüreğimizi yerinden koparacak gibi sarsan; bir yandan nefret, kin, intikam hislerimizi kırbaçlarken, bir yandan ruhumuzu neş'e ve sevinç rüzgarlarıyla serinleten bir fırtına hüküm sürüyor benliğimizde...

Çünkü bugün, göz bebeklerimize yığılan sevinç ve heyecan yaşlarının neş'eli pırıltılarında, hala o karanlık günlerin kara hatıralarından, bir türlü dinmeyen hicran yaralarından, sönen ocakların mateminden toprağa verdiğimiz sevgililerimizin hasretinden ve kahrolası feleğin bu kötü cilvesine lanet okuyan ızdıraplardan peyda olmuş mağmum gölgeler var. Lakin ne zarar! Biz öyle bir milletin fertleri, öyle bir vatanın evlatları, öyle bir şehrin çocuklarıyız ki, bizim için vatan, sadece üzerinde yaşanan yer değil, gerekince uğrunda can verilen yerdir. Bizim için vatan; sadece üstünde yaşarken değil, altında yatarken de bizim olan yerdir.

Bizim için vatan, sadece bir kara toprak değil; çocuğuna ihtiyarına, kadınına erkeğine, ölüsüne dirisine hürriyet ve istiklal havasını teneffüs ettiren yerdir. Biz, sulh ve sükun içinde yaşamamış bildiği kadar, vatan ve istiklal uğrunda arslanlar gibi döğüşmesini. Yiğitler gibi de ölmesini bilen abfadıyız! Biz, dünyaya nam salan Yavuzsultan Selimlerin, Kanuni Sultan Süleymanların hemşehrileriyiz! Biz vatan uğrunda can veren babaların cefakeş evlatları, biz genç anaları dul, ihtiyar babaları bikes, tüyü bitmemiş yavruları yetim, neş'eli yuvaları vıran bırakarak Milli Mücadelede şehit düşen yiğitlerin çocuklarıyız! Onun içindir ki, biz bu günü sadece bir kutuluş günü diye değil, hudut boylarında kanlarımızın karşılağı olarak bir zafet günü diye kutluyoruz. Ve bunda yerden göğe kadar haklıyız. Çünkü bu şehir, tarihin en karanlık devirlerinden bu güne kadar, kalbinde emsalsiz bir istiklal aşkı yaşayan ve bu uğurda her şeyini fedadan çekinmeyen Türk oğlu Türklerin ocağıdır.

İşte tarih!. Apaçık önümüzde duruyor ve bize diyor ki bu şehir Hititlerin, Medyalıların zamanında Sinobun müstemlekesi iken, İranlıların , Pontus krallarının, Romalıların elinde bulunurken de, Rum beylerine merkez şehir olunca da tek bir şeyini büyük bir titizlikle muhafaza ve idameye çalışmıştır: Muhtariyetini, istiklalini! Trabzonun özbeöz Türk olan yerli halkı gönlündeki istiklal arzusunu tarihin hiçbir devrinde yüreğinden çıkarmamış ve bu şehir Fatih'in mübarek eliyle ebediyyen kendi evlatlarının idaresine geçtikten sonra asırlar boyunca bir daha düşman yüzü görmemiştir. Ta! ki, bir kapu komşusunun ihanet ve tecavüzüne uğrayınca kadar. Kim bilir, belki, bu kapu komşumuz hala da bu mukaddes toprağı öz evlatlarından koparıp almak hevesindedir. İş lafta kadlıkça, bir ümit ve hayal merhalesinden ileriye geçemedikçe Tanrı gözünü doyursun diyelim. Şimdilik bu yeter! Yok, eğer bir gün mukadderse onun gözünü ne ile doyuracağımızı elbette bileceğiz.

Sözlerime son verirken mukaddes kurtuluş günümüzü, aziz yurttaşlarıma ve sevgili hemşehrilerime, yüreğimin en derin yerinden kopup gelen sevgi ve saygı hisleriyle kutlarım. Kurtuluş günümüz kutlu olsun.³⁸⁵

³⁸⁴ Yeni Yol, 24 Şubat 1949, s. 1.

Mahmut Goloğlu'nun bu konuşması, bir yandan Trabzon'un tarih boyunca yaşamış olduğu süreçlerden birer kesit oluştururken diğer yandan da Rus işgalinden kurtuluşun coşkusu ortaya koymuştur.

Trabzon'un kurtuluşu etkinlikleri, halk arasında büyük sevince yol açarken şehrin terkar Türk bayrağına kavuşması da o sevincin gurur ile birleşmesine neden olmuştu.³⁸⁶ 1950 yılında da kutlamalar aynı şekilde devam etmiştir. Halk her seferinde aynı sevinç ve gurur ile meydanlara inerek 24 Şubat'ın ne kadar önemli bir gün olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu kutlamalarda Trabzonlu şairler de yaşanan hüznü yılları şiirlere dökerek yad etmekteydi.

Almış mı seni kahrolası düşmeni pürşer
Ey ferahzayı (Trabzon) bu mukadder
Gönlümde ne hisler belirir-den beddm-hayat
Bilsen beni avare sanırsın susunuhat
Derdin ne hanı ağladığın günleri yokmu?
Yadettirecek hatıra kalsa bana çokmu?³⁸⁷

1957 yılında Trabzon'un düşman işgalinden kurtuluşunun otuz dokuzuncu yıl dönümü etkinliklerinde, Trabzon Liselerinden Yetişenler Cemiyeti, mehter takımı ve milli oyunlar festivali düzenleyerek kurtuluş etkinliklerine farklı bir heyecan sağlamış ve bu etkinlikler büyük bir beğeni ile karşılanmıştı.³⁸⁸ 1958 yılında, Trabzon'un kurtuluşunun 40. Yıl dönümü etkinliklerine 48. Tümen bandosunun katılması halk arasında büyük bir coşkuya neden olmuştu.³⁸⁹

24 Şubat 1961 tarihinde yapılan 43. Kurtuluş Yıldönümü etkinliklerine ayrı bir önem verilmiş ve askeri gazinoda bir kahramanlık gecesi düzenlenmişti. Bu geceye 4. Zırhlı Tugay bandosu da katılarak coşkuyu artırmıştır.³⁹⁰

³⁸⁵ **Yeni Yol**, 25 Şubat 1949, s. 1.

³⁸⁶ **Yeni Yol**, 24 Şubat 1950, s. 1; **Yeni Yol**, 24 Şubat 1954, s. 1; **Yeni Yol**, 23 Şubat 1957, s. 1.

³⁸⁷ **Yeni Yol**, 23 Şubat 1954, s. 1.

³⁸⁸ **Yeni Yol**, 25 Şubat 1957, s. 1.

³⁸⁹ **Yeni Yol**, 25 Şubat 1958, s. 1.

³⁹⁰ **Yeni Yol**, 24 Şubat 1961, s. 1.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği cephelerden biri olan Kafkas Cephesi'nde, Aralık 1914'te yapılan Sarıkamış Harekatı sonucunda alınan başarısızlık ile birlikte Rus orduları, Doğu Karadeniz Bölgesi'ne, Trabzon'a doğru sahilinden ve yüksek kesimlerden gelmeye başlamıştı. Şüphesiz Trabzon, Kafkas Cephesi için önemli bir stratejik noktayı oluşturmaktaydı. Bunun için Türk birlikleri de Ruslara karşılık vermek amacıyla çeşitli bölgelerde ve hatlarda mevzilenmişlerdi. Trabzon'un yüksek mevkiilerinde meydana gelen çarpışmalarda şehit düşen kahraman askerlerimizin mezarları ve onlar adına yaptırılmış olan Şehitlikleri araştırma amacı taşıyan bu çalışmamızda çarpışmaların meydana geldiği yaylalara giderek, buradaki mevzileri yakından görerek ve ana kaynaklarla birlikte değerlendirerek askerlerimizin nasıl ve nerede şehit düştükleri araştırılmaya çalışılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Kafkas Cephesi'nde hareketlilik artmış ve Rus ordularıyla Türk birlikleri ağır çarpışmalara girişmiştir. Türk birliklerinin burada yaptığı başarılı taarruzlar neticesinde Rus orduları belirli süre bozguna uğratılsa da, Sarıkamış Harekatı'nda Türk birliklerinin başarısız olması Rus ordularının Doğu Karadeniz'e doğru gelmesine yol açmıştır. Bu hareket hem Kafkas Cephesi'nin geleceğini etkilemiş hem de III. Ordu'nun savaş başlangıcında büyük kayıp vermesine neden olmuştur.

Doğu Karadeniz'de Lazistan Cephesi'nde başlayan çarpışmalarda Trabzon ve çevre köylerinden toplanan insanların oluşturdukları milis kuvvetler ile Rusların işgali belirli süre engellenmiş hatta bazı bölgelerde dağıtılmıştır. Özellikle Of Baltacı Deresi civarında başlayan büyük direniş Rusların işgal girişimlerinin durmasını sağlamıştır. Ancak buradaki direniş hattının da Rus birlikleri tarafından dağıtılmasıyla beraber Trabzon'un işgali kaçınılmaz olmuştur. Doğu'daki direniş dağıtılınca halk, Batı'ya doğru hareket ederek tekrar çevre köylerden insanlarla birlikte yeni bir direniş hattı oluşturmaya çalışmıştır. Rus birlikleri sahilinden işgale devam ederken yaylalarda da Ermenilerin Ruslara yardım amacıyla Türk askerlerini şehit ettiklerini eserlerden görmekteyiz.

Rus birliklerinin Trabzon yaylalarından sahile doğru giriştikleri işgal hareketlerini Türk askerleri engellemeye çalışırken birçoğu vatan uğruna şehit düşmüş ve buldukları yerlere defnedilmişlerdi. Savaş sonrasında bu mezarların tespiti sağlanarak Türk askerleri adına anıtlar

yapılmıştır. Trabzon yaylalarında çarpışmaların meydana geldiği hatlar belirlenerek, bu yerlerdeki şehit mezarları araştırılmıştır.

Mezarların, meçhul olanlarından bazıları dağınık halde olduğundan dolayı yerlerinin tespiti zor olmuştur. Zirve noktalarda yer alan mezarlara ulaşım bir hayli zor olmakla beraber genel olarak betondan yapılmış ve yanı başında Türk bayrağı asılı mezarlara rastlanmıştır. Mezar taşlarında ise tespit edilenlere isimleri, tespit edilemeyenlere de '1916 Şehit' yazmaktadır.

Of civarında bulunan Kokula Tepesi'nde şehit olan Türk askerlerinin tamamı 5. Kolordu 60. Alay'a mensuptur. Askerlerin memleketlerinin çoğu Ege Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Kayseri, Ankara, Aksaray, Konya, Aydın, Afyon, Uşak çoğunluktadır. Bu askerlerin rütbeleri ise piyade er çoğunlukta olup piyade onbaşı ve piyade çavuştur. Kokula Tepesi'nde 18 şehit bilgisine ulaşılmıştır.

Sultan Murat Han Tepesi'nde yer alan Şehitlikte 13. Tümen 4. Alay 4. Tabur'a mensup askerlerin mezarları bulunmaktadır. Çoğunluğu er olmak üzere bir Yüzbaşı, yedi Jandarma Er, iki Jandarma Onbaşı, beş Onbaşı bulunmaktadır. Şehitlerin memleketlerinin büyük kısmı İç Anadolu Bölgesi'nde yer almakta olup Eskişehir, Konya, Yozgat, Çorum, Sungurlu, Karaman, Kırşehir'den askerler çoğunluktadır. Buradaki şehitlikte toplam 71 şehit bulunmaktadır.

Maçka-Çataltepe Şehitliğinde üç askerinin bilgisine ulaşılmış olup 101. Alay'a mensuplardır. Rütbeleri Er olan askerlerin ikisinin doğum yeri Ordu, diğerinin ise Tokat'tır. Bu şehitlikte de toplam 70 şehit mezarı bulunmaktadır. Çataltepe Şehitliğinin çevresinde savaş hattı üzerinde bulunan Kazıklıhan'da üç meçhul mezar bulunmaktadır.

Araklı-İstiklal Tepesi'nde 16 şehit mezarı olup bilgilerine ulaşılamamıştır. Araklı-Yeşilyurt Şehitliğinde ise 87 şehit mezarı olup 54 mezar şehitlik anıtının bulunduğu yerde, 33 mezar ise anıtın yukarı bölümünde yer almaktadır. Askerlerin bilgilerine ulaşılamamıştır.

Sürmene-Harmantepe Şehitliğinde 147 askerinin mezarı bulunmaktadır. Askerlerin bilgilerine ulaşılmış olup çoğunluğu 1874-1891 yılları arasında doğmuştur. Şehitler 25-42 yaş aralığındadır. Memleketlerine baktığımızda Gümüşhane, Giresun, Ordu, Samsun, Kocaeli, Sakarya, Tokat, Yozgat, Kayseri, Sivas, Malatya, Konya, Kütahya, Aydın, Uşak, Balıkesir çoğunluktadır. Harmantepe civarındaki savaş hattında Vizera Yaylası'ndan başlayıp Büyük Yayla'dan devam eden bölgede 13 meçhul mezar bulunmaktadır.

Akçaabat çevresinde Karadağ-Soğuksu Yaylasında ise 9 şehidin bilgisine ulaşılmış olup 5. Kolordu 1. ve 2. Tabur'a mensup askerler bulunmaktadır. Memleketleri Trabzon, Ordu, Giresun, Çorum ve Konya'dır. Kızılağaç Obası'nda ve Kadirga Yaylası'nda 3 meçhul mezar bulunmaktadır. Şehit bilgilerine ulaşılamamıştır.

Çalışmamızda sonuç olarak Trabzon yaylalarında bulunan resmi şehitliklerimize ulaşarak ana kaynaklar ve çeşitli yardımcı kaynaklarla birlikte araştırılması sağlanmıştır. Şehitliklerin çevresinde bulunan savaş hatlarındaki meçhul şehit mezarları da bulunarak 16 meçhul mezarın yeri, daha önceden şehitlikler hakkında yazılmış eserlerde belirtilmediği tespit edilmiştir. Şehitliklerdeki mezarlarda meydana gelen değişimler, diğer eserlerde bulunan resimlerden de yararlanarak gözlemlenmiştir. Bazı şehitliklerdeki şehitlerin doğum tarihine ulaşamadığı için bu kısımlar hakkında bilgi verilememiştir. Bizlerin de bundan sonraki görevi vatanı uğruna canlarını feda etmiş olan Türkiye'nin dört bir yanından gelerek Trabzon yaylalarında şehit olmuş askerlerimizi ziyaret ederek mezarlarının düzenlenmesi için gerekli mercilere başvurmaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

ATASE, BDH, K. 117, D. 541, F. 5

ATASE, BDH, K. 136, D. 407, F. 8

ATASE, BDH, K. 138, D. 539, F. 10, 12, 37

ATASE, BDH, K. 139, D. 205, F. 1

ATASE, BDH, K. 142, D. 33, F. 1

ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 12, 36, 40, 41, 45, 53, 57, 59, 67, 69, 81

ATASE, BDH, K. 2950, D. 647, F. 1

ATASE, BDH, K. 4607, D. 1, F. 3

Diğer Kaynaklar

Ahmet Aydın, 58, Kadırğa Yaylası, 5 Mayıs 2018 Tarihli Görüşme.

Akarca, Halit Dünder (2009), “İşgal Döneminde Trabzon’da Rus Politikaları (1916-1918)”, Veysel Usta (Ed.), **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 7, 1. Baskı içinde (141-152), Serander Yayınevi, Trabzon.

Akbay, Cemal (1988a), “Birinci Dünya Harbi’nde Türkiye’yi Harbe Sürükleyen Karadeniz Olayı”, **Askeri Tarih Bülteni**, 25, 1-40.

_____ (1988b), “Birinci Dünya Harbi’nde Türk Cephelelerindeki Harekatın Sevk ve İdaresinde Yapılan Bazı Olumsuz Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Askeri Tarih Bülteni**, 13 (24), 29-38.

_____ (2014), **Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Aksoy, Avni (2011), **A’dan Z’ye Sürmene**, Sürmene Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayınları, Sürmene.

- Aksoy, Volkan (2016), “Kurtuluş Sonrası Trabzon Muhacirlerine Yapılan Yardımlar ve Bölgenin İçinde Bulunduğu Durum”, Veysel Usta (Ed.), **Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik**, 1. Baskı içinde (279-305), Serander Yayınevi, Trabzon.
- Albayrak, Haşim (1986), **Of ve Çaykara**, 1. Baskı, Cantekin Matbaası, Ankara.
- (2005), “I. Dünya Savaşı’nda Çaykara ve Dernekpazarı”, Hasan Hüsnü Durgun vd. (Haz.), **Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür**, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 95-106.
- (2013), **Çaykara Sultanmurat Yaylası ve Sultanmurat Savaşları**, 1. Baskı, Kurtuba Yayınları, Ankara.
- Allen, W.E.D. ve Muratoff, Paul (1966), **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Alşan, M. Hakan (2012), “Şehit Hüseyin Destanı”, Akçaabat Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü (Haz.), **Akçaabat Odaklı ‘İşgal, Muhacirlik ve Kurtuluş’ Hikayeleri**, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat, 5-23.
- Alşan, Songül (2017), **Doğu Karadeniz’in En Uzun İki Yılı**, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon.
- Altay, Fahrettin (1970), **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, 1. Baskı, İnsel Yayınları, İstanbul.
- Altınay, Ahmet Refik (1961), **Kafkas Yollarında**, Yunus Zeyrek (Haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Apak, Rahmi (1988), **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Arı, Kemal (1977), **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, 1. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Armaoğlu, Fahir (2012), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 1. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Arslan, Esat (2003), “Bir Genç Subayın Gözüyle Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi”, **Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 13-33.
- Arslan, Nebahat Oran (2008), **Birinci Dünya Savaşında Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri**, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Arslan, Zehra ve Usta, Yeliz (2016), “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rize’de Rus Donanmasının Faaliyetleri ve Göçmenlerin Durumu (1915-1917)”, Veysel Usta (Ed.), **Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik**, 1. Baskı içinde (193-207), Serander Yayınevi, Trabzon.
- Aybars, Ergün (2010), “Mareşal Fevzi Çakmak”, **Ölümünün 60’ıncı Yıl Dönümünde Fevzi Çakmak Paneli (10 Nisan 2010)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 4-15.

- Aydın, Mahir (2009), “Rusya’nın Çanakkale İntikamı ‘Karadeniz Bombardımanı’”, Gazanfer İltar (Ed.), Feridun Emecen vd. (Haz.), **Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Ekim 2008 Bildiriler**, Önder Matbaacılık, Ankara, 571-576.
- Aydın, Mustafa (1988), “Gümüşhane Tarihi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, (56), 61-79.
- Ayışığı, Metin (2001), “Ahmed İzzet Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde** 23, (563-564), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bal, Mehmet Akif (2004), **Hatıralarda Trabzon’un Yakın Tarihi (1860-1950)**, Abp Yayınevi, Trabzon.
- _____ (2009), **Trabzon Kronolojisi (M.Ö. 800-M.S. 2010)**, 1. Baskı, Bayrak Matbaası, İstanbul.
- _____ (2016), “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon Araklı’da Yaşanan İşgal Olayları ve İşgal Acıları (1914-1918)”, Cezmi Eraslan (Ed.), **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 15 (30), 31-58.
- _____ (2016a), “Trabzon’un Rus Donanmasınca Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon’a Etkileri (1914-1916)”, Veysel Usta (Ed.), **Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik**, 1. Baskı içinde (55-82), Serander Yayınevi, Trabzon.
- Balcıoğlu, Mustafa (2009), “Osmanlı Barışı’ndan Avrupa Sömürgeciliği’ne”, Durmuş Yalçın vd. (Ed.), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 9. Baskı içinde (1-47), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Banoğlu, Niyazi Ahmet (1943), **Türk Kahramanları**, 1, Vakıf Matbaası, İstanbul.
- Başkaya, Muzaffer (2014), “İngiliz Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon’da Rus İşgali”, Mesut Çapa (Ed.), **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (17), Güz 2014, 1. Baskı içinde (85-100), Serander Yayınevi, Trabzon.
- Baycan, Nusret (1987), “Mareşal Fevzi Çakmak”, **Askeri Tarih Bülteni**, (22), 103-124.
- Baytın, Arif (1946), **İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 29 Tümen ve 3 Alay Sancağı**, Vakıf Matbaası, İstanbul.
- _____ (2007), **Sessiz Ölüm Sarıkamış Günlüğü**, İsmail Dervişoğlu (Haz.), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1991), **Türk İnkılabı Tarihi**, 3, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1991a), **Türk İnkılabı Tarihi**, 3, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

- Belen, Fahri (1965), **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Beyoğlu, Süleyman (1999), “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon (1914-1919)”, Kemal Çiçek vd. (Haz.), **Trabzon Tarihi Sempozyumu Trabzon Tarihi İlmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998) Bildiriler**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 474-482.
- _____ (2014), “Salnamelerle Akçaabat (1869-1928)”, Veysel Usta-Necmettin Aygün-Fethi Gedikli-Mehmet Salih Atadınç (Ed.), **Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013**, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat, 191-195.
- Bilici, Faruk (2001), “Karadeniz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde** 24, (288-290), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bilgin, Mehmet ve Yıldırım, Ömer (1990), **Sürmene**, Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, Sürmene.
- Bilgin, Mehmet (2000), **Madurdağı Savaşı**, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon.
- Bostan, Hanefi (2005), “Çaykara Dernekpazarı Tarihi”, Hasan Hüsnü Durgun vd. (Haz.), **Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum-Kültür**, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 17-94.
- Cemal Paşa (1977), **Hatıralar İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı Anıları**, Behçet Cemal (Haz.), Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- Çakır, Fahri (1967), **Elli Yıl Önce: Şark Cephesi ve Anadolu**, Çınar Matbaası, İstanbul.
- Çakmak, Fevzi (2005), **Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar**, Ahmet Tetik vd. (Haz.), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- _____ (2011), **Büyük Harp’te Şark Cephesi Harekatı**, Ahmet Tetik (Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çalışlar, İzzettin (1999), **On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, İsmet Görgülü ve İzzeddin Çalışlar (Haz.), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Çapa, Mesut ve Topsakal, Hamza (2014), “Sözlü Tarih Kayıtlarına Göre Akçaabat’ta Rus İşgali ve Muhacirlik”, Veysel Usta vd. (Ed.), **Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu 26-28 Nisan 2013**, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Akçaabat, 255-263.
- Çapa, Mesut (1999), “Trabzon’da Rus İşgali ve Sonuçları”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 433, 1. Baskı içinde (267-275), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

- (2016), “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Kızılay Heyeti’nin Trabzon Vilayetindeki Çalışma ve Gözlemleri”, Veysel Usta (Ed.), **Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik**, 1. Baskı içinde (263-277), Serander Yayınevi, Trabzon.
- “Çataltepe Şehitleri Unutuldu”, (3.7.1992), **Karadeniz Gazetesi**, 3.
- Çiçek, Rahmi (2016), “Birinci Dünya Savaşı’nda Ordu Kazası”, Veysel Usta (Ed.), **Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik**, 1. Baskı içinde (145-172), Serander Yayınevi, Trabzon.
- Çolak, Mustafa (1999), “Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman İmparatorluğu’nun Doğu Politikası Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)”, **T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.
- Danişmend, İsmail Hami (2011), **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4, Doğu Yayınevi, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2008), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Sami Güneyçal (Haz.), Aydın Kitabevi, Ankara.
- Durmuş, Sinan vd. (1996), **Her Yönüyle Araklı**, Kültür Yayınları, Trabzon.
- Eraslan, Cezmi (2002), “I. Dünya Savaşı ve Türkiye”, Hasan Celal Güzel vd. (Ed.), **Türkler içinde** 13 (339-360), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- (2009), “Bir Devrin Çöküşü: Osmanlı Devleti’nin Sonu”, Durmuş Yalçın vd. (Ed.), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 9. Baskı içinde (47-112), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Fındley, Carter V. (2014), **Modern Türkiye Tarihi**, (Çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul.
- General Nikolski (1990), **Sarıkamış Harekatı**, (Çev. Emekli Kaymakam Nazmi), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Goloğlu, Mahmut (2000), **Trabzon Tarihi**, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon.
- Gök, Hayrullah (1997), **Mareşal Fevzi Çakmak’ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Görgülü, İsmet (1993), **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Granville, Edgar (1967), **Çarlık Rusyasının Türkiye’deki Oyunları**, (Çev. Orhan Arıman), Yarın Yayınları, Ankara.
- Guze (2007), **Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’ndeki Muharebeler**, (Çev. Hakkı Akoğuz), Haz. Alev Keskin, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Güler, Atilla (2012), **Şanlı Kop Dağı Savunması (1916-1918)**, Başak Matbaacılık, Ankara.
- Güngör, Hasan F. (2010), **Urkiye**, 1. Baskı, Serander Yayınevi, Trabzon.

- Güngör, Salahaddin (1937), **Kumandanlarımızın Harp Hatıraları**, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- Hanioglu, M. Şükrü (1995), “Enver Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde** 11, (261-264), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- _____ (2001), “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde** 23, (476-484), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi** (1958), (26), 633 No.lı Vesika, E.U. Basımevi, Ankara.
- Hatemi, Nilüfer (2010), **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Havadis 1916 Yüz Yıl Önce (2016)**, Hüseyin Tok (Haz.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul.
- Hülagü, M. Metin (1999), “I. Dünya Savaşı Sırasında Pan-İslamist Faaliyetler”, Güler Erin (Ed.), **Osmanlı içinde** 2 (555-556), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Işık, Hüseyin (1989), “Birinci Dünya Savaşı’nda Rus Cephesindeki İlk Muharebeler ve Sarıkamış Harekatı”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 307-310.
- İnönü, İsmet (1985), **Hatıralar**, 1, Sabahattin Selek (Haz.), 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Karabekir, Kazım (1994), **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?**, 1, Emre Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Sebahattin (2000), **Dünden Bugüne Ağasar-Şalpaazarı**, Sorkun Grafik, İstanbul.
- Kaya, Erol (2002), “Birinci Dünya Savaşı’nda Trabzon Muhacirleri”, Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001**, 1, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon, 531-549.
- Köseoğlu, Nevzat (2008), **Şehit Enver Paşa**, Ötüken Yayınları, Nr. 726, İstanbul.
- Kuntman, Mehmet Derviş (2009), **Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları**, Metin Özata (Der.), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Kraw, Th. Ve Dönitz, Karl (2013), **Goeben ve Breslau’nun (Yavuz ve Midilli) Deniz Seferleri**, (Çev. Mustafa Haydar Cümbüş), Öncü Basımevi, Ankara.
- Kuran,ERCÜMENT (1988), “Birinci Dünya Savaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde** 6, (196-200), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kurat, Akdes Nimet (2010), **Rusya Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kurat, Yuluğ Tekin (1994), “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 16 (27), 133-141.

- Kutlu, Cemil (2010), "I. Dünya Savaşı'nda Rusya'daki Türk Esirleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (43), 315-320.
- Larcher, Maurice (2010), **Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleri 1 Kafkas Harekatı (Sarıkamış: Öncesi-Sonrası)**, (Çev. Can Kapyalı), Bingür Sönmez (Haz.), Omnia Yayıncılık, İstanbul.
- Lee, Stephen J. (2010), **Avrupa Tarihinde Kesitler 1789-1980**, 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara.
- Lermioğlu, Muzaffer (1949), **Akçaabat-Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş Hicret Hatıraları**, Kardeşler Basımevi, İstanbul.
- Ludwig, Emil (1968), **Yavuz ve Midilli'nin Yolculuğu**, (Çev. Arif Gelen), Burçak Yayınevi, İstanbul.
- Malevinskaya, Marina (1999), "I. Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu Hakkında Rus Filosu Ajanslarının Raporları (1909-1914)", Güler Erin (Ed.), **Osmanlı içinde 2 (675-574)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Monasterev, N. (1948), **Birinci Dünya Harbinde Karadeniz Cephesi**, (Çev. Afif Tuğrul), Deniz Basımevi, Ankara.
- Mustafa Kalyoncu, Kızılağaç Yaylası, 7 Nisan 2018 Tarihli Görüşme.
- Münir Şahin, Yomra, 1 Şubat 2018 Tarihli Görüşme.
- Nutku, Emrullah (1974), **Eski Arkadaşlar Alman-Türk Silah Arkadaşlığından Hatıralar**, (Çev. Saim Besbelli), Halis Özkan ve Edip Topuzoğlu (Yay.), Deniz Basımevi, İstanbul.
- Odabaşı, Cumhuriyet (1996), **Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı**, İlk San Matbaası, Ankara.
- Okur, Mehmet ve Göktaş, Serdar (2016), "Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt'un İşgali ve Göç", Veysel Usta (Ed.), **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 11 (21), 1. Baskı içinde (173-184), Serander Yayınevi, Trabzon.
- "Öldüler Ama Teslim Olmadı Atalarımız", (11.10.1999), **Karadeniz Gazetesi**, 3.
- Öğün, Tuncay (2002), "Kafkas Cephesinde Kader Ânı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", Hasan Celal Güzel vd. (Ed.), **Türkler içinde 13 (398-408)**, Yeni Türkiye Yayınları, Trabzon.
- Ökse, Necati (1979), "Birinci Dünya Harbinde 3'üncü Türk Ordusu'nun Harekatı", **Askeri Tarih Bülteni**, (7), 19-28.
- Öksüz, Hikmet ve Usta, Veysel (2008), **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi**, Serander Yayınları, Trabzon.
- _____ (2014), "I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması", İbrahim Çeşmeli ve Abid Nazar Mahdum (Ed.), **Türkiyat Mecmuası**, 24, 25-51.

- Öksüz, Hikmet (2014), **20. Yüzyıl Başlarında Trabzon Toplumsal Tarih Yazıları**, Serander Yayınevi, Trabzon.
- (2016), “ Yüz Yıllık Bir Düello: Birinci Dünya Savaşı”, Veysel Usta (Ed.), **Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik**, 1. Baskı *içinde* (11-16), Serander Yayınevi, Trabzon.
- ,“23.02.2018 Tarihli Trabzon’un İşgalden Kurtuluşu’nun 100. Yılı Konferansı Konuşması”.
- Öksüz, Melek (2016), “‘Trabzon’un Düşüşü’ Adlı Dokümanter Film Işığında Trabzon’da Rus İşgalinin Düşündürdükleri (18 Nisan 1916)”, Veysel Usta (Ed.), **Doğu Karadeniz’de Rus İşgali ve Muhacirlik**, 1. Baskı *içinde* (227-249), Serander Yayınevi, Trabzon.
- Özçelik, Ayfer (1988), “Fevzi Çakmak”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde** 8, (190-192), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özel, Mehmet (1992), **Cephelerden Kurtuluş Savaşı’na İmparatorluktan Cumhuriyet’e**, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul.
- Özel, Sabahattin (1991), **Milli Mücadelede Trabzon**, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Polatkan, Salih (1981), **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık, İstanbul.
- San, Sabri Özcan (1993), **Rusların Gümüşhane İlini İşgali**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Sander, Oral (2011), **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sanders, Liman Von (2011), **Türkiye’de Beş Yıl**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sarı, İsmail (2005), “Yaşamın Evreleri”, Hasan Hüsnü Durgun vd. (Haz.), **Geçmişten Geleceğe Çaykara Dernekpazarı Tarih-Toplum Kültür**, Çaykara ve Dernekpazarı Kültür Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 297-314.
- Selçuk, Sadi (1955), **Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Fırkasının Trabzon’u Düşmandan İstirdadı ‘Kurtuluş’**, Ülkü Basımevi, Konya.
- Selişik, Selahattin (2006), **Kafkas Cephesi’nde 10 ncu Kolordunun Birinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcından Sarıkamış Muharebelerinin Sonuna Kadar Olan Harekatı**, Zekeriya Türkmen vd. (Haz.), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Sertoğlu, Midhat (2011), **Mufassal Osmanlı Tarihi**, 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sinan, Mülazım Mehmet (2006), **Harp Hatıralarım Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi**, Hasan Babacan vd. (Haz.), Vadi Yayınları, Ankara.

- Şahin, Enis (2002), **Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- (2009), “İngiliz The Times Gazetesi’ne Göre Trabzon’un Ruslar Tarafından İşgali (1916)”, Veysel Usta (Ed.), **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (7), 1. Baskı içinde (117-140), Serander Yayınevi, Trabzon.
- Talat Paşa (2006), **Hatıralarım ve Müdafaam**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2013), **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I**, Kemal Gurulkan vd. (Haz.), T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı (1940), **Harp Mıntukaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı (1970), **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı (1993), **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı**, 2, Birinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı (1993), **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı**, 2, İkinci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı (2009), **Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, 1, Hülya Toker ve Nurcan Aslan (Haz.), Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- T.C. Kültür Bakanlığı (1999), **Türk Ordusu**, Mehmet Özel (Haz.), Ankara.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 13.07.1988, 134.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 06.06.2008, 1625.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 06.06.2008, 1635.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kararları, 20.11.2009, 2446.
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı (1998), **Şehitlerimiz**, Cilt 1- 2- 3- 4- 5, Ankara.

Tekir, Süleyman (2016), “Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 16 (32), 43-65.

Trabzon İlinin Şirin İlçesi Yomra (2005), İrfan Ertav vd. (Yay.), Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.

“Trabzon’un Kurtuluşu”, (16.01.1948), **Halk Gazetesi**, 1.

“Trabzon’un Büyük Tarihi Günü”, (24.02.1948), **Halk Gazetesi**, 1.

“Trabzon’un Kurtuluş Günü”, (25.02.1948), **Halk Gazetesi**, 1.

“Trabzon’un 30 cu Yıl Dönümü”, (27.02.1948), **Halk Gazetesi**, 1.

“Trabzon Otuzbir Yıl Önce Bugün Tekrar Şanlı Bayrağına Kavuşmuştur”, (24.02.1949), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

“Trabzonun Kurtuluş Günü”, (25.02.1949), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

“Kahramanlar Yatağı Güzel Trabzonumuz”, (24.02.1950), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

“Trabzonun Kurtuluşu”, (23.02.1954), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

“Kurtuluş Günümüz”, (24.02.1954), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

“Trabzonun Kurtuluş Yıldönümü”, (23.02.1957), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

“Trabzon’un İstiladan Kurtuluşu”, (25.02.1957), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

“Trabzonumuzun 40. Kurtuluş Yıldönümü Parlak Bir Törenle Kutlandı”, (25.02.1958), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

“Trabzon’un 43 ncü Kurtuluş Yıldönümü Bugün”, (24.02.1961), **Yeni Yol Gazetesi**, 1.

Tuğaç, Hüsamettin (1975), **Bir Neslin Dramı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

Turan, Refik (2009), “Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya”, Durmuş Yalçın vd. (Ed.), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 112-130.

Türk Dil Kurumu (2010), **Türkçe Sözlük**, Şükrü Haluk Akalın vd. (Haz.), Ankara.

Uçarol, Rifat (2010), **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, İstanbul.

Umur, Hasan (1949), **Of ve Of Muharebeleri**, Güven Basımevi, İstanbul.

Usta, Veysel (2014), “Tanıkların Kaleminden Rus İşgalinden Sonra Trabzon’un Durumu”, Mesut Çapa (Ed.), **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (17), 1. Baskı içinde (135-172), Serander Yayınevi, Trabzon.

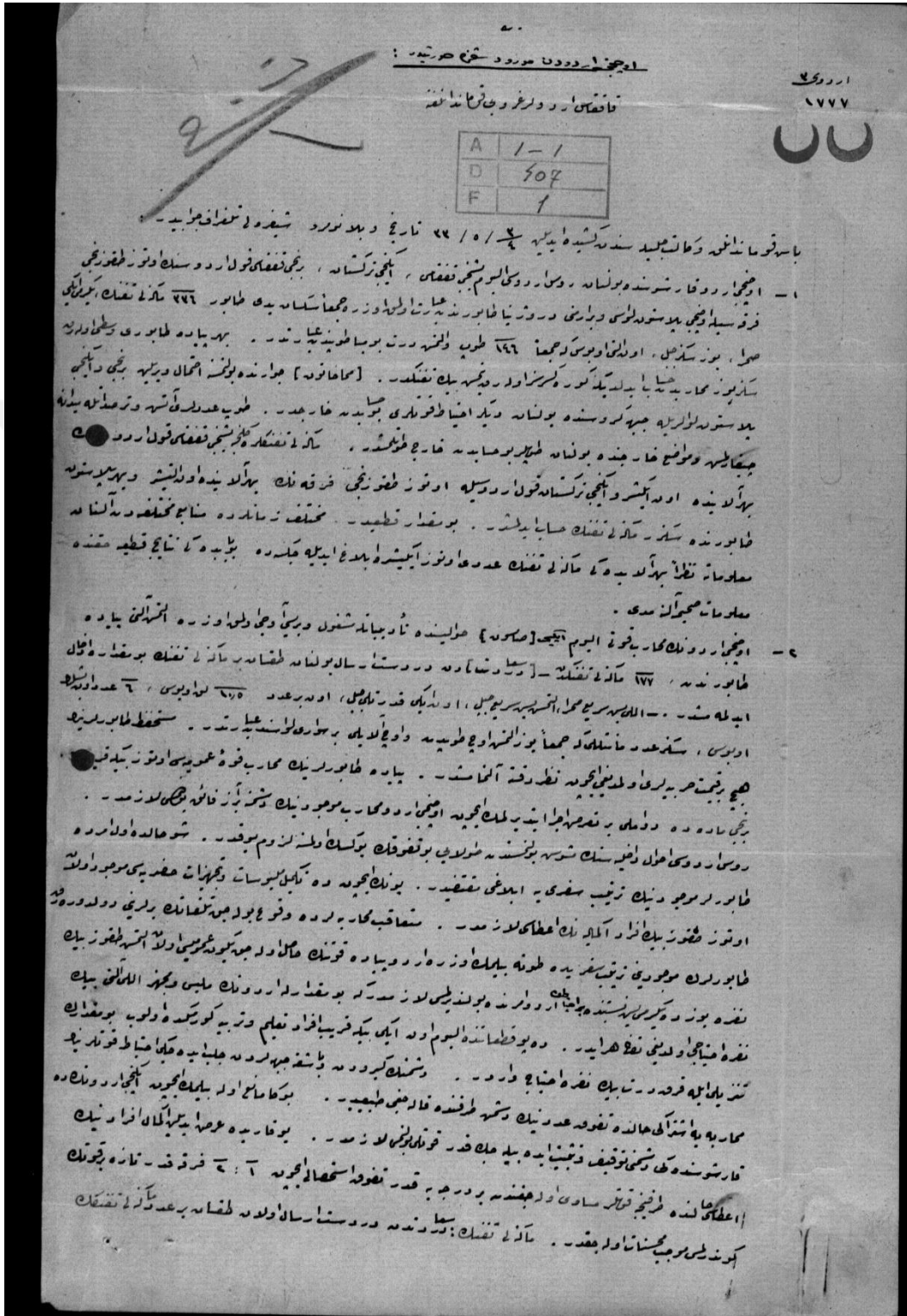
Uzun, Enver (2008), **Rus İşgal Komutanı S. P. Mintslov’un Trabzon Günlüğü**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.

- Üçüncü, Uğur (2015), **Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima: Kahya Yahya**, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon.
- Üçüncüoğlu, A. Güngör ve Kahveci, A. Celil (2011), **Kop'dan Zigana'ya İşgal Yılları**, Top-Kas Matbaacılık, Trabzon.
- Üçüncüoğlu, A. Güngör (2015), **Belge ve Canlı Tarihi Tanıklarla Gümüşhane-Bayburt Ermeni Katliamları Mübadele-Muhacirlik**, Hünkar Yayıncılık, İstanbul.
- Ülman, A. Haluk (2002), **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ünal, Levent (2015), "Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi'nin Bilinmeyen Kahramanlık Öyküsü: Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler", Rezzan Ünalp ve Fatma İlhan (Ed.), **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, (25), 1-39.
- Ünalp, F. Rezzan (2010), "Mustafa Fevzi Çakmak'ın Özgeçmişi", **Ölümünün 60'ıncı Yıl Dönümünde Fevzi Çakmak Paneli (10 Nisan 2010)**, 1-3.
- (2015), "Birinci Dünya Savaşı: 1916, Trabzon'un Ruslar Tarafından İşgali", Rezzan Ünalp ve Fatma İlhan (Ed.), **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, (25), 39-65.
- Ünlü, Ekrem (2016), **Harşit Vadisi Tarih ve Kültür Yayınları**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul .
- Yazıcı, Mustafa ve Çelik, Şevket (2006), **Trabzon Şehitleri, Şehitlikleri ve Gazileri**, Muhittin Düğdü (Ed.), Başak Matbaacılık, Trabzon.
- Yazıcı, Mustafa (2009), **Akçaabat Destanı Muhacirlik Anılarında Akçaabat ve Kurtuluşu (1916-1918)**, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- Yerasimos, Stefanos (2000), **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Yıldız, Lokman (2013), **Trabzon İşgalinde (1916-1918) Karadağ Savunması ve Kadızade 'Muhammed Hafız' (Mehmet Zuhti)**, Kıyı Dergisi Yayınları, Trabzon.
- Yılmaz, Veli (2010), "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Kişiliği", **Ölümünün 60'ıncı Yıl Dönümünde Fevzi Çakmak Paneli (10 Nisan 2010)**, 26-43.
- Yılmazçelik, İbrahim (2012), "Çöküş", Tufan Gündüz (Ed.), **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, 1. Baskı içinde (531-620), Grafiker Yayınları, Ankara.
- Yurtiçi Şehitlikler** (1999), Hülya Yazar vd. (Haz.), Ankara.
- Yüksel, Ayhan (2016), "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Giresun", Veysel Usta (Ed.), **Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik**, 1. Baskı içinde (173-192), Serander Yayınevi, Trabzon.
- Zayonçkovskiy, A. M. (1935), "Büyük Harb (1914-1918) Kafkas Cephesi", **Askeri Mecmua**, (Çev. Binbaşı Latif), (97), 445-479.

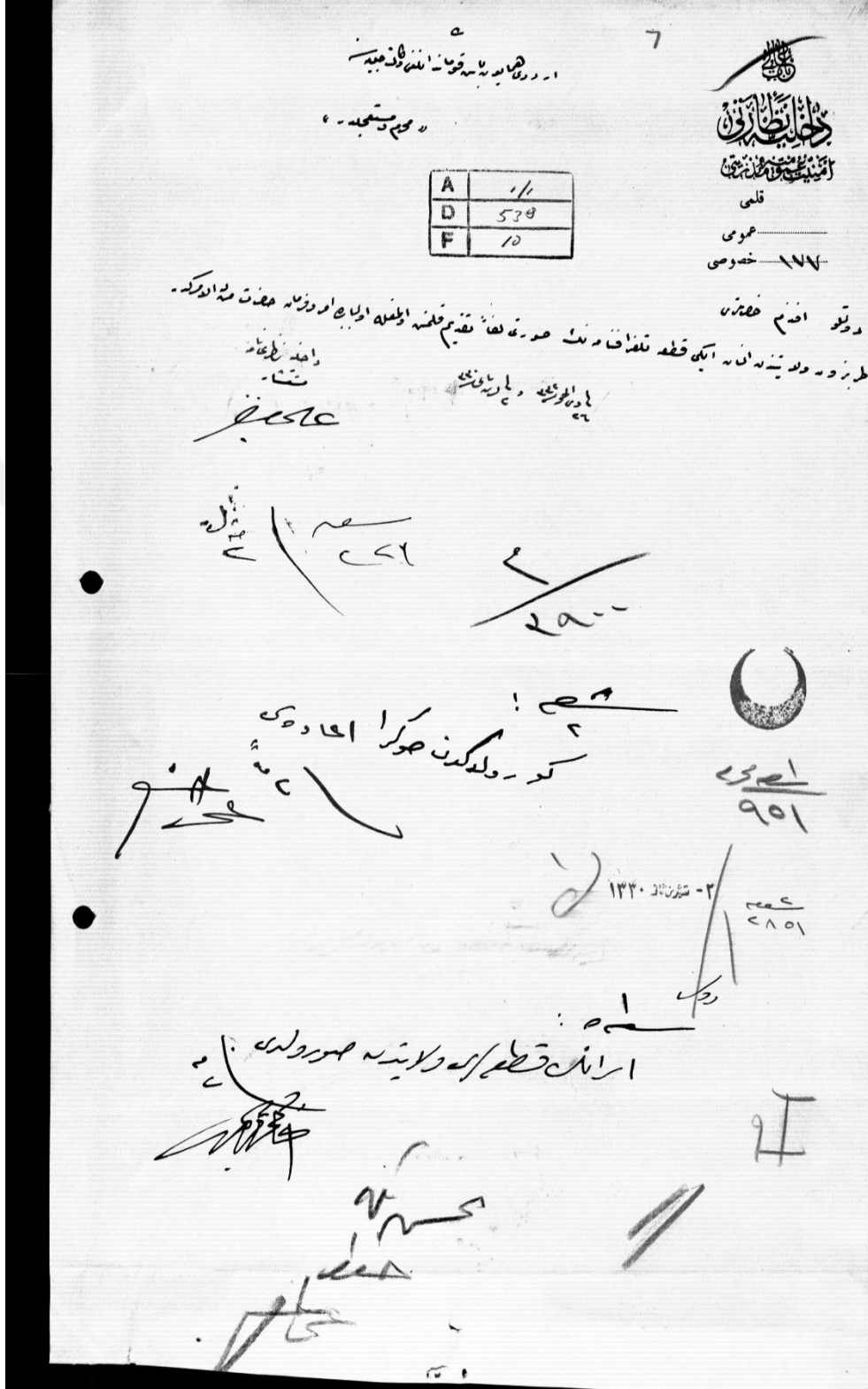
EKLER

Ek 1: III. Ordu Kumandanlığının Kafkas Orduları Grubu Kumandanlığına Gönderdiği Askeri Birlik ve Cephaneler Hakkındaki Şifreli Telgraf

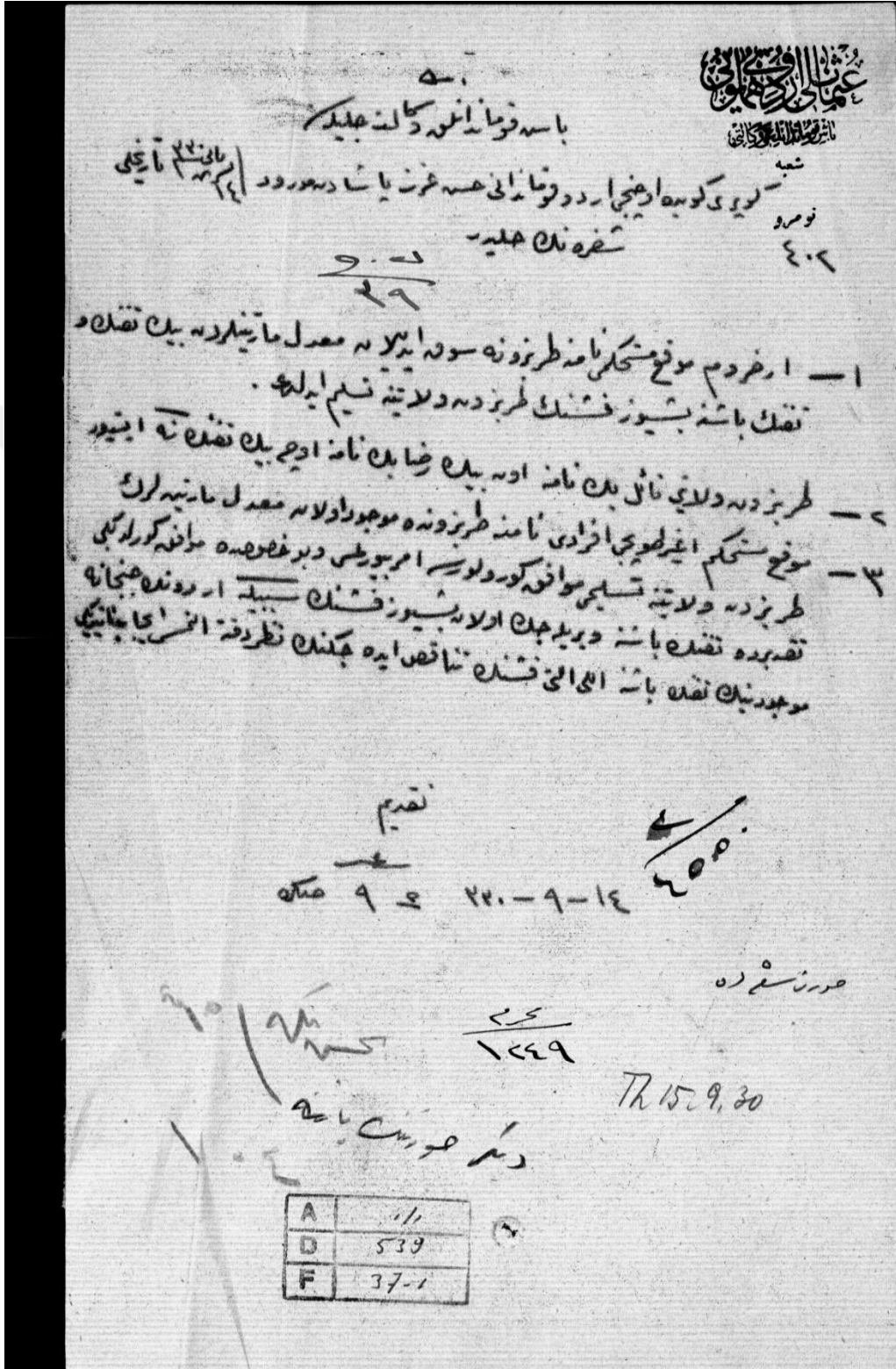
Kaynak: ATASE, BDH, K. 136, D. 407, F. 1

Ek 2: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in Gönderdiği Rus Birlikleri Hakkındaki Şifreli Telgraf

Kaynak: ATASE, BDH, K. 138, D. 539, F. 10

Ek 3: Hasan İzzet Paşa'ya Ait Erzurum'dan Trabzon'a Yapılacak Olan Askeri Sevkiyat Hakkındaki Şifreli Telgraf

Kaynak: ATASE, BDH, K. 138, D. 539, F. 37-1

Ek 4: III. Ordu'nun Elinde Bulunan İnsan ve Hayvan Gücünü Gösteren Telgraf

اوردو میں اور دونوں قسمی مہاتومہ باپورد خطبہ دستہ اس کے منظرہ کے فونی حساب
 غیر محاسب اظہر سے سیار لہ ۵۳۹۹۶ انسان ۱۳۸۹۶ حیوان
 مع اظہر موع مستحق ۵۷۴۰ انسان ۹۸۸ حیوان ، مثل قول و قطعات
 [۱۰۷۴] انسان ۸۳۷۷ د تحت تادیبہ خستہ بارہ ۱۵۸۰۸ انسان
 ۳۶۷۰ ضابطہ ۴۰ دہ پورہ تعلیم ۷۰۴۰ انسان ۳۷۵ حیوانہ
 عجماً کیونہ فرغ عمومی ۹۴۱۲۲ انسان ۴۳۵۲۲ حیوانہ شہادت
 اس وقت اور فونم ، طوطوم خطبہ و سرقندہ کے منظرہ دہ لولزائہ قسمی ۷۰۰۰ انسان
 ۱۹۰۰۰ حیوانہ جبارہ اولوب احتفانہ یوم لری عجماً ۱۶۰۰۰ کیلورہ
 قسمی مہاتومہ باپورد خطبہ اور دونوں آرضی کے برنجی اعماشہ منظرہ ۱۰۰۰۰
 انسان ۳۵۰۰۰ حیوانہ اور دونوں فرد کولک ازرائی ۶۰۰۰۰ کیلورہ ۱۷ کولک
 مع ۶۰۰۰۰ کیلورہ آریہ و تلبیہ موسمہ از بجائہ کوشخانہ خطبہ برنجی منظرہ
 آریہ کے ایک اعماشہ منظرہ سن مذکور اور دونوں ۶۰ کولک ازرائی ۳۰۰۰۰
 کیلورہ ۱۴ کولک ہم برنجی مہاتومہ آریہ و عجماً ہوا کی منظرہ دہ اور آریہ ۴ ازرائہ
 و برنجی دارور ، دیار بکر سوس کے ازرائہ ۱۵۰۰۰ کیلورہ تالیبہ ادارہ پکانہ الی ملیورہ
 کیلورہ تجاوز باکرا دیار بکرہ ازرائہ دارور۔

A	1-1
D	33
F	1-2

Kaynak: ATASE, BDH, K. 142, D. 33, F. 1

Ek 5: İkinci ve Üçüncü Mıntıkların Savaş Hattındaki Hareketleri Hakkındaki Şifreli Telgraf

۲۰۰
۴۱

شعبه
اردو در ۲۰۰

بانی قوماندانان وکالت جلیله
مورود

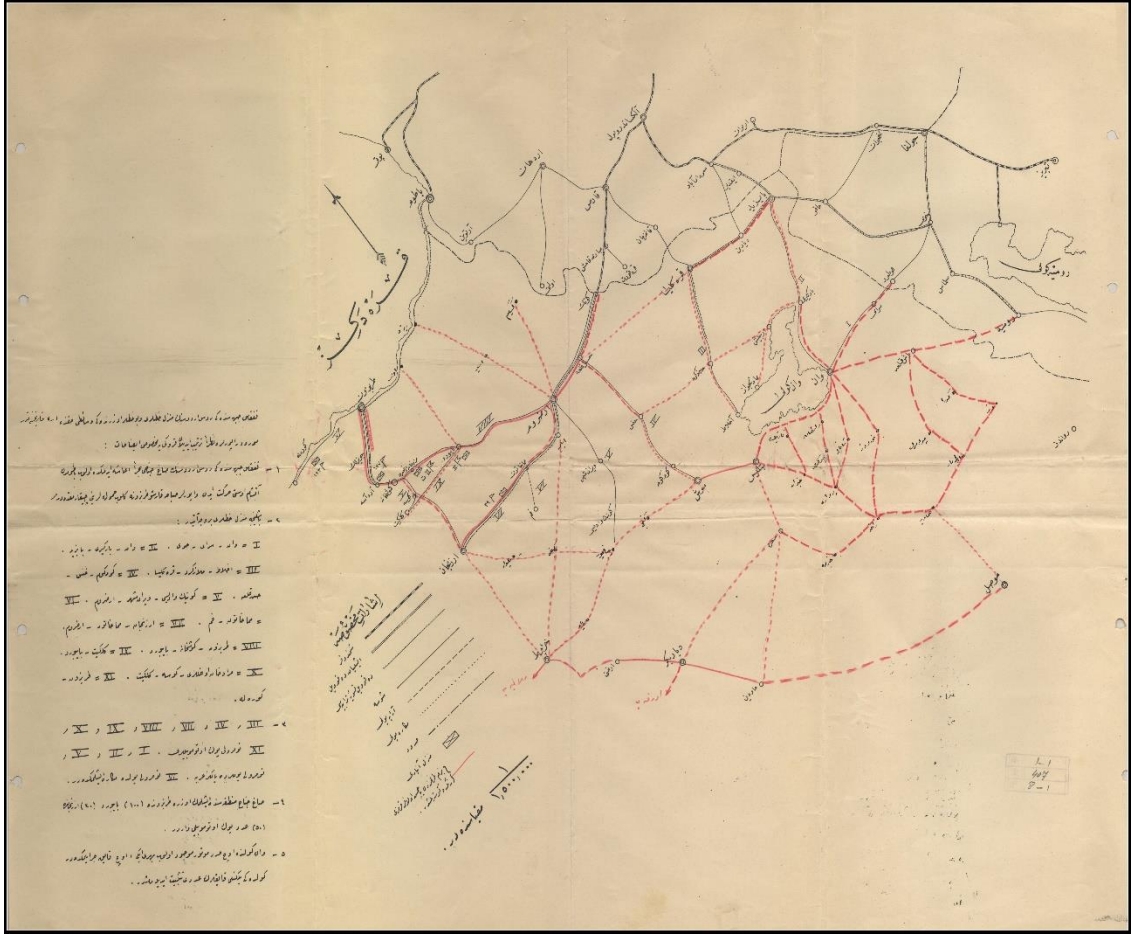
نومرو ۱۶۹۷
یا

نومرولو شفره در

۱ - یکی مظفرده با سینه لوی سمانه (ایضاً) شده برده بودند. دکنه
قدی سمانه استغاک ایتد. طرز در دکن (ادی) قزل صبه (برنج)
صدایت دکنه یکی ساری الی کور دکنه. - یعنی مظفرده قوت
د مدد در صبه لوز سمانه دوام ایتد. (هال دیرانه) صعدی سمانه
اد صبه ایضاً دکنه به اید غرض که به فطه طرز در استغاک ایتد. ماده صغه
سمانه (ما سمانه قوتی) به سمن بر دکنه صوری کور دکنه. بون دکنه
ساری قوتی که (آنتی هو) کور به صغه بیاده بر نظام بلوکی بر قاجار استغاک
وکی بر دکنه مظفرده سمنه ایتد. (عوتو) ک سمنه کلوزده صوبت
قاجار صبه سمنه دینلانه به بی دکنه استغاک ایتد. قاجار سمانه
اکتبه قاجار سمنه سمانه. دکنه یکی لوز یکی مانه قاجار سمانه
(قاجار سمنه) ایضاً سمنه قوتی یکی بلوکی دکنه قوتدره بر سمنه طرز در
طوز مانه قاجار سمنه ایضاً سمنه کلوزده (سینا) د (سمنه) طرز در
سمانه که صعدی صبه خاندینه کلوزده (ادی) ده طویلینه کور بلوکی
جلیله دکنه نظام روزه صغه سمنه (ادی) ده طویلینه کور بلوکی
(آه بولیک) سمانه که بقدره من قوت حازوقه صغه دکنه
سمنه قوت لایم سمانه حال ایتد. لوز سمانه صبه غورویکی
سمنه قوت لایم سمانه ایضاً سمانه ایضاً سمانه بلوکی
قاجار سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه
قاجار سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه سمنه

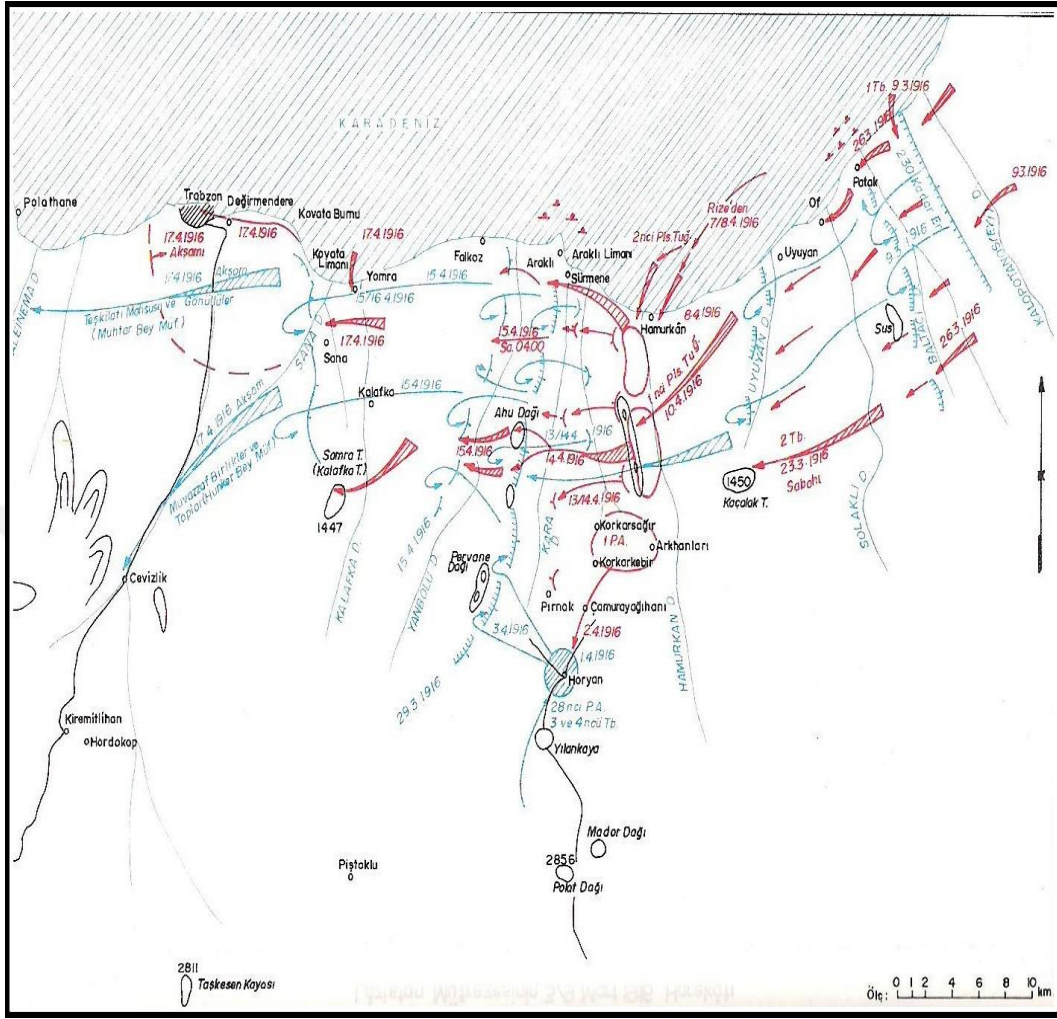
Kaynak: ATASE, BDH, K. 151, D. 200, F. 41

Ek 7: Kafkas Cephesindeki Rus Ordusunun Menzil Hatlarını Belirten Harita

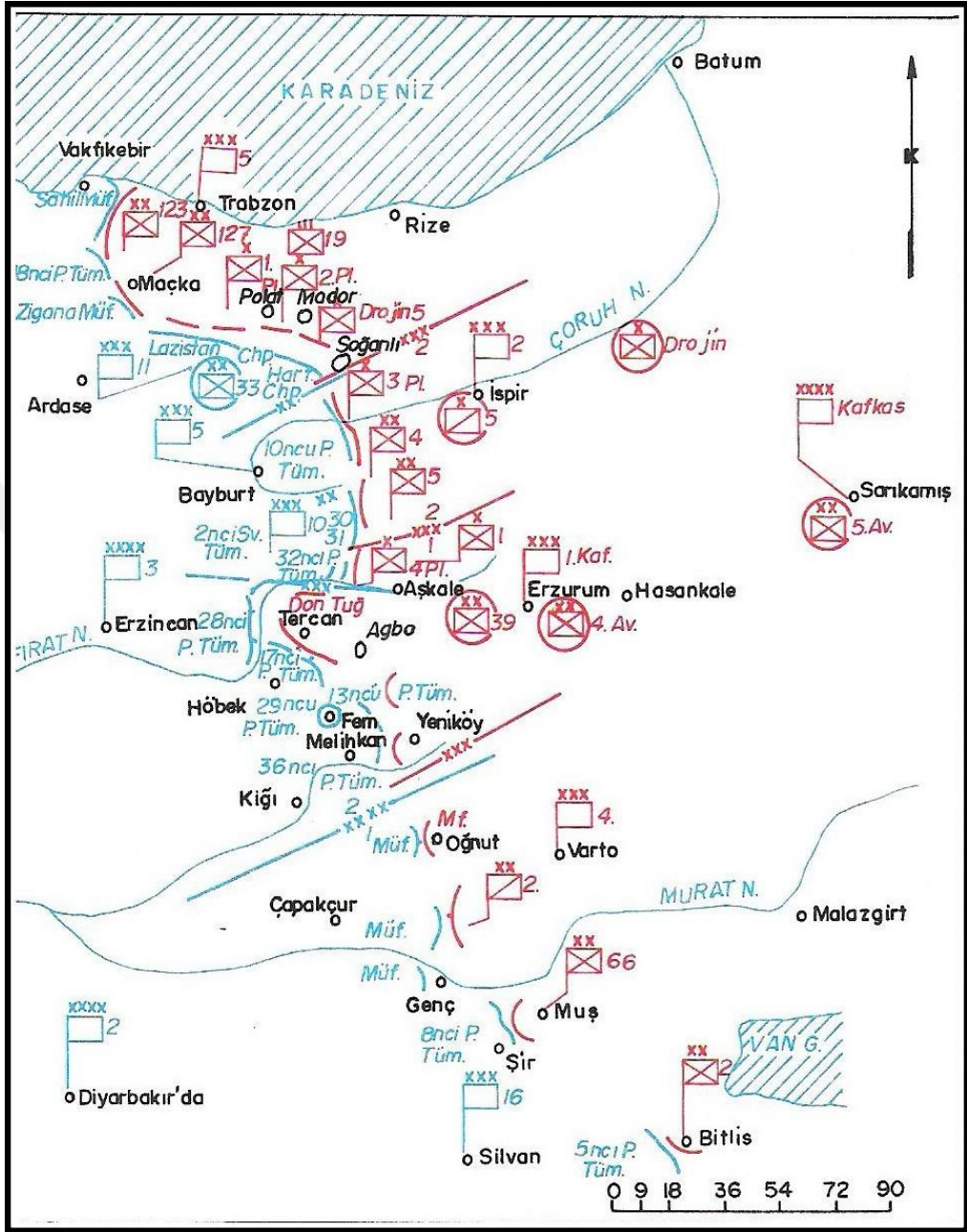
Kaynak: ATASE, BDH, K. 136, D. 407, F. 8

Ek 8: Lazistan Müfrezesi 9 Mart-17 Nisan Harekati

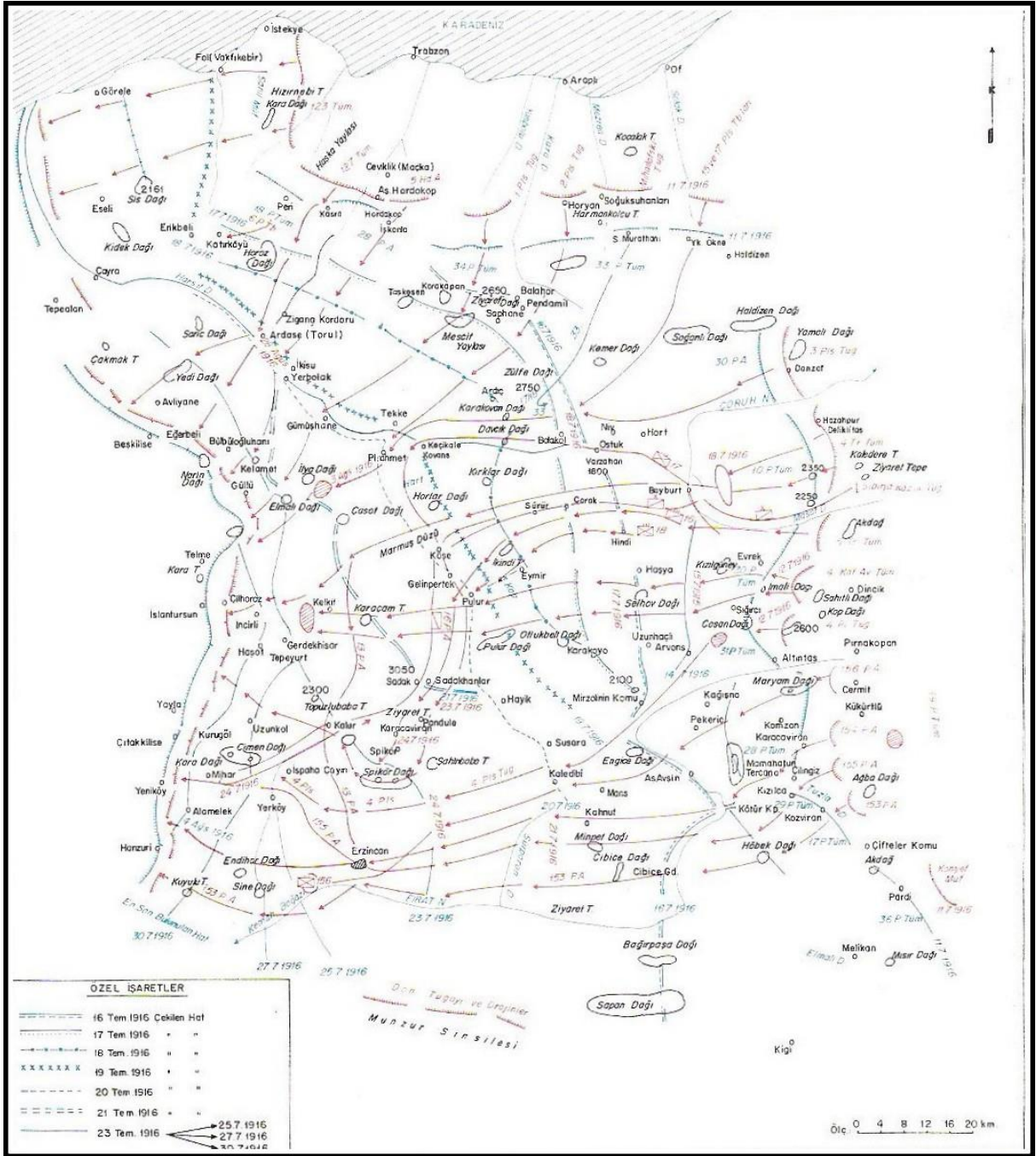
Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı

Ek 9: Kafkas Cephesi 28 Mayıs 1916

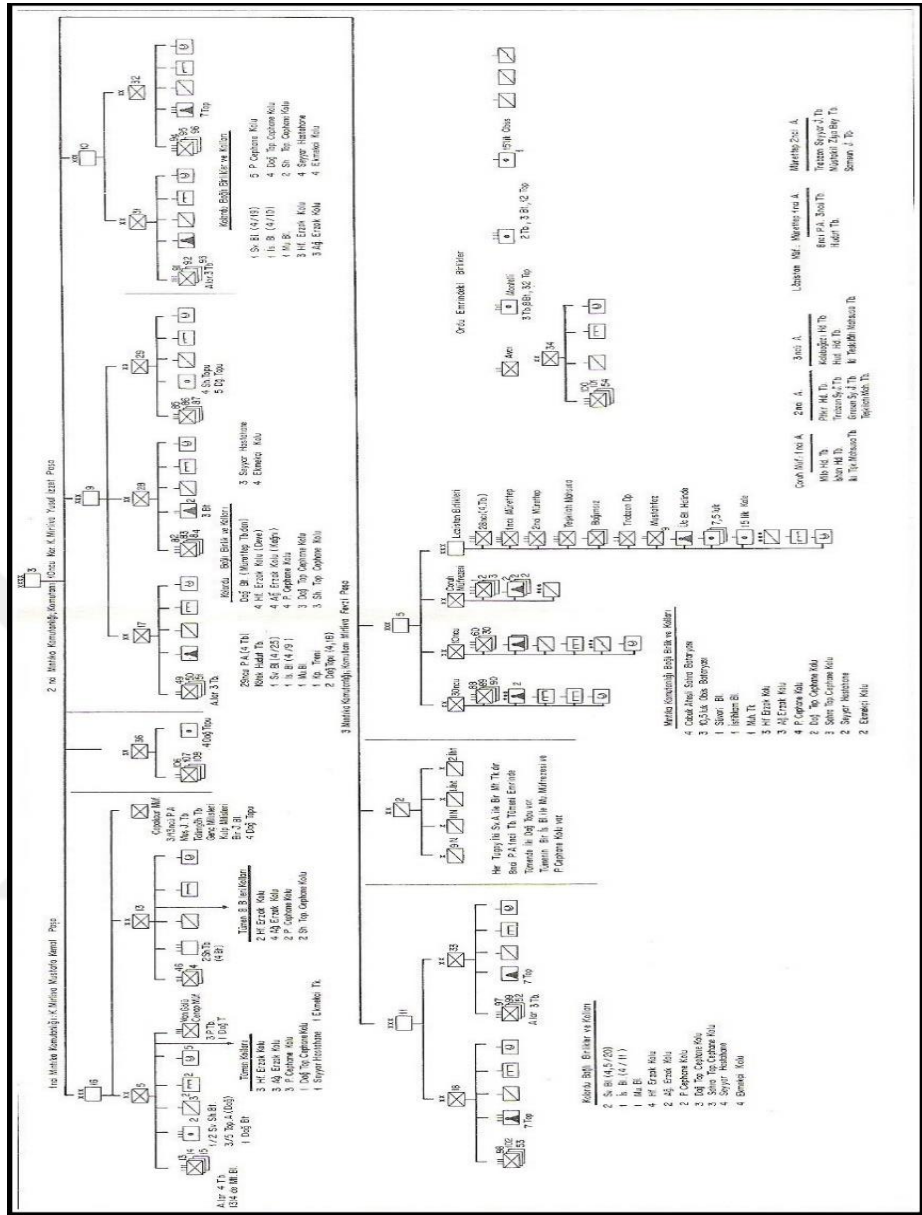
Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı

Ek 10: III. Ordu Cephesinde, 2 Temmuz 1916 Tarihinde Başlayan Rus Taarruzundaki III. Ordu'nun Çekilme Hatları ve Rus Kuvvetlerinin İlerleme Yönleri

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı

Ek 11: III. Ordu'nun 13 Nisan 1916 Tarihindeki Mıntıka Komutanlıkları Kuruluşu

Kaynak: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı

Ek 12: Sürmene Harmantepe Şehitliği Karar Belgesi

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TRABZON KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA BÖLGE KURULU
K A R A R

61.12/2

Toplantı Tarihi ve No: 20/11/2009 - 1 2 1 Toplantı Yeri : TRABZON
Karar Tarihi ve No. : 20/11/2009 - 2 4 4 6

Trabzon İli, Köprübaşı İlçesi, Beşköy Beldesi Büyükdoğanlı Köyü, cilt no:1, sahife no: 32, sıra no: 7 'de yer alan Harmantepe Şehitliği'nin tarihi sit alanı olarak belirlenmesine ilişkin Araklı Askerlik Şubesi Başkanlığı'nın 16/04/2009 gün ve 1380—6963 sayılı yazısı, Köprübaşı Kaymakamlığı İlçe Tapu Sicil Müdürlüğü'nün 27/04/2009 gün ve 405 sayılı yazıları ile Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü elemanlarının hazırladığı 07/08/2009 gün ve 2009/436 sayılı uzman raporu okundu, ekleri ve dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonunda;

Trabzon İli, Köprübaşı İlçesi, Beşköy Beldesi Büyükdoğanlı Köyü, cilt no:1, sahife no: 32, sıra no: 7 'de yer alan Harmantepe Şehitliği'nin tarihi sit alanı olarak tescillenmesine, sit sınırlarının ekte dağıtımı yapılan haritada görüldüğü şekilde belirlenmesine karar verildi

Aslı Gibidir
Serpil YÜKSEL
Müdür V.

BAŞKAN
Y.Doç.Dr. Seyfi BAŞKAN
(İMZA)

BAŞKAN YARDIMCISI
Mustafa YARDIMCI
(Bulunmadı)

Üye
Prof. Dr. Ali ÖZBİLEN
(İMZA)

Üye
Prof. Dr. Ayşe SAĞSÖZ
(İMZA)

Üye
Doç. Dr. Erhan ÖZTEPE
(İMZA)

Üye
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Melih ÖKSÜZ
(İMZA)

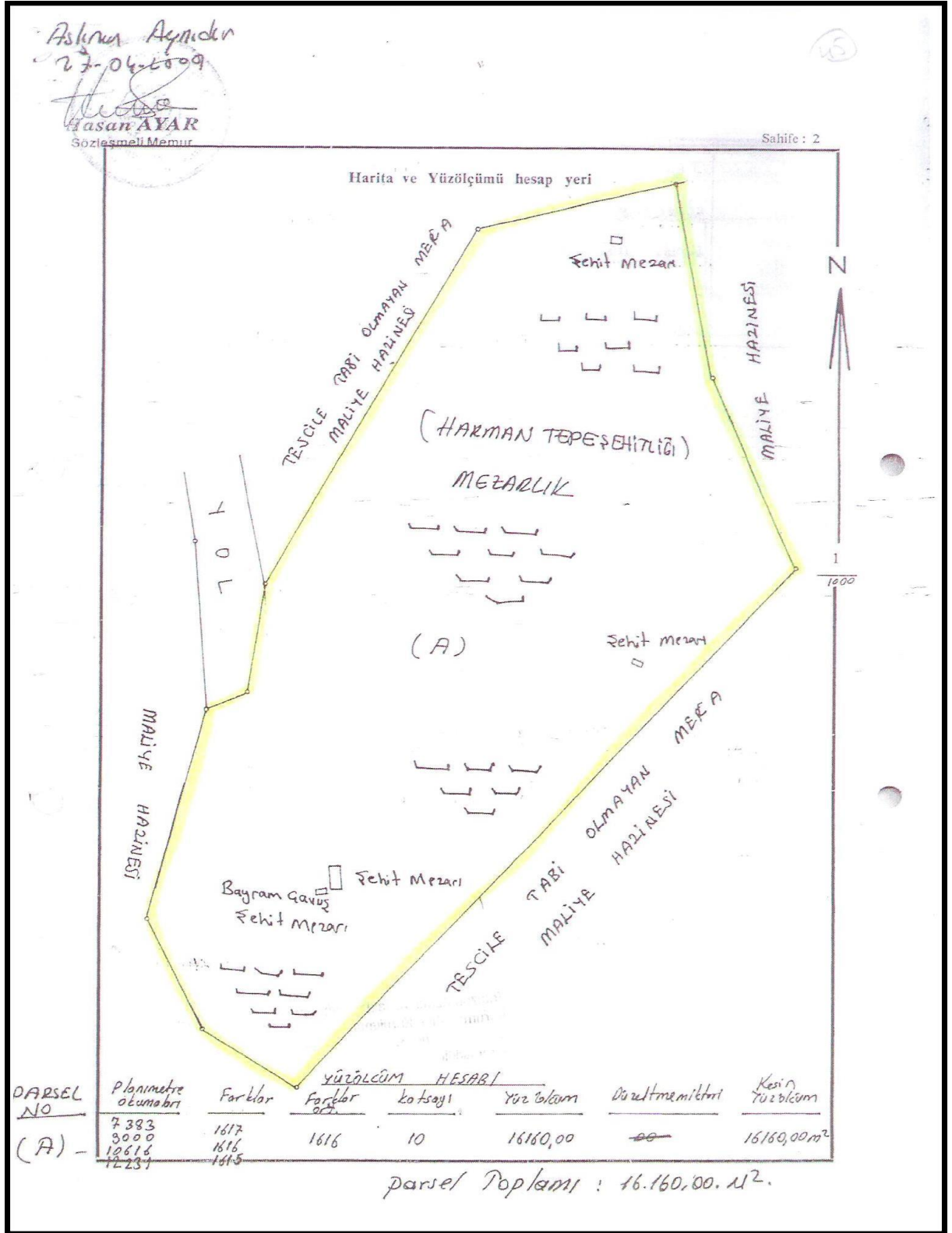
Üye
Özcan TEMURER
(İMZA)

Tem.Üye
Süleyman GÜN
Trabzon Valilik Temsilcisi
(İMZA)

KURUL KARARI

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

Ek 13: Sürmene Harmantepe Şehitliği Karar Belgesi

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

Ek 14: Maçka Çataltepe Şehitliği Kararı

20

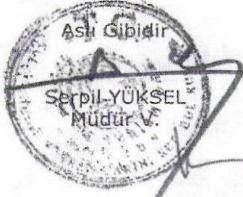
T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TRABZON KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA BÖLGE KURULU
K A R A R

KURUL KARARI

Toplantı Tarihi ve No: 06/06/2008 - 84 **Toplantı Yeri : TRABZON**
Karar Tarihi ve No. : 06/06/2008 - 1635

Trabzon İli, Maçka İlçesi, Şahinkaya, Milli Savunma Bakanlığı üzerine tahsisli Tescilli Çataltepe Şehitliği'nin koruma alanının Kurulca belirlenmesine ilişkin Milli Savunma Bakanlığı İnşaat Emlak ve Nato enfastrüktür bölge Başkanlığı'nın 16/05/2008 gün ve 4230-1811-08/İnş.Ş sayılı, Maçka Askerlik Şubesi Başkanlığı'nın 14/04/2008 gün ve 4230-946-08/Per. Sayılı yazısı ile Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21/01/1998 gün ve 3022 sayılı , 10/05/2002 gün ve 4433 sayılı kararları okundu, ekleri ve dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonunda;

Trabzon İli, Maçka İlçesi, Şahinkaya, Milli Savunma Bakanlığı üzerine tahsisli Tescilli Çataltepe Şehitliği'nin tarihi sit alanı olarak ekteki 1/25000 ölçekli harita üzerinde görüldüğü şekilde sınırlarının belirlenmesine karar verildi

Aşlı GİBİDİR
Serpil-YÜKSEL
Müdür V.

BAŞKAN
Prof.Dr.Ali ÖZBİLEN
(İMZA)

BAŞKAN YARDIMCISI
Yrd. Doç. Dr. Şengül G. AYDINGÜN
(İMZA)

Üye
Yrd.Doç. Dr. Seyfi BAŞKAN
(Bulunmadı)

Üye
Yrd.Doç. Dr.Nihan SÖNMEZ
(İMZA)

Üye
Nadir DOĞAN
(İMZA)

Tem.Üye
Süleyman GÜN
Trabzon Valilik Tem.
(İMZA)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

Ek 15: Yomra Seslikaya Şehitliği Kararı

KURUL KARARI

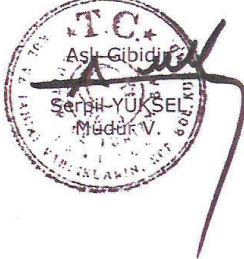
T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TRABZON KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA BÖLGE KURULU MÜDÜRLÜĞÜ
K A R A R

Toplantı Tarihi ve No: 06.06.2008 - 8 4
Karar Tarihi ve No : 06.06.2008 - 1 6 2 5

61.11/17
Toplantı Yeri : TRABZON

Trabzon ili, Yomra ilçesi, Demirciler Köyü, sit alanı dışında, mülkiyeti hazineye ait, Seslikaya tepesinde bulunan şehitliğin tesciline ilişkin Milli Savunma Bakanlığı, Erzurum İnşaat emlak ve Nato Enfrastrüktür Bölge Başkanlığının 03/03/2008 gün ve 675 sayılı yazısı, Asrin askerlik Şubesi Başkanlığının 17/04/2008 gün ve 2399 sayılı yazısı, Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünün 30/04/2008 gün ve 2008/191 sayılı uzman raporu okudu, ekleri ve dosyası incelendi, yapılan görüşmeler sonunda;

Trabzon ili, Yomra ilçesi, Demirciler Köyü, Seslikaya tepesinde bulunan Seslikaya Şehitliğinin 5226-3386 sayılı yasalar ile değişik 2863 sayılı yasa kapsamında korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmesine, koruma alanının şehitliği çevreleyen duvardan itibaren 10 metre olmasına karar verildi.

BAŞKAN
Prof. Dr. Ali ÖZBİLEN
(İMZA)

BAŞKAN YARDIMCISI
Yrd.Doç. Dr. Şengül G. AYDINGÜN
(İMZA)

Üye
Yrd. Doç.Dr.Nihan SÖNMEZ
(İMZA)

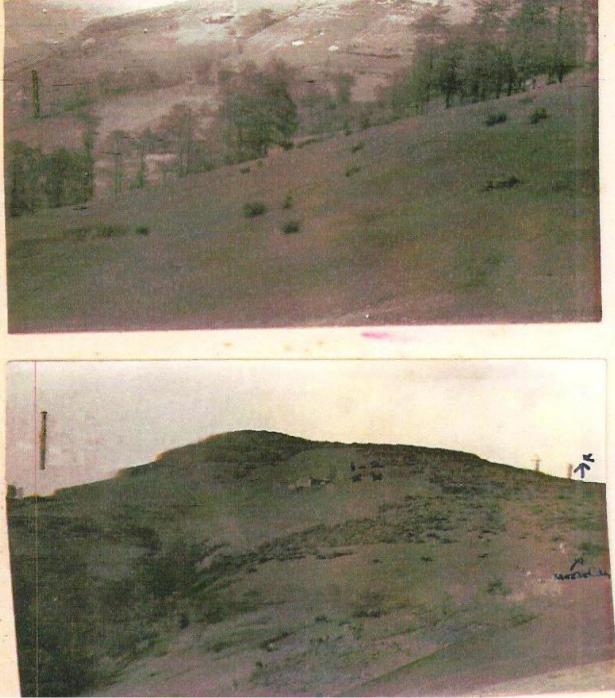
Üye
Yrd. Doç. Dr. Seyfi BAŞKAN
(BULUNMADI)

Üye
Nadir DOĞAN
(İMZA)

Üye
Süleyman GÜN
Trabzon Valilik Temsilcisi
(İMZA)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

Ek 16: Araklı İstiklal Tepesi Şehitliği Kararı

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ	D.K.V.K.E.	SİT	ENVANTER NO : 61.02-01	
TÜRKİYE	ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ			HARİTA NO : 1	
İLİ : TRABZON	İLÇESİ : ARAKLI	MAHALLE, KÖY VEYA MEVKİİ : Taştepe-Tekneciler Köyü, İstiklâl Tepesi	KADASTRO FAFTA : -	ADA : -	PARSEL : -
ADI : ŞEHİTLİK	GENEL TANIM : Trabzon, Araklı İlçesi, Taştepe ve Tekneciler Köyü sınırları içinde, İstiklâl Tepesi (Bağdat Tepesi), ya da Miçisar Mahallesi olarak bilinen yerdedir. 1916-1918 yıllarındaki Rus işgali sırasında sivil ve askeri birliklerin ortaklaşa Ruslara karşı çarpışmasında şehit düşenlere ait 16 adet mezar yeri görülmektedir. Ortalama 1 Km.lik bir alanda ve dağınık duruma bulunan bu mezarların etrafı çevreden toplanan taşlarla çevrilmiştir. Miçisar denen mevkide şu anda köy mezarlığı olarak kullanılan bir mezarlık vardır. Bu mezarlık ve Derin Irmağan batısında da bir kaç şehit mezarı daha tespit edilmiştir.				
ŞİMDİKİ TEHLİKELER :	Halen yerleri belli belirsiz olan şehit mezarları yakın bir tarihte, doğal etkiler sonucu tamamen görünmez duruma gelebilir.				
ŞİMDİKİ DURUM :	Dağınık durumdaki mezarların yerleri belli belirsizdir.				
SİT POTANSİYELİ :	KORUMA DERESESİ : KÖTÜ				
ŞİMDİKİ KORUMA :	HAZIRLAYANLAR : 12 / 2 / 19 86				
ÖNERİLEN KORUMA :	Keremaya yönelik etkili bir önlem alınmamış durumdadır.				
YAYIN DİZİNİ :	Şehit mezarlarının yoğun olarak bulunduğu alanın Tarihi SİT Alanı olarak belirlenmesi ve istiklâl tepesinde şehitler anısına bir anıt dikilmesi gerekir.				
GÖZLEMLER :	KONTROL EDEN : Nihat SÜMER Mize Müdürü G. M. E. E. A. Y. K. KARABLAHI NO. : 20 / 2 / 19 86 / / 19 / / 19				
	REVİZYON : G. M. E. E. A. Y. K. ONAYI : / / 19				
HARİTALAR, FOTOĞRAFLAR :					
					

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

Ek 17: Çaykara Sultan Murat Yaylası Şehitliği Kararı

AVRUPA RÖNSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENKAVTERİ	D.K.V.K.E.	SİT	ENKAVTER NO : 61-04/0.1
TÜRKİYE	ESKİ ESERLER VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ			HARİTA NO :
İLİ : TRABZON	İLÇESİ : ÇAYKARA	MARAKELE, KÖY VEYA MEVKİİ : Sultan Murat Yaylası	KADASTRO PAFTA	ADA :
ADLI : SULTAN MURAT YAYLASI ŞEHİTLER TEPEŞİ				
GENEL TANIMI : Trabzon İli, Çaykara İlçesine bağlı Sultan Murat Yaylasının en yüksek tepesinde düz bir alanda yer alır. Burada 23 Haziran 1916 da Yüzbaşı Seyfettin Bey başkanlığındaki Türk askerleri Rus askerleri ile savaşarak şehit düşmüşlerdir. Trabzon İl Merkezinden araba ile 3,5-4 saatte ulaşılmaktadır. Şehitler, etrafı 1 m. yüksekliğindeki duvarla çevrili iki ayrı alanda gömüldür. Büyük alan 35,50X12.00 m., diğeri 19.20X12.90 m. boyutlarındadır. Birinde 47, diğesinde 19 mezar tespit edilmiştir. Yalnızca Yüzbaşı Seyfettin Bey ve yanında ismi bilinmeyen bir Şehidin mezarlağı, özenli yapılmış, değerli moloz taşlarla belirlenmiştir. İki şehitliğin arasında sarımsı pembe yonu taştan 4.00X4.00 m. boyutunda basamaklı bir kaide üzerine, üstüste 7 blok taştan oluşan bir anıt yapılmıştır. Ayrıca bu alanda bir mescid ile bir de küçük kulube (bekçi ?) bulunmaktadır.				
ŞİMDİKİ TEHLİKELER : Şit alanını tehâif eden önemli bir tehlike yoktur				
ŞİMDİKİ DURUM : Çaykara'ya kadar asfalt, daha sonra 2 saatlik toprak köy yolundan araba ile ulaşım sağlanmakta. yol çok bozuk. Şehitlerin bulunduğu alan mahalli imkanlarla kısmen korunmaya alınmıştır.				
SİT POTANSİYELİ : Her sene 23 Haziran da anma günü tertiplenmekte. Büyük bir kalabalık oluşmakta. Millî değerinin yanısıra, yayla konumu (havaş, panoraması) şelliğinden de yararlanılabilir.				
ŞİMDİKİ KORUMA : Şhit mezarlarının etrafı duvarla çevrilerek belirlenmiş. Mescit ve anıt yapılmış.				
ÖNERİLEN KORUMA : Şehitliğin bulunduğu alanın etrafının belirlenmesi ve çevrilmesi. anma günlerinde toplanan halk için üstü kapalı dinlenme yerlerinin yapılması. (Alanda hiçbir gölgelik yoktur). Mümkünse civardan su teminine gidilmesi, köy yolunun islah edilmesi.				
YAYIN DİZİNİ :				
DÖZEMLER :				
HAZIRLAYANLAR :			/ / 19	
AYŞE SEVİM, Müze Asistanı				
REVİZYON :			/ / 19	
AYŞE SEVİM, Müze Müdürü			/ / 19	
S. M. F. E. A. Y. K. KARARLARI NO. :			/ / 19	
REVİZYON :			/ / 19	
G. M. F. E. A. Y. K. ÖNAYI :			/ / 19	

HARİTALAR, FOTOGRAFLAR :	
<p>Kağıt</p>	<p>Şehitler tepesinin uzaktan görünüşü</p>
<p>Büyük Şehitlik - arkasında mescit</p>	
<p>NOT: Haritesini temin etmek mümkün olmamıştır. Merkezi yeri büyük şehitlik olmak üzere 100X50 metrelik bir alan sınırlaması yapılabilir.</p>	

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Trabzon Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

Ek 18: Rus Birliklerinin Trabzon'a Gireceği Kesinleşince Vali Cemal Azmi Bey, Yönetim Merkezini Ordu Kazasına Taşımıştır

Kaynak: 100 Yılın Ardından I. Dünya Savaşı: Trabzon'un Öyküsü, Avrasya Üniversitesi

Ek 19: Rus İşgaliyle Başlayan Muhacirlik

Kaynak: 100 Yılın Ardından I. Dünya Savaşı: Trabzon'un Öyküsü, Avrasya Üniversitesi,

Ek 20: Trabzon'un Rus İşgalini Canlandırılan İngilizler Tarafından Çizilmiş Bir İllüstrasyon

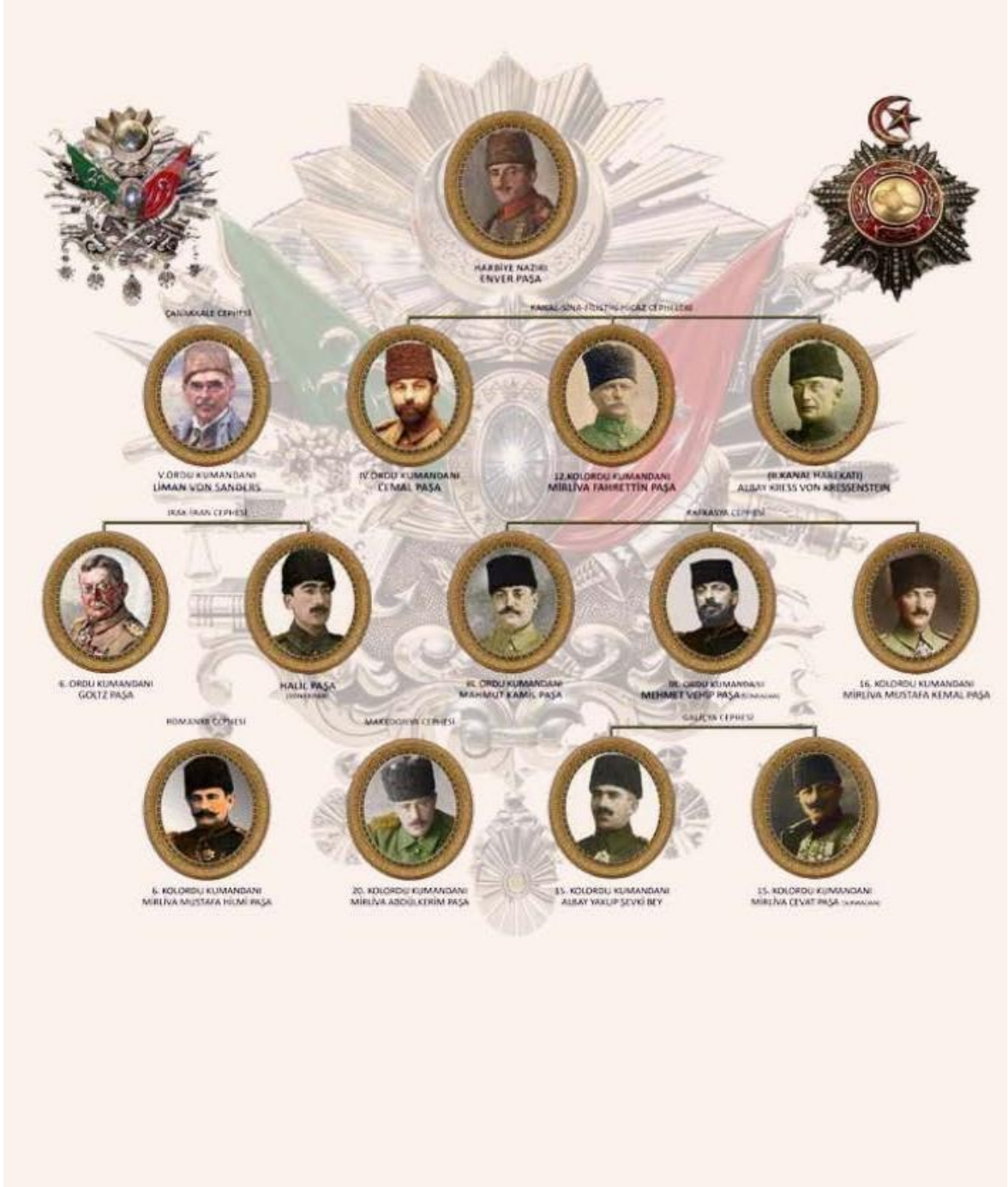
Kaynak: 100 Yılım Ardından I. Dünya Savaşı: Trabzon'un Öyküsü, Avrasya Üniversitesi

EK-21: Yomra'da Konuşlanan Rus Ordu Karargahına Giden ABD Trabzon Konsolosu Heizer

Kaynak: Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, I. Dünya Savaşı Sırasında Rus Donanmasının Trabzon ve Çevresini Bombalaması, s. 34

1916 KOMUTA KADROSU

Kaynak: Havadis, s. 24.

ÖZGEÇMİŞ

Samet KALYONCU, 08.05.1990 tarihinde Trabzon İl'inde doğdu. 2004 yılında Şehit Yüzbaşı Cengiz Topel İlköğretim Okulu'nu; 2007 Trabzon Lisesi'ni; 2013 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. 2016 yılında Tayvan Hükümeti Çin Dili Eğitimi bursunu kazanarak Tayvan'da 1 yıl süresince Çin Dili eğitimi aldı.

KALYONCU, bekar olup Çince ve orta düzeyde İngilizce bilmektedir.

